

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

الحق
علیه
الصلوة
والسلام

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

.com

.org

.net

.ir

عُمر با برکت

زندگی نامه و تالیفات عزیزالله عطاردی قوچانی

نویسنده: محمد نوری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عمر با برکت (زندگی نامه و تالیفات عزیزالله عطاردی قوچانی)

نویسنده:

محمد نوری

ناشر چاپی:

مجهول (بی جا، بی نا)

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۱	عمر با برکت (زندگی نامه و تالیفات عزیزالله عطاردی قوچانی)
۱۱	مشخصات کتاب
۱۱	مقدمه
۱۱	عُمر یعنی چه ؟
۱۳	فعالیت ها
۱۷	معرفی آثار
۱۸	فصل نخست: کتب
۱۸	آثار علمای خراسان؛
۱۸	اجازات نهج البلاغه؛
۱۹	اخبار الإمام المهدي (عليه السلام)؛
۲۱	اخبار و آثار امام رضا (عليه السلام)؛
۲۱	اختصاص شیخ مفید؛
۲۱	استناد نهج البلاغه؛
۲۳	اشراق السیاحه یا جغرافیای خراسان؛
۲۴	اعلام شاهنامه؛
۲۵	اعلام نهج البلاغه؛
۲۶	اعلام البوری با علام الهدی؛
۲۷	امیرالمؤمنین و نهج البلاغه؛
۲۸	ایمان و کفر از کتاب بحارالانوار،
۳۰	باورد؛
۳۰	بجنورد؛
۳۰	پاسخ به معاندان نهج البلاغه؛
۳۳	تاج العروس؛

۳۳	تاریخ آستان قدس رضوی؛
۳۶	تاریخ عاشورا یا مقتل الحسین (علیه السلام)؛
۳۶	تحف العقول؛
۳۷	التدوین فی اخبار قزوین؛
۳۹	ترجمه مشکوه الانوار در اخلاق و مواعظ؛
۴۰	ترجمه مواعظ صدوق؛
۴۲	تفسیر سید هاشم نجف آبادی؛
۴۲	تحقیق در مخطوطات
۴۳	ترجمه دعای شریف کمیل؛
۴۴	جاجرم و جوین و شقان؛
۴۵	جغرافیای نیروز؛
۴۵	جوامع الحکم یا سخنان کوتاه حضرت رضا (علیه السلام)؛
۴۷	حاکمان خراسان از صدراسلام تا طاهر بن عبدالله بن طاهر؛
۴۷	حدائق الحقایق؛
۴۸	حدیث کساء؛
۴۹	خزائن نراقی؛
۵۰	خیوشان و ارغیان؛
۵۰	دائرة المعارف شیعه امامیه؛
۵۱	دعاها و زیارت های حضرت رضا (علیه السلام)؛
۵۳	دیوان سروش اصفهانی؛
۵۳	سروش عاشورا: ترکیب بند سروش اصفهانی در ذکر مصیبت های کربلا،
۵۳	راویان ائمه (علیه السلام)،
۵۵	راویان امام علی (علیه السلام)،
۵۵	راویان امام حسن مجتبی (علیه السلام)،
۵۵	راویان امام حسین (علیه السلام)،
۵۷	راویان امام سجاد (علیه السلام)،

- ۵۷ کتاب الرواه عن الامام الباقر (عليه السلام)،
- ۵۷ راویان امام صادق (عليه السلام)،
- ۵۷ راویان امام کاظم (عليه السلام)،
- ۵۷ راویان امام رضا (عليه السلام)،
- ۵۹ راویان امام جواد (عليه السلام)،
- ۶۰ راویان امام هادی (عليه السلام)،
- ۶۰ راویان امام حسن عسکری (عليه السلام)،
- ۶۰ راهنمای وصیت؛
- ۶۲ الرجال تاج العروس؛
- ۶۴ روایت عشق؛
- ۶۴ رهبر انقلاب خونین کوفه، زید بن علی بن الحسین؛
- ۶۶ زمین و تربت حسینی؛
- ۶۸ زندگی نامه و رباعیات محمدرضا نوعی خبوشانی؛
- ۶۸ زندگانی چهارده معصوم (عليه السلام)؛
- ۷۰ سلمقان؛
- ۷۰ سیری در کتابخانه های هند و پاکستان؛
- ۷۲ سرودهایی از استاد ادیب نیشابوری؛
- ۷۲ شهرستان و فراوه؛
- ۷۴ شب های پیشاور؛
- ۷۴ شرح جامع نهج البلاغه؛
- ۷۵ شرح نهج البلاغه لشارح من اعلام القرن الثامن؛
- ۷۵ الشریف الرضی محمد بن الحسین الموسوی؛
- ۷۷ عبدالعظیم حسنی حیات و مسنده؛
- ۸۱ عبدالله مأمون: سیرته و حیات؛
- ۸۲ عطارد و عطاردی ها در حدیث، تاریخ و ادب؛
- ۸۴ علمای خراسان و نهج البلاغه؛

۸۵ علما و ادبای تهران؛
۸۵ الفارات؛
۸۸ غرر الفرائد و دررالقلائد؛
۹۰ غریب الحدیث فی تاج العروس؛
۹۰ فزاهایی از زندگی و خصوصیات اعلام غارات؛
۹۲ الفرقة الناجیه؛
۹۳ فروع کافی؛
۹۴ فرهنگ جغرافیایی شاهنامه؛
۹۴ فرهنگ خراسان: بخش طوس، مشهد مقدس، نوقان، طایران، تباکان و اردکان؛
۹۹ دیگر قسمت ها و بخش های باقی مانده
۹۹ فرهنگ سیستان،
۹۹ فرهنگ سیستان، زابلستان و نیمروز؛
۱۰۱ فرهنگ شیعه امامیه؛
۱۰۳ کلات و کوفن و کبکان؛
۱۰۳ کلمات مکنونه من علوم اهل الحکمه و المعرفه؛
۱۰۵ گردآوردندگان سخنان علی (علیه السلام)؛
۱۰۵ گوهر خاندان امامت یا زندگانی سیده نفیسه؛
۱۰۷ لغات عربی در شاهنامه فردوسی؛
۱۰۹ لغات فارسی در زبان عربی؛
۱۱۰ لغات الفارسیه المعربه فی تاج العروس؛
۱۱۱ مخطوطات فارسی در مدینه منوره
۱۱۲ مسائید اهل البیت (علیه السلام)؛
۱۱۳ مسند الامام امیرالمؤمنین؛
۱۱۵ مسند فاطمه الزهرا (س)؛
۱۱۵ مسند الإمام المجتبی (علیه السلام)؛
۱۱۷ مسند الإمام الشهدی ابی عبداللّه الحسین بن علی (علیه السلام)؛

- ۱۱۷ مسند الامام السجاد (عليه السلام)؛
- ۱۱۹ مسند الإمام الباقر (عليه السلام)؛
- ۱۱۹ مسند الإمام الصادق (عليه السلام)؛
- ۱۲۱ مسند الإمام الكاظم ابى الحسن موسى بن جعفر؛
- ۱۲۲ مسند الإمام الرضا ابى الحسن على بن موسى (عليه السلام)؛
- ۱۲۵ مسند الإمام الجواد ابى جعفر محمد بن على الرضا (عليه السلام)؛
- ۱۲۵ مسند الإمام الهادى؛
- ۱۲۷ مسند الإمام العسكرى (عليه السلام)؛
- ۱۲۹ مسند حضرت عبدالعظيم حسنى (عليه السلام)؛
- ۱۲۹ مشايخ فقه و حديث در جماران، كلين و درشت؛
- ۱۳۱ مضمير و مرسل،
- ۱۳۳ معانى الاخبار؛
- ۱۳۵ معجم البلاد و الامكنه؛
- ۱۳۷ مفتاح تفسير گازر يا فهرست جلاءالاذهان و جلاء الحزان؛
- ۱۳۹ منهج البراعه فى شرح نهج البلاغه شيخ الجليل قطب الدين الراوندى؛
- ۱۴۰ نبرد زيبد يا جنگ يازده رخ؛
- ۱۴۱ نساء؛
- ۱۴۱ نضايح الكافيه يا اندرز به هواداران معاويه؛
- ۱۴۳ نهج البلاغه؛
- ۱۴۵ هارون الرشيد حياته و سيرته؛
- ۱۴۵ فصل دوم: مقالات
- ۱۴۵ اشاره
- ۱۴۷ علت عدم گرايش به مقاله نگارى
- ۱۴۹ معرفى مقالات
- ۱۴۹ ۱ - آثار اسلامى ايرانيان در شبه قاره،
- ۱۴۹ ۲ - آشنايى با نهج البلاغه،

- ۳ - ابنیه و آثار تیموریان در مشهد مقدس، ۱۵۱
- ۴ - اجداد گرامی حضرت رسول (صلی الله علیه و آله)، ۱۵۲
- ۶ - پاسخ به معاندان نهج البلاغه، ۱۵۲
- ۷ - تحقیق پیرامون التدوین و مؤلف آن، ۱۵۴
- ۸ - تقریرات خواجه رشید الدین فضل الله، ۱۵۴
- ۹ - التعليقات، ۱۵۶
- ۱۰ - خدمات ایرانیان به اسلام، ۱۵۷
- ۱۱ - راویان نهج البلاغه، ۱۵۷
- ۱۲ - زندگی نامه خودنوشت، ۱۵۹
- ۱۳ - زندگی حضرت عبدالعظیم حسنی (علیه السلام)، ۱۶۰
- ۱۴ - علمای خراسان و نهج البلاغه، ۱۶۰
- ۱۵ - نهج البلاغه در بستر تاریخ، ۱۶۲
- فصل سوم: مصاحبه ها ۱۶۲
۱. مجله پاسدار اسلام، سال سی و یکم، ش ۳۶۹، شهریور ۱۳۹۱ ۱۶۲
۲. روزنامه قدس، دوشنبه ۲۳ مرداد ۱۳۸۵ ۱۶۲
۳. روزنامه اطلاعات، ۲۰ مرداد ۱۳۹۳ ۱۶۲
۴. وب سایت ایرنا، خرداد ۱۳۸۵ ۱۶۳
۵. وب سایت خبرگزاری رسا، ۵ مهر ۱۳۹۱ ۱۶۳
۶. مجله رایحه، ش ۱۱۱، آذرماه ۱۳۹۳ ۱۶۳
- ۶/۱. زندگی نامه از زبان عطاردی ۱۶۳
- ۶/۲. گفتگو با استاد عطاردی، ۱۶۳
- ۶/۳. گفتگو با عزیزالله عطاردی، ۱۶۴
- منابع ۱۶۵
- درباره مرکز ۱۶۶

عمر با برکت (زندگی نامه و تالیفات عزیزالله عطاردی قوچانی)

مشخصات کتاب

سرشناسه: نوری محمد

عنوان و نام پدیدآور: عمر با برکت (زندگی نامه و تالیفات عزیزالله عطاردی قوچانی)

مشخصات نشر: بی نا - بی جا

مشخصات ظاهری: ۹۹ص

موضوع: زندگینامه

موضوع: عمر با برکت

ص: ۱

مقدمه

عُمر یعنی چه؟

عُمر یعنی چه؟ آیا تاکنون فکر کرده ایم عُمر به عنوان مقوله ای که همه انسان ها در همه لحظات زندگی و در تمامی امکان و شرایط با آن ارتباط دارند چیست و ما چه تلقی و تعریفی از آن داریم؟

به نظر می رسد بهترین تعریف عُمر چنین است: صیرف وقت و زمان زندگی برای کسب توشه ای در راه هدف. به عبارت دیگر عُمر یعنی پرداخت زمان در مقابل به دست آوردن مطلوب.

وقت با ارزش ترین گوهر در هستی است؛ زیرا با گذشت آن، بازگشتی ندارد. به عبارت دیگر نادر الوجود است. در تقییم کالاها، مهم ترین شاخص وفور و کمبود است. هر کالایی وفور و فراوانی بیشتر داشته و دسترسی به آن راحت تر باشد، ارزش آن پایین تر و کمتر و هر کالایی فراوانی آن کمتر باشد ارزش آن افزون تر است. علت گرانی طلا هم به دلیل کمبود آن است. اما کالایی که تک باشد و مانند و مشابه و تکرار نداشته باشد، ارزش آن بسیار زیاد است، زمان اینگونه است. اما اگر در برابر زمان پرداختی، توشه ای مطلوب و ارزشمند کسب شود و به دست آید، انسان ضرر نکرده؛ اما بر عکس اگر زمان بگذرد و مصرف گردد ولی در مقابل کالای گران بهایی کسب نشود، ضرر این شخص قطعی است. مرحوم عطاردی در سال ۱۳۰۷ متولد شد و در چهار سالگی یعنی از ۱۳۱۱ شروع به یادگیری کرد. از این تاریخ تا ۱۳۹۳ هر روز در حال معامله بوده است. یعنی هشتاد و یک یا دو سال، زمان می پرداخته و کالاهایی دریافت می کرده است. بنابراین ۸۲ سال زمان عمرش را فروخته؛ اما چه کالاهایی به دست آورده و کسب کرده است؟ این مقاله به پاسخ این پرسش پرداخته و یا بررسی مراحل عمر

علامه، خواهیم دید، آیا عمرش با برکت بوده یا نه؟

برکت یعنی سود و فایده گاه آن را سود ثابت و فزاینده دانسته اند.^(۱) آرتور جفری واژه برکت را مشترک در همه زبان های سامی دانسته و در همه این زبان ها به یک معنا است.^(۲) قرآن کریم از این واژه بسیار استفاده کرده و شخصیت هایی مثل نوح، ابراهیم، اسماعیل و موسی را دارای عمر با برکت و مبروک دانسته است. یعنی خیر و فایده این افراد به جوامع انسانی هم ثبات و پایداری داشته و هم فزونی و رشد یابنده بوده است.

نوح پس از سوار شدن بر کشتی، به او وحی شد که از خداوند درخواست برکت نماید: *وَقُلْ رَبِّ انزَلْنِي منزلاً مبارکاً* (۲۹ مؤمنون). یعنی این کشتی در جایی پر نعمت و دارای فوائد بسیار فرود آید. بر اساس برداشت مفسران از قرآن، تمامی موجودات در جریان طوفان نوح از بین رفتند و تنها کسانی که در کشتی نوح بودند

ص: ۱

۱- (۱). معجم مفردات الفاظ القرآن، ص ۴۱؛ قاموس قرآن، ج ۱، ص ۱۸۹.

۲- (۲). واژه های دخیل، ص ۱۲۶-۱۲۷.

سالم ماندند. اینان نیاز به برکت یعنی نعمت های فزاینده و ثابت داشتند تا نسل انسان و دیگر حیوانات را مجدداً در کره زمین تکثیر نمایند. ثبات و فزونی این نعمت تا امروز تداوم دارد. این نکات تماماً در برکت مندرج است.

در آیه دیگر هست که و بَرکنا علیه یا و برکنا علیه و علی اسحق (صافات، آیه ۳۷ و ۱۱۳). یعنی ابراهیم و اسحاق می گویند ما از برکت برخوردار شویم. برکت آنها فراوانی فرزندان و ماندگاری نسل آنان تا امروز است. (۱)

مقوله و تعبیر برکت در فرهنگ و تاریخ انبیاء یک واژه کلیدی و دارای مفهوم وسیع و مهم است. قرآن کریم نسبت به رسول اکرم (صلی الله علیه و آله)، واژه انحصاری دیگری به کار برده، هر چند از نظر لفظ متفاوت با برکت است ولی معنای آنها یکی است. این واژه، کوثر است. عام ترین مفهومی که در تفاسیر برای کوثر، می توان یافت خیر زیاد، فایده و سود فراوان و امثال اینها است. همین معانی را در مورد برکت هم گفته اند. البته قرآن، واژه برکت را در مورد رسول خدا (صلی الله علیه و آله) هم به کار برده است؛ آنجا که می فرماید: انا انزلناه فی لیله مبارکه (دخان، آیه ۳). (۲)

قرآن کریم غیر از انبیاء، مؤمنان و صاحبان حکمت (حکماء) را هم دارای برکت می داند. در سوره هود، آیه ۴۸، سوره بقره، آیه ۲۶۹ به این نکته اشاره شده است.

مرحوم عطاردی یکی از مؤمنان و حکیمانی است که عمرش برکت دارد و شخصیت و زندگانی او متصف به ویژگی برکت است. این ویژگی را با معرفی آثارش نشان می دهیم.

فعالیت ها

مجموعه کارهایی که مرحوم عطاردی در هشت دهه از عمرش داشته را می توان اینگونه نشان داد؛ یعنی با تجزیه فعالیت های روزانه آن مرحوم می توان به سرفصلهای زیر رسید. البته فعالیت های عمومی مثل خوراک، استراحت و خواب را استثنا می کنیم و فقط فعالیت های انحصاری و ویژه ایشان را تجزیه می نماییم:

۱- فراگیری دانش و تربیت

- حضور در کلاس

- گوش سپردن به سخنان مربی و استاد

- تمرین آموخته ها

- مطالعه کتاب

- نوشتن تمارین

- حفظ برخی متون

١- (١) . نك :- دائره المعارف قرآن كريم، ج ٥، ص ٤٨٧.

٢- (٢) . همان، ص ٤٨٩.

- مباحثه

- تقریر درس استاد

۲ - مقابله خوانی جهت غلط گیری در متون چاپی یا تایپی

۳ - تصحیح

خود تصحیح چند مرحله دارد و آن مرحوم از مرحله مقابله نسخ آغاز کرد و به تدریج در این رشته مهارت آموخت و به استادی رسید.

۴ - ترجمه از عربی به فارسی

۵ - تألیف کتاب و مقاله درباره شخصیت ها، حوادث یا مکان ها

۶ - فهرست نگاری برای مجموعه ها و کتابخانه ها (سیاهه برداری)

یعنی ثبت مشخصات کتب چاپی یا خطی موجود در یک محل خاص.

۷ - گزارش نویسی بر کتب نفیس

مرحوم عطاردی اغلب بر کتب خطی نفیس و نادر که در کتابخانه ها مشاهده می کرد، گزارش می نوشت.

۸ - تهیه میکروفیلم

قبل از پیدایش دستگاه فیلم برداری از نسخ، به استنساخ (نسخه برداری) می پرداختند. یعنی از روی نسخه مطلوب رونویسی می کردند. ولی با پیدایش فیلم برداری و میکروفیلم این فعالیت رواج یافت. مرحوم عطاردی هر جا نسخه ای مهم می یافت، اقدام به تهیه میکروفیلم می کرد.

از هشت فعالیت مزبور غیر از بند اول، بقیه تولیدی و مصداق برکت و خیر و کثیر است. این سرفصلها نشانگر دامنه فعالیت های مهم استاد است. اما چند فعالیت فرهنگی دیگر هم داشت که آنها هم، از مصادیق برکت است:

۹ - کتابخانه داری و سرویس و مشاوره دادن به ارباب رجوع

۱۰ - امامت نماز جماعت در چند مسجد مشهور در تهران

دیگر فعالیت های مرحوم مثل مسافرت های داخل و خارج، ارتباط با شخصیت ها و کسب تجربه و مشاوره با آنها، مقدمه برای تحقق ده فعالیت فوق است و جمعاً سراسر عمر آن مرحوم را باید در سرفصل مزبور خلاصه کرد.

این سرفصل‌ها نشانگر و گویای نوع زندگی فرهنگی ایشان و تمایزات آن با دیگران است. اگر ایشان را با روحانیون همدوره اش مقایسه کنیم، به نکات جالبی می‌رسیم. بر اساس قاعده تعرف الاشياء باضدادها (یعنی اشیاء از طریق ضدشان شناخته می‌شوند)، عطاردی را با مقایسه او با کسانی که این خطمشی را نداشتند، شناخته می‌شود. ساختار زندگی و نوع فعالیت روحانیون همدوره او، ذیل یکی از عناوین زیر جای می‌گرفت:

I. فعالیت تدریسی و ترویجی حوزوی با خط مشی تبلیغ، تدریس، مدیریت (مرجعیت) یعنی فضلا و روحانیون هم سطح ایشان که در حوزه ماندگار شده بودند، سه خط مشی و هدف را تعقیب می کردند: بعضی به فکر تبلیغ، وعظ مردم بودند؛ دسته دیگر در حوزه به کارهای علمی که عمدتاً تربیت طلاب و تدریس بود، می پرداختند و بالاخره دسته سوم هم درصدد تمشیت امور طلاب و مدیریت امور صنفی روحانیت بودند. این گروه در نهایت به مرجعیت می رسند.

II. خط مشی فرهنگی در نهادهای دولتی روحانیون همپایه و هم سطح مرحوم عطاردی بعضاً جذب آموزش و پرورش یا جذب دانشگاه می شدند و نهایتاً به تدریس مشغول می گردیدند.

III. خط مشی همکاری با نهادهای اجرایی کارهایی نظیر وکالت، قضاوت در دادگستری، دفترخانه داری (سردفتر شدن)، کارمند شدن در بانک ها و غیره در انتظار روحانیون بود. کسانی مثل عطاردی که شأنی و فضلی داشتند به سرعت جذب اینگونه مشاغل می شدند. اما عطاردی خط مشی دیگر و متمایز با هر سه گروه فوق را انتخاب کرد؛ خطی که کمتر کسی به آن تن می داد؛ زیرا مشقت های آن فراوان و ریسک پذیری آن زیادتر بود. ولی هرکس در این راه با تلاش و پشت کار به نتیجه می رسد مشمول زندگی با برکت و به دست آوردن خیر کثیر و سود فراوان می گردد؛ عطاردی هم چنین شد. البته این موضوع را می توان از منظرهای مختلف بررسی کرد و نیاز به کار دارد. ولی اجمالاً با تجزیه زندگی ایشان به ده سرفصل رسیدیم و وقتی آنها را با زندگی دیگران مقایسه کردیم یافتیم که تمایز جدی هست. اکنون می رویم به سراغ موارد و مصادیق آن سرفصلها، یعنی می خواهیم ببینیم؛ مثلاً در عرصه تألیف چه کارنامه ای بر جای گذاشته است؟؛ نیز در عرصه های دیگر.

معرفی آثار

در این بخش اطلاعاتی از ویژگی های ظاهری و صوری و نیز ویژگی های محتوایی آثار عرضه می کنیم. منظور از ویژگی صوری، عنوان، محل چاپ، تاریخ چاپ، ناشر، تعداد جلد و تعداد صفحه و نیز نوبت چاپ در مورد کتب منتشره است.

اما در مورد مقالات منتشره، به معرفی مجموعه یا نشریه شامل این مقاله، تاریخ و شماره مجله و صفحه می پردازیم. اما آثاری که منتشر نشده، تنها مآخذ ما اقرار خود مرحوم عطاردی و گزارش های ایشان است. هر اثری را به عنوان کارهای خودش معرفی کرده است، در اینجا هم خواهد آمد. خوشبختانه ایشان زندگی نامه و کارنامه خود را نوشت و چند ماه قبل از وفات منتشر کرد و در لابلای این دو اثر اطلاعات خوبی درباره آثار

مکتوبش هست. منظورم از دو اثر یکی «زندگی نامه خود نوشت» ایشان است که نخست در سال ۱۳۸۵ به صورت مقاله منتشر شد (۱). و دوم کتابی با عنوان روایت عشق (۲) است.

در این بخش نخست کتب اعم از تألیف، تصحیح و ترجمه و اعم از منتشر شده یا نشده معرفی خواهد شد. از اینرو پس از عنوان کتاب، نوع آن یعنی تألیف، تصحیح یا ترجمه بودن آن معرفی می شود. در ادامه منتشر شده یا نشده بودن آن معرفی خواهد شد. بخش دوم به مقالات می پردازد. در این فصل هم، نوع اثر؛ نیز وضعیت انتشار آن تعریف خواهد شد.

فصل نخست: کتب

آثار علمای خراسان؛

منتشر نشده، تألیف.

معرفی شخصیت علمای خراسانی و تألیفات و آثار پراکنده آنها در کتابخانه های جهان است. (۳)

اجازات نهج البلاغه؛

منتشر شده، تألیف.

نویسنده در آغاز کتاب به اختصار مطالبی را با استفاده از روایات درباره علوم و معارف حضرت علی (علیه السلام) و فضایل ایشان و نیز موضوعات خطبه های آن حضرت بیان می کند. در ادامه تعدادی از شاگردان سیدرضی که از او نهج البلاغه آموخته بودند و اجازه نقل و قرائت نهج البلاغه از او داشتند را ذکر کرده است. اسامی برخی از آنان عبارتند از: سیده نقیه دختر سید مرتضی علم الهدی، ابونصر عکبری، محمد بن علی حلوائی، محمد بن حسن ابوجعفر طوسی، محمد بن همام بغدادی، جعفر بن محمد درشتی، محمد بن حسن قطب الدین کیندری بیهقی و دیگران.

سیدرضی، در سال ۴۰۰ ق نهج البلاغه را تدوین و عرضه نمود. این متن را خودش در کلاس قرائت و املاء می کرد. (۴)

عده ای از اهل سنت نهج البلاغه را از امام علی (علیه السلام) ندانسته اند بلکه آن را از سیدرضی یا سید مرتضی می دانند. علامه عطاردی با استناد به اجازات نهج البلاغه این ادعا را مردود دانسته است. زیرا بسیاری از علمای پیش از

ص: ۵

۱- (۱). گرامی نامه استاد عطاردی، ج ۱، ص ۱۹-۴۵.

۲- (۲) روایت عشق، تهران، نشر عطارد، ۱۳۹۲.

۳- (۳). گرامی نامه، ج ۱، ص ۱۲۹.

۴- (۴). رایحه، ش ۱۱۱، ص ۱۴.

سیدرضی و سید مرتضی با کسب اجازه از استادان خود و بر اساس ضوابط علمی و اخلاقی، بخش هایی از نهج البلاغه را نقل کرده اند. نیز شاگردان سیدرضی با کسب اجازه از ایشان قسمت هایی از این اثر را نقل کرده اند.

لازم به ذکر است اجازات به مثابه روشی برای رد دیدگاهی که نهج البلاغه را اصالتاً از امام اول شیعیان نمی داند و اثبات اینکه این اثر از امام است، در چند کتاب عطاردی آمده است، در واقع از شاه بیت های ایشان است و مستقلاً در قالب جزوه ای با این مشخصات هم منتشر شده است: اجازات نهج البلاغه، تهران، نشر عطارد، ۱۳۷۳، ۱۵ ص، چاپ اول.

نیز در کتاب امیرالمؤمنین و نهج البلاغه (ج ۱، ص ۴۹۷-۵۰۱) منتشر شده است. (۱)

این کتاب شامل این مباحث است: علوم و معارف علی (علیه السلام)؛ علی (علیه السلام) منبع فضائل و علوم؛ خطبه های حضرت؛ جمع آوری خطبه ها؛ اجازات؛ معرفی ۲۳ نفر دارای اجازه نهج البلاغه. (۲)

اخبار الإمام المهدي (علیه السلام)؛

منتشر نشده، تألیف و جمع آوری.

درباره امام مهدی (علیه السلام) روایات زیادی از اهلیت عصمت و طهارت علیهم السلام وارد گردیده است. عطاردی همه اینها را زیر عنوان کتاب الغیبه در مسانید آورده است. جویندگان می توانند برای خصوصیات امام عصر (علیه السلام) به آن مسانید مراجعه نمایند.

البته در برخی اسناد یک جلد کتاب به نام مسند امام مهدی (علیه السلام) یا اخبار الامام المهدي (علیه السلام) به استاد عطاردی نسبت داده شده است (عطاردی ها ص ۱۹۲) ولی صبیبه استاد (خانم نفیسه عطاردی) گفتند این کتاب هنوز تألیف نشده است. (۳)

استاد عطاردی در مصاحبه ای آن را مسند حضرت مهدی (عج)، نامیده است ولی محتوای این اثر را چنین توضیح می دهد:

البته درباره حضرت مهدی (عج) مسندی نمی توان نوشت. چون درباره کتاب ایشان نمی توان کلمه مسند را به کاربرد، چرا که مسند یعنی سنددار بودن مطلب و نیازمند شاگرد و استاد و داشتن حوزه درسی است. از ایشان به جزء توقیعات، اخبار دیگری نداریم. البته در هر کدام از مسانید یک کتاب الغیبه دارد که محتوای آن، اخباری است که امامان ما درباره حضرت مهدی (عج) گفته اند. (۴)

ص: ۶

۱- (۱). اجازات نهج البلاغه، مقدمه؛ امیرالمؤمنین و نهج البلاغه، ج ۱، ص ۴۹۷-۵۰۱؛ مجله رایحه، ش ۱۱۱، ص ۱۴؛ روایت عشق، ص ۴۰۴.

۲- (۲). اجازات، چاپ ۱۳۷۳، ص ۳-۱۵.

۳- (۳). روایت عشق، ص ۳۸۷.

۴- (۴). رایحه، ش ۱۱۱، ص ۴۲.

اخبار و آثار امام رضا (علیه السلام)؛

منتشر شده، تألیف و جمع آوری.

کتابی به فارسی درباره حضرت رضا و مجموعه روایات آن حضرت است. این اثر ترجمه مسند الإمام الرضا است. مترجم این اثر خود مؤلف یعنی علامه عطاردی است.

این کتاب چندین بار چاپ شده است که یک چاپ آن دارای این مشخصات است:

اخبار و آثار امام رضا (علیه السلام)، تهران، کتابخانه صدر، چاپ دوم، ۱۳۶۸، ۸۸۸ ص، دو جلد. چاپ جدید: تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۸۸، دو جلد، ص ۱۱۹۱.

متن عربی این اثر چند چاپ داشته و همراه با مسند الإمام الرضا هم چاپ شده است. (۱)

اختصاص شیخ مفید؛

چاپ شده؛ تصحیح، همکار در تحقیق.

این کتاب از تألیفات شیخ ابو عبدالله مفید معروف به شیخ مفید است. و مجموعه ای از اخبار و روایات در موضوعات گوناگون است. کتاب اختصاص به صورت خطی در کتابخانه ها محفوظ بود، مرحوم علی اکبر غفاری با تشویق یکی از افراد نیکوکار تصحیح و چاپ این کتاب را آغاز کرد.

علامه عطاردی هم در تحقیق و تصحیح آن مشارکت داشت، و در مقابله آن با نسخه ها تشریک مساعی می کرد. کتاب اختصاص یکی از منابع بحار الانوار علامه مجلسی بوده و اخبار آن در مطاوی این کتاب نقل گردیده است. این کتاب در تهران توسط کتابخانه صدوق به سال ۱۳۳۵ منتشر گردید. (۲)

استناد نهج البلاغه؛

منتشر شده، تصحیح.

نام کامل نویسنده امتیاز علی خان عرشی رامپوری هندی است. او در زمره علمای بزرگ شیعه شبه قاره هند

است. کتاب استناد نهج البلاغه نشانه تتبع و دقت نظر و حسن انتخاب عرشی است و تلاشی علمی برای پاسخگویی به شبهات پیرامون نهج البلاغه است. همو به عطاردی گفته است: من این کتاب را برای امام علی (علیه السلام) نوشتم. اصل این کتاب به زبان انگلیسی است و عطاردی در سفر شبه قاره با نویسنده و این اثر آشنا شد و آن را به ایران آورده و متن عربی را همراه با مقدمه ای به تاریخ ۱۸ فروردین ۱۳۵۲ در ایران به چاپ رساند.

-
- ۱- (۱). اخبار و آثار، مقدمه؛ «کتابشناسی علامه عطاردی»، ص ۷۸ تا ۷۹؛ مسند الإمام الرضا (علیه السلام)، مقدمه؛ زندگی و آثار علامه عطاردی (مجله رایحه، ش ۱۱۱).
- ۲- (۲). روایت عشق، ص ۴۱۱.

امتیاز علی خان عرشی این اثر را به منظور دفاع از نهج البلاغه و اثبات اصالت آن نوشته است و پس از مقدمه مفصل عطاردی، متن آن با این جملات آغاز می شود: اینکه سید شریف رضی مؤلف نهج البلاغه است مشهور است؛ حتی عالمانی از اهل سنت مثل ابن ابی الحدید، این نکته را تأیید کرده اند. ولی ابن خلکان و ذهبی در این مطلب تردید کرده اند.

این اثر گویا دو چاپ با این مشخصات دارد:

استناد نهج البلاغه، قم، مکتبه الثقلین، المطبعه العلمیه، ۱۳۹۹ ق. ۸۷ ص. این چاپ به نفقه شیخ مهدی شریعتمداری (درگذشت ۱۳۹۰ ق) بوده است.

استناد نهج البلاغه، تهران، مطبعه الحیدری، ۱۳۹۳ ق، ۸۷ ص. لازم به ذکر است در صفحه عنوان این چاپ کلمه چاپ دوم دارد که نشانگر اینست که قبلاً چاپ دیگری داشته است. (۱)

اشراق السیاحه یا جغرافیای خراسان؛

منتشر شده، ترجمه.

علامه عطاردی در سفر ۱۳۴۵ به هندوستان و مطالعه نسخه های کتابخانه های بمبئی، نسخه اشراق السیاحه را در کتابخانه ملافیروز (نام جدید آن کاما انستیتو) پیدا می کند.

نسخه موجود در کتابخانه ملافیروز بمبئی به خط مؤلف است، و معلوم نیست چه کسی آن را از ایران به هندوستان برده است. چون کتاب برای عطاردی تازگی داشت آن را از اول تا آخر مرور و مطالعه کرده، کتاب حاوی مطالبی مفید در تاریخ و جغرافیای خراسان و شرح حال تعدادی از رجال علم و ادب بود. نسخه موجود در کتابخانه ملافیروز در ۲۶۰ صفحه به قطع متوسط تحریر شده و هر صفحه در ۱۲ سطر می باشد. نسخه با خط نستعلیق و خوش خط به قلم مؤلف نوشته شده و هیچ قلم خوردگی ندارد، و در سال ۱۲۸۹ در تهران تحریر گردیده و در پایان آمده حرره وفا. که تخلص مؤلف می باشد. نام مؤلف آن این گونه ثبت شده است: جواد بن موسی خراسانی متخلص به وفا. او معاصر ناصرالدین شاه بوده و کتاب را به نام ناصرالدین شاه آغاز کرده است. کتاب اشراق السیاحه نخست از حدود خراسان در آن زمان گفتگو می شود، و بعد درباره شهرها و قصبات و دهات خراسان، تعداد جمعیت شهرها و آبادی ها، دامداری و کشاورزی، میوه جات و سر درختی ها، تجارت و کسب و کار، صنعت و هنرهای دستی در شهرها و قصبات.

ص: ۸

گیاهان طبی و دارویی در خراسان، معادن، کوه های بزرگ و کوچک، قله ها، تپه ها، کویرها، بیابانها، غارهای طبیعی و مصنوعی، قلعه ها، دژها و آثار باستانی، زبانها و لهجه ها، عشایر و قبائل مختلف در خراسان، درندگان و خزندگان، شرح حال گروهی از رجال علم، ادب و سیاست.

به عبارت دیگر جغرافیای جانوری و طبیعی و انسانی خراسان موضوع اصلی این اثر است.

علامه عطاردی این اثر را تصحیح و در تیر ماه ۱۳۸۹ از تصحیح و مقدمه نویسی بر آن فارغ شده است. پس این اثر را با مشخصات زیر چاپ کرده است:

اشراق السیاحه یا جغرافیای خراسان، جواد بن موسی خراسانی، به کوشش عزیزالله عطاردی، تهران، نشر عطارد، ۱۳۸۹، ۲۷۲ ص. (۱)

اعلام شاهنامه؛

منتشر نشده، تألیف و جمع آوری.

شاهنامه حکیم ابو القاسم فردوسی تنها یک کتاب تاریخی و سیره شاهان و زندگی قهرمانان و جنگجویان نیست، بلکه یک کتاب ادبی و هنری است که ادیبان و هنرمندان را به طرف خود جلب می کند، زیبایی های منظومه حکیم طوس و شاعر فرزانه خراسان بر اهل ادب روشن است.

فردوسی طوسی در سروده های خود نام تعدادی از پادشاهان، امیران، سرداران را در شاهنامه آورده و از زنان قهرمان و جنگجو تا زنان بزمی و عشوه گر و عاشق پیشه و هوس باز نام برده است و زندگی آنها را به نظم کشیده است، در آن داستانها مطالبی هست که باید مورد توجه قرار گیرد و جهات مثبت و منفی آنها در نظر گرفته شود.

عطاردی بیش از هفتاد سال با شاهنامه آشنا بود؛ از کودکی به خواندن آن علاقه داشت. خاندان عطاردی که از عشایر و مرزبانان خراسان بودند، و همواره این کتاب را در منزل خود داشتند و کودکان و جوانان خود را به خواندن این کتاب تشویق می کردند تا صفات مردانگی و پهلوانان را فرا گیرند و در برابر دشمنان بایستند.

او پس از اینکه به تألیف فرهنگ خراسان مشغول شد، شاهنامه را به دقت مورد بررسی قرار داد، تا فردوسی را از این کتاب بشناسد. چند کار روی فردوسی و شاهنامه انجام داده که یکی از آنها اعلام شاهنامه می باشد که استخراج گردیده و باید تنظیم گردد و چاپ شود. (۲)

ص: ۹

۱- (۱). اشراق السیاحه، ص ۱۳ و ۱۴ و ۱۶؛ روایت عشق، ص ۴۲۲ و ۶۶۴؛ جغرافیای نیمروز، ص ۱۱.

۲- (۲). روایت عشق، ص ۴۳۹-۴۴۰.

منتشر شده، تصحیح.

این کتاب از تألیفات علی بن ناصر سرخسی است، او از علما و متکلمان بزرگ عصر خود بوده و در سرخس اقامت داشته است. او از شخصیتها و رجال بزرگ عصر خود به شمار می رفت و نقیب علویان ناحیه سرخس بود و از وی به عنوان الامام الاجل الامجد الاطهر ملک الساده و النقباء علی بن ناصر الحسینی السرخسی یاد شده است.

عطاردی این کتاب را در اسفند ماه سال ۱۳۴۵ در کتابخانه رضا در شهر رامپور هند برای نخستین بار مشاهده کرد. نسخه این کتاب همراه خصائص الاثمه، سیدرضی در یک مجلد می باشد، این نسخه خصائص به خط عبدالجبار بن حسین بن اَبی القاسم فراهانی در روز چهارشنبه نوزدهم جمادی الاولی سال ۵۵۳ تحریر شده است، و کاتب گوید:

من این نسخه را در خدمت سید اجل مولانا سید ضیاء الدین تاج الاسلام ابو الرضا فضل الله بن علی بن عبیدالله حسنی ادام الله ظله که برای تفرج و گردش به قریه جوشقان آمده بود نوشتم و همین نسخه در ظهر روز چهارشنبه نوزدهم ماه جمادی الاولی سال ۵۵۳ بر ابوالرضا قرائت شده است. و خط ابوالرضا در نسخه دیده می شود.

علی بن ناصر در این کتاب عبارات و الفاظی از خطب و رسائل نهج البلاغه را انتخاب کرده و آنها را از نظر کلامی شرح می دهد و بیان می کند، او گوید: در کویرها و بیابانهای وسیع و پهناور علمهایی نصب می کنند تا مسافران و کاروانیان راه خود را گم نکنند و سرگردان نگردند و زود به سر منزل مقصود برسند.

مطلب قابل ذکر این است که تعدادی از مؤلفان بزرگ معاصر علی بن ناصر سرخسی را نخستین شارح نهج البلاغه و معاصر شریف رضی می دانند و در آثار خود به این موضوع تصریح کرده اند. آنها با اعتماد به گفته کنتوری در کشف الحجب این مطلب را در آثار خود نوشته اند و بدون اینکه نسخه اعلام نهج البلاغه را دیده باشند سخنان او را نقل کرده اند.

در اول نسخه اعلام نهج البلاغه چند سطر به خط مدیر کتابخانه رضا علی خان نواب رامپور چنین آمده است: اعلام نهج البلاغه من تصنیفات زید بن علوی که ۲۳ سال بعد انتقال سید رضی رحمه الله علیه جامع نهج البلاغه تصنیف کرده شد، در کتب خانه های دیگر هندوستان مفقود است.

محض از اقبال سرکار نواب حامد علی خان بهادر والی ریاست رامپور از سعی جان نثار دولت علیه سید مرتضی حسینی مهتمم کتب خانه علوم دینیہ میسر گردید، الحمدلله علی ذلک سنه ۱۳۲۳ هجری بقلم سید مرتضی.

کتوری مؤلف کشف الحجب والأستار همین مطلب را از پشت صفحه نسخه رامپور در کتاب خود آورده و علی بن ناصر را اولین شارح و معاصر سید رضی دانسته است و این اشتباه از کشف الحجب به کتابها راه پیدا کرده، و تمام کسانی که در این اواخر درباره نهج البلاغه کار کرده اند، همین گفته را تکرار نموده اند.

عطاردی نسخه اعلام نهج البلاغه را در سال ۱۳۴۵ در رامپور مشاهده کرد. او در آن هنگام من روی فرهنگ و معارف اسلامی خراسان کار می کرده، و چون شارح و مؤلف این کتاب از اهل سرخس و خراسانی بود نظرش را جلب کرد، ولی در فکر چاپ آن نبود؛ از این نسخه میکروفیلم تهیه شد تا بعد روی آن کار شود و خصوصیات آن روشن گردد. در سال ۱۳۵۶ که تحقیق روی نهج البلاغه و شروع آنرا آغاز کرد؛ بار دیگر این نسخه را مورد بررسی قرار داده و از آغاز تا انجام آن را مرور کرد.

عطاردی اعلام نهج البلاغه را که شرحی متعلق به سده ۶ ق است را بر اساس دو نسخه تصحیح و منتشر کرده است: نسخه ای در کتابخانه ملی کلکته هند که کاتب آن یحیی بن احمد بن الروشی است و تاریخ کتابت آن ۱۰۷۶ ق است و نسخه دوم در کتابخانه رضا علی خان نواب رامپور هند است.

این اثر با مشخصات مأخذشناسی زیر چاپ شده است:

علی بن ناصر السرخسی، تحقیق عزیزالله عطاردی، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، ۱۴۰۵ ق، ۳۷۱ ص. (۱)

اعلام الوری با اعلام الهدی؛

منتشر شده، تصحیح (همکاری در تحقیق)، ترجمه.

نام این کتاب اعلام الوری باعلام الهدی است و از تألیفات عالم بزرگ امین الاسلام طبرسی است. کتاب مزبور یکی از مصادر بزرگ در تاریخ شیعه می باشد، و مورد توجه اهل علم و انساب و سیره در طول تاریخ بوده است.

این کتاب توسط کتابفروشی اسلامیة چاپ گردید، و تصحیح آن را به علی اکبر غفاری پیشنهاد کردند. عطاردی هم در تصحیح و مقابله آن مشارکت داشت. این کتاب در سال ۱۳۳۸ در تهران چاپ گردید و در اختیار اهل فضل و ادب قرار گرفت. (۲)

ص: ۱۱

۱- (۱). رایحه، ش ۱۱۱، ص ۳۳-۳۴؛ روایت عشق، ص ۴۱۳-۴۱۴ و ۵۲۲-۵۲۶ و ۶۶۹؛ اعلام نهج البلاغه، ص ۲۴ و ۳۱ و ۳۴.

۲- (۲). روایت عشق، ص ۴۱۱.

فضل بن حسن طبرسی مؤلف مجمع البیان است هم هست و این کتاب شرح حال حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) و امامان دوازده گانه شیعه و حضرت زهرا علیهم السلام می باشد، و بهترین کتاب در موضوع خود بوده و در طول قرون و اعصار مورد توجه قرار داشته است.

عطاردی کتاب اعلام الوردی را در سال ۱۳۴۳ ش برای ترجمه انتخاب کرده و چون در چاپ متن عربی آن هم شرکت داشت، از این رو با محتویات کتاب کاملاً آشنا بوده و برای ترجمه برگزید. ترجمه را در تهران آغاز و صفحاتی از آن را ترجمه کرد. این اولین ترجمه او از متون عربی بود. در سال ۱۳۴۴ به عتبات عالیات رفت و در نجف اشرف دنبال ترجمه را گرفت و پایان داد. بعد از مراجعت به تهران در اندیشه چاپ آن برآمد و از آنجا که خود توانایی چاپ آن را نداشت، با کتابفروشی اسلامیة قراردادی منعقد کرد و کتاب توسط این مؤسسه انتشاراتی به چاپ رسید. (۱) این ترجمه با عنوان زندگی نامه چهارده معصوم (علیه السلام) منتشر شده است. بنابراین عطاردی دوبار و دو عملیات در این کتاب انجام داده است: ترجمه و تصحیح.

امیرالمؤمنین و نهج البلاغه؛

منتشر شده، تألیف و تصحیح و ترجمه.

این کتاب شامل سه جلد است یک جلد درباره امام علی (علیه السلام) و درباره نهج البلاغه و دو جلد شامل خطب، نامه ها و حکم حضرت است. استاد به مناسبت هزارمین سال تألیف نهج البلاغه درصدد برآمد تا شرحی به زبان فارسی ولی مبسوط و مفصل بر نهج البلاغه بنویسد. کارش را با تألیف مقدمه شروع کرد. این سه جلد در واقع مقدمه ای بر این شرح نهج البلاغه است. جلد اول دارای سه فصل زندگانی حضرت، مناقب و فضائل حضرت و ویژگی ها و مشخصات و معارف نهج البلاغه است. جلد ۲ و ۳ مجموعه سخنان و نوشته های حضرت و ترجمه فارسی آنها است. متن این نهج البلاغه قبلاً توسط عطاردی بر اساس چند نسخه تصحیح و چاپ شده بود و پس از تصحیح متن و چاپ آن، نوبت به ترجمه فارسی آن رسید. علامه در سال ۶۱ شروع به ترجمه فارسی متن نهج البلاغه ای که خودش تصحیح کرده بود می کند و در سال ۱۳۶۳ از آن فارغ می شود ولی از چاپ آن منصرف شده بود تا اینکه در ۱۳۸۸ به چاپ می سپارد. یعنی ۲۷ سال بین شروع ترجمه و اتمام چاپ فاصله افتاده است. (۲) تاریخ نشر جلد ۲ و ۳، ۱۳۸۸ ش است. اما تاریخ پایان مقدمه جلد اول ۱۳۷۳ ش / ۱۴۱۵ ق ولی تاریخ انتشار جلد اول هم، ۱۳۸۸ ش است. یعنی بین تألیف و چاپ جلد اول، ۱۵ سال فاصله بوده است. این فاصله ها گویای نکات بسیار است که بیش از همه مسئولین فرهنگی باید به آن توجه نمایند.

اما محتوای جلد یک چنین است:

ص: ۱۲

۱- (۱). روایت عشق، ص ۴۱۱ و ۴۲۳.

۲- (۲). امیرالمؤمنین و نهج البلاغه، ج ۲، ص ۳-۴.

بخش اول: از ولادت تا شهادت شامل حوادث زندگانی امام علی (علیه السلام) در دوره حیات رسول خدا (صلی الله علیه و آله)، حضور در جنگ ها، جایگاه حضرت در قرآن کریم، نصب به امامت، بیعت مردم و خلافت، جنگ با معاویه با ناکثین و با خوارج مارق، ضربت خوردن و شهادت، فرزندان، حکام در ولایات، منشی ها، قضاوت های حضرت.

بخش دوم: فضائل و مناقب شامل هفتاد فضیلت و ویژگی مهم؛ خطب و رسائل؛ معرفی جمع آورندگان سخنان شامل هفتاد شخصیت.

بخش سوم: تألیف نهج البلاغه؛ موضوعات نهج البلاغه، داوری و گفته های بزرگان درباره آن؛ شبهه شناسی؛ اجازات نهج البلاغه؛ شارحان و مترجمان و محققان نهج البلاغه. شامل دو بیست و پانزده شخصیت یا متون بدون نام؛ بنیادها و انجمن های نهج البلاغه؛ نسخه شناسی؛ شرح حال سید رضی؛ شرح جامع نهج البلاغه.

این کتاب با این مشخصات منتشر شده است:

امیرالمؤمنین و نهج البلاغه، تهران، نشر عطارد، ۱۳۸۸، سه جلد.

لازم به یادآوری گزارش و توصیف این کتاب در مجله رایحه و در «کتابشناسی توصیفی» مندرج در گرامی نامه استاد عطاردی مشکلات و گاه خطاهایی دارد. (۱)

ایمان و کفر از کتاب بحارالانوار،

منتشر شده، تصحیح.

برگردان فارسی بخش مربوط به ایمان و کفر از کتاب بحارالانوار از مرحوم علامه محمدباقر مجلسی است. جلد پانزده بحارالانوار به موضوع ایمان و کفر می پردازد و علامه عطاردی به دلیل اهمیت موضوع در سال ۱۳۶۰ در بمبئی کار ترجمه آن را آغاز کرد و پس از چند ماه به اتمام رساند و در سال ۱۳۷۱ در ایران به چاپ سپرد. تاریخ مقدمه ۱۴۱۵ ق/ ۱۳۷۳، تهران است.

منظور از جلد پانزدهم، چاپ قدیمی است ولی در چاپ های جدید جلدها متفاوت است. مثلاً در چاپ اسلامی جلد های ۶۷ تا ۷۳ و در چاپ دار احیاء التراث العربی، جلد های ۶۴ تا ۷۱ است. و در چاپ دارالتعارف، جلد های ۲۶ تا ۲۸ است. کتاب ایمان و کفر یکی از ابواب حجیم بحارالانوار است.

ویژگی اصلی این کتاب از نظر رجالی اینست که سلسله رواه حذف شده اند و نهایتاً به سه نفر بسنده شده است مثل ابوبصیر گوید: امام صادق (علیه السلام) فرمود؛ یا ابوالجارود از امام باقر روایت می کند که رسول خدا فرمود؛ دارای این محتویات است: معرفی لشکریان ایمان و کفر، صفات مؤمنان و فضائل آنها، ویژگی های شیعیان و اعمال و کردارشان، مکارم اخلاق، منجیات، مهلکات یا رذایل و فضایل، زهد، عبادت، صفات و خصلت های انسان.

۱- (۱). امیرالمؤمنین و نهج البلاغه، مقدمه جلد اول و سوم و ص ۶۱۸-۶۴۲؛ روایت عشق، ص ۳۹۲-۳۹۳؛ رایحه، ش ۱۱۱، ص ۱۵؛ گرامی نامه استاد عطاردی، ج ۱، ص ۷۹.

عطاردی به توصیه علامه محمدتقی در سال ۱۳۴۰ جهت استخراج روایات اقتصادی به مطالعه بحار مشغول شد. او کار جلد ۱۵ را جلو انداخت. ولی به دلیل مشاغل رها کرد. ولی در ۱۳۶۰ مجدداً آغاز و ترجمه جلد ۱۵ را به اتمام رساند.

مشخصات کتابشناسی آن چنین است: ایمان و کفر از کتاب بحارالانوار، علامه محمدباقر مجلسی، ترجمه عزیزالله عطاردی، تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۷۸، چاپ اول، دو جلد، ۶۸۰ + ۶۵۱ ص. چاپ دوم: ۱۳۹۱. (۱)

باورد؛

منتشر نشده، تألیف.

بخشی از مجموعه بزرگ فرهنگ خراسان است که هنوز منتشر نشده است. (۲)

بجنورد؛

منتشر نشده، تألیف.

بخشی از مجموعه بزرگ فرهنگ خراسان است که هنوز منتشر نشده است. (۳)

پاسخ به معاندان نهج البلاغه؛

منتشر شده، تألیف.

عطاردی در مقدمه به ویژگی های نهج البلاغه اشاره کرده و این اثر که هزار سال از تألیف آن می گذرد یکی از آثار مهم و مشهور در دوره اسلامی می شمارد. سید رضی بر اساس منابع بسیار، سخنان حضرت علی (علیه السلام) را استخراج و تدوین کرد. ولی مشخصات مآخذ خود را بیان نکرده است. همو پس از تألیف شروع به تدریس و قرائت این اثر در محافل علمی بغداد نمود. شاگردانش حتماً نسخه هایی را بر اساس دستنوشته سید رضی نوشته بودند. اما با آتش زدن کتابخانه های سید مرتضی و دیگر مخازن کتب شیعه در حمله طغرل بیک سلجوقی در ۴۴۸ ق، هزاران کتاب از جمله نسخه های اصلی نهج البلاغه از بین رفت.

این کتاب به دلیل ساختار جذاب و متن مهم و مؤثر آن هم توجه دوستان اهل بیت (علیه السلام) را جذب کرد و هم دشمنان از این اثر خشمگین شدند و شروع به نقد و ردیه نگاری بر آن نمودند. از طرف دیگر دانشمندان شیعه دفاعیه های جدی از نهج البلاغه داشتند و اقدام به شبهه شناسی و پاسخ به شبهات نمودند. کتاب پاسخ به معاندان نهج البلاغه به رغم حجم کم آن، دارای قلمی روان و هم فهم و محتوایی مستحکم است.

ص: ۱۴

۲- (۲). روایت عشق، ص ۴۳۵-۴۳۶.

۳- (۳). همان.

عطاردی نخست ساختار نهج البلاغه را از نظر موضوعات بررسی کرده است. از یک نظر نهج البلاغه به سه بخش خطبه ها، نامه ها و حکم تقسیم می شود. علت این تقسیم بندی را بیان کرده است. از جهت دیگر موضوعات خداشناسی و توحید، مباحث تاریخی، اخلاقی، علمی، نقد دوره جاهلیت و غیره در این اثر وجود دارد. یکی از مباحث مهم این اثر، دستورالعمل ها برای مدیران و حاکمان است. حضرت بر اساس شریعت و تجارب به والیان و مدیران توصیه می کند چه رفتار و روشی داشته باشند.

مبحث سوم با عنوان «شبهات وارده درباره نهج البلاغه»، نخست هدف مخالفان را به عنوان کسانی که اصالت و انتساب نهج البلاغه به حضرت را هدف گرفته اند تجزیه و تحلیل می کند. ابن خلکان در وفیات الاعیان مؤلف نهج البلاغه را سید رضی یا سید مرتضی می داند و انتساب آن به امام علی (علیه السلام) را رد می کند. سپس سخنان ذهبی و ابن حجر را تحلیل می کند.

ذهبی معتقد است نهج البلاغه چون دارای الفاظ رکیک و دارای تناقض است نمی بایست از علی باشد و به دروغ به علی نسبت داده اند. ابن حجر در لسان المیزان عین سخنان ذهبی را نقل کرده است. عطاردی چهار شبهه آنان را یعنی انتساب به سید رضی یا سید مرتضی نه علی؛ عدم واقعیت خطب و رسائل و جعلی بودن آنها؛ دروغ و عدم اعتبار محتوای نهج البلاغه و بالاخره دارای الفاظ رکیک بودن به تفصیل با استدلال و منطق جواب گفته است.

منظور ذهبی از بدگویی و الفاظ رکیک، خطبه ششقیه است. عطاردی از ابن ابی الحدید شارع سنی نهج البلاغه نقل می کند که او به اصالت این خطبه شهادت داده است. زیرا دستنوشته های از قبل از سید رضی در دست است. سپس به سراغ امتیاز علی خان عرشی محقق در شهر رامپور هندوستان رفته و به نقل دیدگاه های او پرداخته است. او کتابی درباره اصالت نهج البلاغه نوشته است. هفت نفر که پیش از سید رضی به درج خطبه ششقیه در آثارشان پرداخته اند مثل خالد برقی، ابراهیم کوفی ثقفی و شیخ صدوق.

در ادامه شش شبهه دیگر برشمرده و به نقد و پاسخگویی می پردازد. عناوین این شبهات عبارت اند از: علم غیب، سجع و قافیه، طاووس، اصطلاحات علمی، تقسیمات و زهد و پارسایی.

یعنی چون نهج البلاغه مشتمل بر لفظ طاووس است، و طاووس در فرهنگ عربی دوره امام علی (علیه السلام) نبوده پس نتیجه اینکه این اثر متعلق به امام نیست.

این اثر ابتدا مستقلاً و سپس در چند مجموعه منتشر شده است:

پاسخ به معاندان نهج البلاغه، تهران، نشر عطارد، ۱۳۷۳، ۲۳ ص.

امیرالمؤمنین و نهج البلاغه، تهران، نشر عطارد، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۴۶۱-۴۹۷.

البته در متن دوم مطالبی به آن افزوده شده است. (۱)

تاج العروس؛

منتشر شده، تألیف و راهنمانگاری.

تاج العروس خود شرحی بر کتاب قاموس فیروزآبادی یا القاموس المحيط یا القاموس الوسیط است. قاموس واژه نامه عربی به عربی تألیف مجدالدین محمد بن یعقوب فیروزآبادی است که میان سال های ۷۹۶ تا ۸۱۷ ق تألیف شده است. واژه قاموس پیش از این به معنای اقیانوس و بعد از تألیف این کتاب به تدریج معجم و روش الفبایی تنظیم واژگان گردید.

البته فیروزآبادی این اثر را در نقد و تکمیل صحاح اللغه جوهری نوشت. بعدها محمد مرتضی زبیدی تاج العروس را در شرح قاموس نوشت.

اما تاج العروس شامل اطلاعات گسترده و متنوع ولی بدون راهنما و منطق خاصی است. علامه امینی صاحب کتاب الغدیر به این ضرورت پی می برد و به علامه عطاردی پیشنهاد تألیف راهنما برای تاج العروس را می دهد.

عطاردی چهار راهنما بر تاج العروس نوشت: غریب الحدیث فی تاج العروس؛ رجال تاج العروس؛ اللغات الفارسیه المعربه فی تاج العروس؛ معجم البلاد والامکنه. یعنی راهنماهایی بر احادیث، لغات فارسی، معجم بلاد و مکان ها و رجال و شخصیت ها نوشت. این آثار تماماً منتشر شده و هر کدام در جایگاه خود به ترتیب الفبایی معرفی می شوند. (۲)

تاریخ آستان قدس رضوی؛

منتشر شده، تألیف.

ناحیه خراسان که شرق ایران را در بر گرفته است از مهم ترین مناطق بسط و توسعه فرهنگ و معارف اسلامی است. اکثر محدثان، فقیهان، حکیمان، عارفان، ادیبان، محققان، شاعران و... از آن ناحیه برخاستند. عطاردی از سال ۱۳۴۰ به فکر تألیف کتابی جامع در موضوع تاریخ و فرهنگ خراسان بود. پس از آن در چند دهه کار اصلی و اساسی ایشان تحقیق و بررسی در این موضوع بود؛ صدها کتابخانه را در کشورهای اسلامی و غیر اسلامی مورد تحقیق و مطالعه قرار داده و هزاران کتاب خطی را بررسی نمود؛ برای رسیدن به مطلوب با صدها نفر از رجال علم و ادب در کشورهای مختلف به گفت و گو نشست و در طول چند دهه تحقیق و تتبع در حدود سی هزار عنوان و موضوع در فرهنگ خراسان گردآوری کرده است. بخشی از این تحقیقات درباره محور و

ص: ۱۶

۱- (۱). امیرالمؤمنین و نهج البلاغه، ج ۱، ص ۴۶۱-۴۹۷؛ پاسخ به معاندان، مقدمه و ص ۱۰-۱۷؛ رایحه، ش ۱۱۱، ص ۱۵؛ روایت عشق، ص ۴۰۳.

۲- (۲) . مقدمه کتاب های اللغات الفارسیه المعربیه؛ رجال تاج العروس؛ غریب الحدیث؛ معجم البلاد والامکنه؛ دانشنامه دانش
گستر، ج ۱۲، ص ۲۴۹-۲۵۰.

قطب خراسان یعنی آستان مقدس رضوی است. این قسمت را در دو جلد در سال ۱۳۷۰ آماده کرد و پس از تأسیس مرکز فرهنگی خراسان به عنوان نخستین اثر به چاپ رساند.

«تاریخ آستان قدس رضوی» در هشت بخش و یک خاتمه به چاپ رسیده است. از آنجا که هر کسی به خراسان سفر می کند، نخست به زیارت حضرت رضا مشرف می شود، مؤلف نیز در تدوین و تنظیم فرهنگ خراسان از بارگاه ملکوتی آن حضرت شروع کرد و در بخش اول «اوضاع خراسان از صدر اسلام تا شهادت امام رضا (علیه السلام)» را شرح و سپس به بررسی و معرفی بیوتات متبرکه شامل: مدفن امام رضا (علیه السلام)، قبه هارونیه، مشهد طوس، مشهد رضا (علیه السلام)، سرداب مطهر، سنگ قبر مطهر امام رضا (علیه السلام)، صندوق قبر مطهر، ضریح مطهر، سیر تاریخی حرم مطهر امام رضا (علیه السلام) و توسعه آن، محراب های حرم مطهر، درهای ورودی به حرم، گنبد مطهر امام رضا (علیه السلام)، مناره های حرم، مسجد بالاسر مبارک، رواق ها، صحن ها، ایوان ها، حجره ها، دارالقرآن، بست های حرم مطهر، درهای اماکن متبرکه و... پرداخته است.

عناوین سایر بخش ها عبارتند از:

بخش دوم: اداره اماکن متبرکه، خادمان، حافظان، نگهبانان و کفشداران؛

بخش سوم: مراکز علمی - فرهنگی و هنری، کتابخانه ها، مدارس علمیه، دبستان ها، دبیرستان ها، هنرستانها و دانشگاه امام رضا (علیه السلام)؛

بخش چهارم: مؤسسات درمانی و بهداشتی درمانگاه ها، بیمارستان ها و داروخانه ها؛

بخش پنجم: صنایع و کارخانجات آستان قدس؛

بخش ششم: کشاورزی و دامداری در آستان قدس؛

بخش هفتم: موقوفات آستان قدس، املاک، مستغلات، باغ ها و اراضی شهری؛

بخش هشتم: خدمات و عمران در آستان قدس رضوی؛

از آنجایی که مسجد گوهرشاد یکی از مهم ترین و زیباترین مساجد تاریخی در بلاد و اماکن اسلامی به شمار می رود و نیز این مسجد مجلل و باشکوه یادگاری از قرون گذشته و نمونه ای از معماری های سنتی اسلامی می باشد که در جوار بارگاه ملکوتی امام رضا (علیه السلام) قرار گرفته و متصل به آن است و از این جهت نیز دارای امتیاز ویژه بوده و از عظمت و شهرت خاصی برخوردار می باشد. مؤلف «خاتمه» کتاب را به مسجد گوهرشاد و تحولات آن در تاریخ اختصاص داده است. این اثر بامشخصات کتاب شناختی زیر منتشر شده است:

تاریخ آستان قدس رضوی، تهران، نشر عطارد و مرکز چاپ وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۱، ۷۹۷، ۲ جلد. چاپ دوم، تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۸۶، [۴۸ + ۸۶۶] ص. در پایان مجموعه عکس های زیبا آمده است. (۱)

تاریخ عاشورا یا مقتل الحسین (علیه السلام)؛

منتشر شده، ترجمه.

قیام حضرت سیدالشهدا یکی از مهم ترین حوادث تاریخی جهان و بزرگ ترین وقایع عالم اسلام است. درباره این حادثه جانگداز ده ها هزار کتاب و مقاله نوشته شده و مورخین، نویسندگان مسلمان و غیر مسلمان در این موضوع بررسی های لازم را کرده اند. یکی از کتاب هایی که حادثه کربلا را به خوبی بررسی کرده و اطراف و جوانب نهضت امام حسین (علیه السلام) را تحقیق نموده، کتاب مقتل الحسین (علیه السلام) تألیف مرحوم علامه محقق سید عبدالرزاق موسوی مرقم نجفی می باشد که جناب آقای عطاردی با قلمی روان و زیبا متن این کتاب ارزشمند را از عربی به فارسی برگردانده است.

این اثر با مشخصات مأخذ شناسی زیر چاپ شده است:

تاریخ عاشورا یا مقتل الحسین (علیه السلام)، سید عبدالرزاق المرقم، ترجمه عزیزالله عطاردی، تهران، چاپ اول، ۱۳۸۸، ۵۲۴ ص.

این کتاب در سال ۱۳۶۸ با عنوان چهره خونین حسین سید الشهداء یا داستان کربلا (تهران، ۱۳۶۸) منتشر شده است. (۲)

تحف العقول؛

منتشر شده، تصحیح، همکار مصحح.

این کتاب مجموعه روایات شیعی از ابن شعبه حرانی (درگذشت ۳۸۱ ق) است. اولین اثری است که علامه عطاردی به تحقیق آن پرداخت. علامه عطاردی در ۱۳۳۱ به تهران آمد در ۱۳۳۴ وقتی که هنوز شغل و خط مشی آینده خود را انتخاب نکرده بود، روزی مرحوم علی اکبر غفاری به او پیشنهاد همکاری برای مقابله تحف العقول را می دهد. به او می گوید مشغول چاپ کتاب تحف العقول است. آن موقع چاپ سربی نیز آغاز شده بود. و از عطاردی می خواهد تا کار مقابله و تطبیق آن با متن اصلی را با هم انجام دهند. عطاردی هم کار تصحیح را با او آغاز می کند. بعد از اتمام کار، این کار را علاوه بر این که دارای هویت علمی می داند، آن را شغل مناسب فنی می یابد. تصحیح متون را می آموزد و با منابع و مأخذ آشنا می شود و از همین راه می تواند

ص: ۱۸

۱- (۱). تاریخ فرهنگ خراسان، مقدمه؛ رایحه، ش ۱۱۱، ص ۱۵-۱۶.

۲- (۲). تاریخ عاشورا، مقدمه؛ روایت عشق، ص ۴۳۴؛ رایحه، ش ۱۱۱، ص ۳۰.

زندگی خود را اداره کند. کتاب تحف العقول فیما جاء من الحكم و المواعظ عن آل الرسول (صلی الله علیه و آله) نخستین بار در ۱۳۰۳ ق به صورت سنگی منتشر شده بود. و جدیداً به همت مرحوم غفاری تصحیح و منتشر گردید. (۱)

التدوین فی اخبار قزوین؛

منتشر شده، تصحیح و تألیف.

مؤلف آن عبدالکریم بن محمد (از سده رافعی سده ششم و هفتم قمری) است. او حوادث مختلف دوره اسلامی را تا عصر خودش گزارش کرده است. رافعی علاوه بر شخصیت شناسی قزوین به روایات وارد شده در فضائل قزوین پرداخته و در ادامه به تاریخ قزوین قبل از اسلام و چگونگی ورود اسلام به این منطقه اشاره می کند؛ نیز خدمات اسلام را برمی شمارد؛ مساجد مهم، مدارس، مزارات، رباطها، قنوات، خوانق، انهار، امکنه، اسواق، بستان ها و خلاصه هر آنچه متعلق به این شهر است را گزارش کرده است. از این رو کتابی جامع و دائره المعارف گونه درباره قزوین است. به طوری که هر گونه اطلاعاتی در هر موردی تا سده ششم و اوائل قرن هفتم قمری در آن یافت می شود.

التدوین فی اخبار قزوین از کامل ترین کتاب های تاریخ رجالی و محلی ایران است که توسط محقق ارجمند جناب آقای عطاردی تصحیح و تحقیق گردیده و نخست در بیروت، سپس در تهران به شکلی زیبا و مطلوب به چاپ رسیده است. رافعی التدوین را به زبان عربی نگاشته و مقدمه آن را به چهار فصل تقسیم کرده است ۱. در فضائل قزوین و خصوصیات آن؛ ۲. درباره قزوین؛ ۳. در کیفیت بنای قزوین؛ ۴. درباره مساجد مقابر و مدارس شهرستان قزوین. مؤلف در ادامه به ذکر کسانی که از اصحاب رسول خدا (صلی الله علیه و آله) و تابعین پرداخته که به قزوین وارد شده اند. پس از مقدمات رافعی به متن اصلی کتاب و ذکر رجال منطقه قزوین پرداخته است.

ایشان در فهرست بندی نام رجال دو عامل اصلی را ملاک کار خود قرار داده است. نخست ترتیب الفبائی نام شخص و دوم ترتیب الفبائی نام پدر.

یکی از فوائد مهم این کتاب ذکر نام و استفاده از کتاب ها و منابعی است که به هر مناسبت از آنها یاد کرده است. بنابراین چنانچه این کتابها به طور دقیق و کامل از التدوین استخراج شود خود رساله کتابشناختی مستقل و بااهمیتی را تشکیل خواهد داد که در رشته های مختلف علوم قرآنی، کلام، حدیث و عرفان حاوی اطلاعات سودمند و مفیدی می تواند باشد. یکی دیگر از فوائد التدوین ذکر خاندان های کهن چون اسماعیلیان، دیلمیان، لنگریان، مسافریان، خاندان های کرجی، جستانیان، سالاریان، کاکویان، جبال، ترکان، خزران و... همچنین ذکر مشاهیر حکمت و عرفان و ادب چون ابوحامد غزالی، ابن فارس لغوی و (کتابخانه معروف او) فخرالدین رازی،

ص: ۱۹

ابوسعید ابی الخیر، خاقانی شاعر، ابوحماد غرناطی، سیاح مشهور اندلسی، حافظ ابوالعلا، عطار همدانی، اعلام و محدثان سده ششم و نیز ذکر اسامی بسیار از بلاد، روستاها، مساجد، مدارس، رودها و قنوات منطقه قزوین که یک اثر رجالی و تاریخی بزرگ به شمار می رود. از فوائد ادبی و فقهی و روایی نیز خالی نیست و مباحث فقهی به بهانه های مختلف در التدوین مطرح شده است.

علامه عطاردی پس از تصحیح التدوین تعلیقات و فهارس بر آن نوشت و در پایان جلد سوم منتشر کرد. یکی فهرست نام روات، دوم فهرست کتب مندرج در متن التدوین و سوم تعلیقه های توضیحی یا انتقادی به التدوین. این تعلیقات در جلد سوم، ص ۵۷۷-۶۶۲ آماده است.

این اثر با مشخصات مآخذشناسی زیر چاپ شده است:

عبدالکریم بن محمد رافعی، تحقیق عزیزالله عطاردی، بیروت، دارالکتب العلمی، ۱۴۰۸ ق، ۵۰۴ + ۵۰۸ + ۵۰۰ + ۴۰۸ ص، سه جلد.

اما این چاپ مشکلات و اغلاطی داشت و علامه عطاردی پس از پیدا کردن چند نسخه جدید مجدداً آن را تصحیح و به چاپ سپرد. مشخصات چاپ جدید چنین است:

التدوین فی اخبار قزوین، تهران، انجمن مخطوطات ایران و نشر عطارد، ۱۳۷۶، سه جلد. (۱)

ص: ۲۰

۱- (۱). روایت عشق، ص ۴۷۱-۴۷۲؛ رایحه، ش ۱۱۱، ص ۳۴؛ التدوین، مقدمه و ج ۳، ص ۵۵۷-۶۶۲.

منتشر شده، ترجمه.

ابوالفضل علی بن حسن بن فضل طبرسی از دانشمندان امامیه است که در سده ششم قمری می زیست. وی با گلچینی از احادیث معصومین (علیه السلام) ذیل عناوینی مانند توحید، اخلاص، توکل، صبر، اخوت، معاشرت، حقوق همسایه و رازداری این مجموعه روایی را تألیف کرد.

این اثر با مباحث کلامی در قالب کلام روایی (نقلی) آغاز و در ادامه به اخلاق فردی و اخلاق اجتماعی می پردازد. مترجم سلسله سند هر حدیث را نیاورده و مترجم در مسافرت سال ۱۳۵۹ به هندوستان، در ایام فراغت از همکاری با دائره المعارف عثمانی، به ترجمه مشکوه الانوار هم مبادرت می ورزید تا در همان حیدرآباد دکن هند به پایان رساند.

دانشمندان و محدثان شیعه از سده اول قمری به پژوهش و تألیف در حوزه اخلاق بر اساس روایات اهتمام ورزیده اند. کارنامه این حوزه بسیار پر بار است و می تواند به اقسامی تفکیک گردد. یک نوع از تألیفات اخلاقی، تک نگاری در یک موضوع اخلاقی مثل زهد یا چند موضوع یا مجموعه ای از موضوعات اخلاقی است که با دسته بندی و تنظیم خاصی آراسته شده است. مشکوه الانوار یکی از این گونه آثار است.

این کتاب بسیار سودمند، حاوی کلمات و مواعظ اهل بیت (علیه السلام) می باشد و تألیف علی بن حسن بن فضل طبرسی است. عمل کردن به آنها موجب سعادت دنیا و آخرت می شود.

علی بن حسن در این اثر گرانقدر که با سبکی خاص و اسلوبی جامع تهیه شده اخبار و روایات را از مصادر اولیه که مورد اعتماد همگان می باشند گلچین کرده و در فصول و ابواب متعددی با عناوین جالب تألیف نموده و در دسترس مؤمنان قرار داده است.

علامه درباره این اثر می نویسد:

من این کتاب را در سفر سال ۱۳۶۱ شمسی در حیدرآباد دکن ترجمه کردم و آن را یک خوشنویس هندی در حیدرآباد بنگارش درآورد و چاپ شد و مورد توجه ایرانیان و شیعیان هند قرار گرفت، پس از بازگشت به ایران در سال ۱۳۷۴ بار دیگر حروف چینی شد و به چاپ رسید. (روایت عشق، ص ۴۳۳)

این اثر با این ویژگی های کتابشناختی چاپ شده است:

ترجمه مشکوه الانوار در اخلاق و مواعظ، علی بن حسن طبرسی، ترجمه عزیزالله عطاردی، چاپ اول، تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۷۴، ۳۲۳ ص. فروست: مرکز فرهنگی خراسان ۱۷. (۱)

ترجمه مواعظ صدوق؛

منتشر شده، ترجمه.

در سال ۱۳۴۵ علامه عطاردی عازم هندوستان برای تکمیل تحقیقات خود شد، از جمله از کتابخانه ناصریه (کتابخانه تخصصی میرحامد حسین) بهره فراوانی برد.

در ضمن مطالعه و تحقیق در این کتابخانه رساله ای خطی از آثار شیخ صدوق نظرش را جلب کرد. کاتب نسخه کتاب را به نام لئالی الغوالی ضبط کرده بود، و در فهرست کتابخانه نیز به همین عنوان ثبت شده است.

کاتب چون مشاهده کرده در آغاز نسخه نوشته شده: «و هذه لئالی غوالی و جواهر زواهر» پنداشته است که باید نام کتاب لئالی الغوالی باشد، و در فهرست آثار و تألیفات شیخ صدوق چنین کتابی بنظر نرسید، در آثار وی کتابی به نام مواعظ آمده است و نگارنده احتمال می دهد که باید همین رساله باشد، زیرا موضوع کتاب مورد بحث در مواعظ و نصایح است.

یکی از دلایل صحت انتساب این کتاب به شیخ صدوق این است که چند روایت با بیان و توضیح مؤلف به عنوان «قال مصنف هذا الكتاب» با همین روایات و بیان در من لا یحضره الفقیه و معانی الاخبار نقل شده که عطاردی در حل خود آن را تذکر داده است. و نیز از سند چند روایت که مشایخ بلاواسطه صدوق در اول سند ذکر شده اند معلوم می گردد که این رساله باید از صدوق باشد.

علامه عطاردی به ترجمه آن پرداخت و به کمک آقای مهدی حائری تهرانی به چاپ رسید.

صدوق در این اثر اندرزها و نصایح رسول اکرم، امام علی، امام صادق، امام باقر و امام رضا (علیه السلام) را گردآوری کرده است. گاه صدوق به شرح و توضیح برخی عبارات پرداخته است. صدوق در ابتدا متذکر می شود که می خواسته دُرها و بهترین اندرزهای این بزرگان را گردآوری کند.

این اثر با این مشخصات چاپ شده است:

١- (١) . ترجمه مشکوه الانوار، ص ٤-٦؛ روایت عشق، ص ٤٣٢-٤٣٣.

ترجمه مواعظ صدوق، شیخ صدوق، تهران، انتشارات عطار، ۱۳۷۳، چاپ اول، ۱۵۸ ص.

متن عربی این کتاب در بیروت با این مشخصات چاپ شده است:

کتاب المواعظ، شیخ صدوق، بیروت، دار الهادی، ۱۹۹۲ م / ۱۴۱۲ ق.

اولاً این کتاب ابتدا «مواعظ» و در ادامه مصادقه الاخوان، فضائل الاشهر الثلاثة و صفات الشیعه را آورده است.

ثانیاً متن عربی با ترجمه فارسی متناسب و بدون تغییر است. ثالثاً در مقدمه چاپ بیروت نامی از عزیزالله عطار دی نیامده است. (۱)

تفسیر سید هاشم نجف آبادی؛

منتشر نشده، تصحیح.

سید هاشم نجف آبادی از علما و امامان جماعت در مشهد مقدس رضوی بود او در مسجد گوهرشاد در شبستان متصل به ایوان غربی نماز می خواند، او شب ها بعد از نماز مغرب و عشا منبر می رفت و تفسیر می گفت و این روش را همواره ادامه می داد.

گروهی پای منبر او می نشستند و به بیانات او گوش می دادند، بعد از چند سال تقریرات ایشان جمع آوری گردید، و به صورت یک کتاب درآمد، در حدود سال های ۱۳۴۰ خورشیدی نسخه ای از تفسیر ایشان در اختیار دارالکتب الاسلامیه قرار گرفت تا چاپ شود.

او در آن ایام به عنوان یک مصحح و محقق جوان مطرح بود، به این حقیر پیشنهاد شد تا تصحیح چاپی آن را به عهده گیرد، از آن جایی که با آن مرحوم آشنا بود و خود گاهی پای منبر او می نشست و به سخنان او گوش می داد این کار را پذیرفت.

کتاب به چاپخانه رفت و حروفچینی آن آغاز گردید، ولی عبارات آن عامه پسند نبود، و باید به اصطلاح امروز ویراستاری می شد، به بانی چاپ پیشنهاد کرد مؤلف اجازه دهد تا این کتاب ویراستاری شود، و به چاپ برسد، گفتند مؤلف راضی نیست و بعد از مدتی این کار را رها کرد. (۲)

تحقیق در مخطوطات

منتشر شده

این کتاب قبلاً با عنوان مخطوطات فارسی در مدینه منوره، ره آورد عزیز الله عطار دی (۱۳۴۶) منتشر شده و جدیداً با تکمیل و افزودن مطالب بسیار با عنوان تحقیق در مخطوطات حرمین شریفین مکه مکرمه و مدینه منوره (۱۳۸۸) منتشر شده است.

عطار دی غیر از اینکه مطالب بسیار به مخطوطات فارسی افزوده، ساختار آن را هم بعضاً بر هم زده است، از این رو دو کتاب را

جداگانه در دو مقاله معرفی می کنم.

اما کتاب تحقیق در مخطوطات سه بخش اصلی دارد: زندگی نامه عطاردی در ابتدا آمده، مسافرت به حرمت شریفین مکه و مدینه؛ مخطوطات فارسی در مدینه منوره.

عطاردی زندگی نامه مفصلی برای خود اینجا آورده است که سرفصلهای آن اینگونه است: تولد در خبوشان در ۱۳۰۷، مکتب خانه، مهاجرت به قوچان و سپس مشهد مقدس، مهاجرت به تهران، اشتغال به تصحیح متون، اختلاف نسخه ها، مراجعه به کتابخانه و آشنایی با اهل علم، فرهنگ خراسان، در محضر آقا بزرگ تهرانی، کتابخانه امیر المؤمنین (علیه السلام)، حدود خراسان و شهرهای آن، مسافرت های علمی، تاریخ های تألیف شده درباره خراسان.

بخش دوم (مسافرت به حرمت شریفین مکه و مدینه) دارای این مباحث است: استفاده از مخطوطات مکه و مدینه، کتابخانه شیخ الاسلام عارف حکمت، ملاقات با حاجی میرزا خلیل کمره ای، دیدار با سفیر ایران آقای مشایخ فریدنی، دیدار با سفیر عربستان در تهران آقای یوسف قوزان، درخواست گذرنامه، هزینه مسافرت، تهیه بلیط و مقدمات سفر، فرودگاه مهرآباد، فرودگاه کویت، فرودگاه جده، سفارت ایران، میقات، منا، عرفات، غنام مطوف شیعه بازگشت به جده، حرمین، کتابخانه حرم مکی، آشنایی با عبدالرحمن معلمی یمانی، مخطوطات کتابخانه حرم در مکه، تولد حضرت رسول (صلی الله علیه و آله)، آشنایی با علمای مکه، فارسی زبانان مکه، تنها در مطاف، در طائف، مسجد ابن عباس، میدان بزرگ طائف، خصوصیات شهر طائف باستانی، طائف جدید، دیدار با شیخ عبدالملک، عاشورا در مکه معظمه، عید نوروز در کنار خانه خدا، دیدار با شیخ محمد نصیف، وادی فاطمه، مدینه منوره، عینیه لواسانی، اوقاف مدینه، کتابخانه شیخ الاسلام، مخطوطات کتابخانه، فخر الدین رازی در بخارا و سرخس، خیام نیشابوری، میر علی کاتب، خواجه محمد پارسا، کتابخانه محمودیه، کتابخانه حرم، کتابخانه مدینه منوره، حرم نبوی، قبرستان بقیع، احد، مسجد قبا، دیدار با شیخ ابراهیم ختنی، دیدار با خلیل شاعر افغانی، گرمای مدینه، مکه و جده و بازگشت به ایران، شهر شیراز.

بخش سوم (مخطوطات فارسی در مدینه منوره) شامل این مباحث است: فهرست مخطوطات فارسی شامل معرفی ۴۰۶ عنوان نسخه خطی است، توجه مقامات علمی و مراکز فرهنگی به این فهرست، گزارش سفر و کتب فارسی به علمای قم و مشهد، انجمن آثار ملی، باشگاه بانک سپه

مشخصات این کتاب اینگونه است: تحقیق در مخطوطات حرمین شریفین مکه مکرمه و مدینه منوره، تهران، انتشارات عطارد، چاپ اول، ۱۳۸۸، ۱۴۸۰ ص.

ترجمه دعای شریف کمیل؛

منتشر شده، ترجمه

این دعا که دعای خضر علیه السلام و از ادعیه معروف است و مولا- امیرالمؤمنین (علیه السلام) آن را به جناب کمیل تعلیم دادند که از اصحاب خاص آن حضرت بوده است، در شب های نیمه شعبان و هر شب جمعه خوانده می شود.

استاد، این دعا را قریب پنجاه سال قبل برای برخی از جلسات مذهبی ترجمه کرده بودند و اینک برای فاتحه و طلب مغفرت روح والده ماجده شان، بانو شیرین عطاردی و به پاس قدردانی از آن مرحومه، به روح ایشان هدیه نموده و به زیور طبع آراسته اند.

چاپ اول این کتاب به سال ۱۳۹۲ در ۶۰ صفحه؛ رقعی (فارسی) منتشر شده است.

جاجرم و جوین و شقان؛

منتشر نشده، تألیف.

از مجموعه کتب درباره فرهنگ خراسان است. از این مجموعه هفت جلد منتشر شده و بقیه مانده است. (۳)

ص: ۲۳

۱- (۱). ترجمه مواعظ صدوق، ص ۱۲ و ۱۴؛ کتاب مواعظ، مقدمه.

۲- (۲). روایت عشق، ص ۴۲۰-۴۲۱.

۳- (۳). روایت عشق، ص ۴۳۵.

جغرافیای نیمروز؛

منتشر شده، تصحیح.

این کتاب از تالیفات ذوالفقار کرمانی مشهور محلاتی است. او در زمان ناصرالدین شاه مأموریت پیدا می کند به سیستان برود و نقشه ای از این سرزمین باستانی تهیه کند و به شاه قاجار تحویل دهد. او هم این مأموریت را انجام می دهد و به تهران باز می گردد.

مهندس ذوالفقار علاوه بر اینکه نقشه سیستان را ترسیم می کند درباره این منطقه آماری هم تهیه می نماید و از آبادی ها، شهرها، آثار تاریخی، کوه ها، رودها و زندگی روستایی و عشائر هم اطلاعات مهمی را جمع آوری می کند و آن را جغرافیای نیمروز می نامید.

ناصرالدین شاه پس از مراجعت از سفر اروپا دستور می دهد برای شهرها و ولایات ایران مانند کشورهای اروپایی آماری تهیه کنند و در اختیار مقامات دولتی بگذارند، از این رو دستور می دهند فارغ التحصیلان دارالفنون این کار را انجام دهند.

در این هنگام چند تن از افراد فارغ التحصیل دارالفنون دنبال کار را می گیرند و به شهرها و ولایات می روند و آمار تهیه می نمایند. ذوالفقار کرمانی به سیستان می رود و فردی دیگر به خراسان رهسپار می گردد و افرادی هم به نقاط دیگر می روند و کارهایی انجام می دهند.

عطاردی کتاب جغرافیای نیمروز تالیف ذوالفقار کرمانی را در یکی از سفرهای خود به هندوستان در یک کتابخانه دید و از آن میکروفیلم تهیه کرد و به ایران آورد و چاپ نمود. نسخه به خط نستعلیق نوشته شده است.

این کتاب در زمان ناصرالدین شاه قاجار تألیف شده و موضوع آن جغرافیای سیستان است. مؤلف آن ذوالفقار کرمانی مشهور به محلاتی است که در مدرسه دارالفنون تحصیل کرده است. جهت آمار و نقشه برداری از طرف دولت ناصرالدین شاه به سیستان رفته و این کتاب را در آنجا تألیف کرده است.

نسخه ای از این کتاب در کتابخانه ملافیروز (اکنون آن را کاماستیتو می نامند) بوده و علامه عطاردی به هنگام فهرست نویسی آن کتابخانه، آن را یافته و بعداً به احیا و تصحیح آن پرداخته است. این اثر با مشخصات زیر منتشر شده است:

جغرافیای نیمروز، ذوالفقار کرمانی، به کوشش عزیزالله عطاردی، تهران، انتشارات عطارد و دفتر نشر میراث مکتوب، ۱۳۷۴. (۱)

جوامع الحکم یا سخنان کوتاه حضرت رضا (علیه السلام)؛

منتشر شده، تصحیح.

۱- (۱). جغرافیای نیمروز، مقدمه؛ رایحه، ش ۱۱، ص ۳۴-۳۵؛ روایت عشق، ص ۴۱۷ و ۶۷۱-۶۷۲.

تألیف این اثر در سال ۱۳۵۳ آغاز شد. یکی از عالمان جلیل القدر تهرانی از علامه عطاردی تقاضا می کند برای هر یک از اتاق های زائر سرایی که چهارصد اتاق خواهد داشت و نزدیک حرم تأسیس می شود یک حدیث رضوی آماده کند. ایشان هم چهارصد روایت از حضرت رضا آماده و همراه با خوشنویسی و ترجمه فارسی تقدیم می کند. اما این طرح در سال ۱۳۵۴ به دلیل تخریب اطراف حرم ملغا می گردد. استاد عطاردی این مجموعه را در هندوستان همراه با مقدمه منتشر می کند. چاپ دوم این اثر شامل سه بخش است: خلاصه زندگی امام رضا (علیه السلام)؛ کلمات و سخنان کوتاه امام رضا (علیه السلام)؛ گزیده از تاریخ روضه مطهره رضویه و شهر مقدس از آغاز تا امروز. در پایان ده عکس رنگی زیبا از قسمت های مختلف روضه رضوی آمده است. در واقع مقدمه چاپ دهلی را توسعه و تفصیل داد و تبدیل به یک بخش نمود. اما در ابتدای کتاب یک قطعه شعر در مدح امام رضا (علیه السلام)، نقد و سپاس از همسرش، و مطلبی با عنوان سبب نگارش کتاب آمده است.

چاپ نخست به خط استاد خوشنویس آقای اسماعیلی قوچانی چاپ شد. نیز همه فقرات سخنان حضرت به اردو هم ترجمه شده گردید. مقدمه کتاب درباره حضرت و خانواده و رخدادهای زندگی فردی و اجتماعی حضرت است. مؤلف در دهلی این اثر را به پایان برده و در همانجا منتشر کرده است. این سخنان از کتاب مسند الإمام الرضا (علیه السلام) تألیف عزیزالله عطاردی استخراج شده است. ویژگی های کتابشناختی این اثر این گونه است: جوامع الحکم یا سخنان کوتاه حضرت رضا (علیه السلام)، عزیزالله عطاردی، دهلی، ۱۴۰۴ ق/ ۱۳۶۳، ۴۱۲ ص، رحلی. تجدید چاپ: تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۸۶، ۴۲۴ ص. (۱)

حاکمان خراسان از صدر اسلام تا طاهر بن عبدالله بن طاهر؛

منتشر نشده، تألیف.

در هیچیک از آثار استاد از چنین اثری یاد نشده است. فقط در «مآخذشناسی توصیفی» با عنوان فوق معرفی شده و درباره آن چنین نوشته است:

این کتاب که هنوز منتشر نشده درباره حاکمان خراسان در دوره خلفای بنی امیه و بنی عباس و نیز درباره وضعیت خراسان از ۳۱ تا ۲۵۵ ق است. (۲)

حدائق الحقایق؛

منتشر شده، تصحیح.

ص: ۲۵

۱- (۱). جوامع الحکم، مقدمه؛ «کتابشناسی»، ص ۱۳-۱۴؛ روایت عشق، ص ۳۹۵-۳۹۶.

۲- (۲). گرامی نامه، ج ۱، ص ۱۲۹.

این کتاب شرح نهج البلاغه است و از تألیفات قطب الدین محمد بن حسین کیدری بیهقی است. این شارح از اعلام قرن ششم هجری است و در مشهد مقدس رضوی سکونت داشته است. کیدری مردی ادیب و محقق بوده و آثاری از او به جای مانده است.

عطاردی این شرح را بر اساس سه نسخه خطی مقابله و تصحیح کرده و به چاپ رساند. نخست نسخه عکسی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و دوم نسخه کتابخانه مرعشی قم و سوم نسخه کتابخانه سید محمدعلی روضاتی در اصفهان. این شرح در سال ۱۳۷۵ در تهران چاپ شد.

مرحوم عطاردی در مقدمه پر محتوای ۶۲ صفحه ای خود بر این کتاب به نکات بسیار مهمی درباره کتاب ارزشمند نهج البلاغه و مؤلف آن و نیز مؤلف کتاب حدائق الحقایق اشاره نمودند. عناوین این کتاب عبارتند از: ارزش و اهمیت نهج البلاغه، سخنان علما و بزرگان درباره نهج البلاغه، موضوعات مطرح شده در نهج البلاغه، اجازات نهج البلاغه، شبهات درباره نهج البلاغه، علم غیب در نهج البلاغه، سجع در نهج البلاغه، اصطلاحات فلسفی اصولی و کلامی در نهج البلاغه، سخنان نویسندگان درباره سیدرضی، ولادت، تربیت و تعلیم و دیانت سیدرضی، جایگاه سیدرضی در شعر و ادب، مناصب سیاسی و اجتماعی سیدرضی، آثار و تألیفات، اساتید شاگردان، پدر و مادر سیدرضی و نسخه های نهج البلاغه. محقق در پایان، مقدمه و توضیحاتی درباره شارح و آثار علمی و ادبی ایشان و نیز اساتید و نسخه های حدائق الحقایق فی شرح نهج البلاغه ارائه داد. این اثر با مشخصات مآخذشناسی زیر چاپ شده است:

قطب الدین الکیدری البیهقی تحقیق: عزیزالله عطاردی، تهران بنیاد نهج البلاغه، نشر عطار، چاپ اول ۱۳۷۵، دو جلد، ۷۰۹ + ۶۹۸ ص. (۱)

حدیث کساء؛

منتشر شده، ترجمه.

رسول خدا (صلی الله علیه و آله) در منزل ام سلمه بود که مشاهده کرد رحمت خداوند در حال نزول است، فرمود: بسوی من فرا خوانید و بسوی من فرا خوانید، عرض کردند، کدام کس را دعوت کنیم؟ فرمود:

اهل بیت علی، فاطمه، حسن، و حسین را پس از اینکه اهل بیت در نزد آن جناب اجتماع کردند. آنان را با خود در یک عبا خیری سیاه نقش داری پوشانید و بعد فرمود: بار خدایا اینان اهل بیت من می باشند و بر محمد و آل او رحمت بفرست خداوند متعال آیه «أما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم تطهیراً»

ص: ۲۶

(احزاب، ۳۳) را نازل فرمود و این آیه هنگامی که روی فرش اجتماع کرده بودند فرود آمد و رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود: بار خدایا اینان اهل بیت من می باشند پلیدی را از آنها دور کن و آنان را پاک و پاکیزه قرار ده.

حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) در این داستان اهل بیت را از دیگران جدا کرد و معلوم کرد که ایشان کیانند و آیه را تفسیر نمود و فرمود: من و اهل بیتم از هر گناه و آلودگی پاک می باشیم و مکّر این مطلب را در مسجد خود به طور آشکار در حضور همه مسلمانان فرمود و در موقع نماز درب منزل علی و فاطمه می آمد و آیه تطهیر را برای آنها قرائت می کرد و می فرمود:

السّلام علیکم اهل البیت و رحمه الله و برکاته «انما یرید الله لیذهب عنکم الرّجس اهل البیت و یطهّرکم تطهیرا» و در روایت دیگری در هنگام نماز صبح درب خانه علی می آمد و دست خود را به دو طرف در می گذاشت و آیه مزبور را می خواند.

همه ابعاد این حادثه مثل کیفیت نشستن اهل بیت (علیه السلام)، تعداد حاضران و سخنان و گفتگوها بررسی شده است.

اثر فوق ترجمه کتاب حدیث کساء از طریق اهل سنت است که مؤلف با استفاده از روایات وارده از اهل سنت به اثبات حدیث کساء پرداخته است.

علامه عطاردی این اثر را برای ترجمه فارسی مهم تشخیص داد تا فارسی زبان ها به آن دسترسی داشته باشند. تاریخ پایان ترجمه ۱۳۵۳ ش / ۱۳۹۵ ق است.

مشخصات مآخذشناسی این اثر چنین است: حدیث کساء از طرق اهل سنت، سید مرتضی عسکری، ترجمه عزیز الله عطاردی، تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۷۳. این کتاب قبلاً یعنی در ۱۳۹۵ ق با این مشخصات چاپ شد: حدیث کساء در کتب معتبره اهل سنت، سید مرتضی عسکری، ترجمه عزیز الله عطاردی، تهران، مسجد المهدی، ۱۳۹۵ ق. این چاپ شامل متن عربی و ترجمه فارسی است. (۱) علامه عطاردی در کتاب روایت عشق، عنوان این اثر را ترجمه حدیث کساء دانسته است.

خزائن نراقی؛

منتشر نشده، تصحیح، همکاری در تحقیق.

این کتاب از نوشته های ملا احمد نراقی از فقها و علمای بزرگ است. کتاب خزائن مجموعه ای است از حکایات و قصص ادبی، تاریخی، علمی، ریاضی و فکاهی و در نوع خود از کتاب های بسیار مفید و برای همه طبقات قابل استفاده است.

ص: ۲۷

کتاب خزائن قبلاً چاپ سنگی شده بود و بسیار کم یاب و همگان به او دسترسی نداشتند. کتابفروشی اسلامیة این کتاب را در فهرست کارهای خود قرار داد و به حروفچینی آن اقدام نمود، تصحیح آن را به عهده مرحوم علی اکبر غفاری گذاشت.

من در تصحیح این کتاب با آقای غفاری همکاری داشتم، و چند نفر دیگر هم که هر کدام در موضوعی تخصص داشتند در چاپ این کتاب همکاری داشتند. کتاب خزائن با قطع وزیری از چاپ در آمد و در اختیار اهل فضل و ادب قرار گرفت. (۱)

خوشان و ارغیان؛

منتشر نشده، تألیف.

بخشی از مجموعه بزرگ فرهنگ خراسان است که هنوز منتشر نشده است. (۲)

دائرة المعارف شیعه امامیه؛

منتشر نشده، تألیف.

علامه عطاردی در طول مسافرت‌های خود به کشورهای گوناگون و مطالعه و تحقیق در کتابخانه‌ها و مراکز فرهنگی با استادان و نویسندگان و محققان ملاقات داشت، و با آنها در موضوعات مورد نظر به گفتگو می پرداخت و از اطلاعات و معلومات آنها بهره مند می شد و به مقتضیات و نیازهای فرهنگی واقف می گشت.

علامه درباره وضعیت فرهنگ شیعه در جهان می نویسد: امروز در مراکز دانشگاهی و مؤسسات علمی و پژوهشی فرهنگ‌های گوناگون و مذاهب مختلف مورد بحث و درس قرار می گیرند، و برای هر رشته ای استاد و محقق تربیت می شوند، تا در آن موارد تدریس کنند، و مردم خود را با آیین و فرهنگ‌های کشورهای آشنا نمایند.

یکی از این برنامه‌ها در تعدادی از کشورهای جهان شناخت مذهب تشیع و فرهنگ مردم شیعه می باشد، در این مراکز از علمای شیعه و دانشمندان این مذهب استفاده نمی شود. اغلب استادان این رشته از میان علمای اهل سنت انتخاب می گردند و در جاهایی از غیر مسلمان هم برای تدریس معارف شیعه دعوت می گردد.

منابع آنها از کتابهای اهل سنت می باشند و آنها هم طبق برداشت خود از شیعه سخن می گویند و از گفتن حقائق و ویژگیهای این مذهب خودداری می نمایند و یا به طور عمد مطالب را به درستی بیان نمی کنند و لذا دانشجویان این رشته از حقیقت دور می مانند.

ص: ۲۸

۱- (۱). روایت عشق، ص ۴۱۸.

۲- (۲). روایت عشق، ص ۴۳۵-۴۳۶.

من در مسافرت‌ها به این موضوع متوجه شدم که کتاب خاصی در این مورد تألیف‌نمایم، و در آن از اصول و فروع دین که مورد اجماع فقهای شیعه می‌باشد طبق قرآن، سنت و فتاوی‌های فقهای بزرگ مطالبی جمع‌کنم و بعد به چند زبان هم ترجمه شود و در مراکز فرهنگی توزیع گردد.

البته این کار در سالهای اخیر در ایران، هندوستان، پاکستان و لبنان انجام گرفته، ولی در این کتابها، نظرهای شخصی رعایت گردیده و جامع نیستند و نمی‌توان آن مطالب را به عنوان عقائد و فرهنگ شیعه تلقی کرد، این گونه کتابها آرا و نظریات شخصی است.

برای جبران این نیاز، علامه تألیف کتابی را آغاز کرد. این کتاب به صورت دایره‌المعارف و درباره توحید و صفات خداوند، مسائل مربوط به نبوت و امامت، قرآن مجید، معاد، بهشت و دوزخ، ثواب و عقاب، تاریخ تشیع، احکام نماز، روزه، حج، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر و احکام عبادی و حقوقی که مورد اجماع علمای شیعه است. او در کتاب روایت عشق آرزو می‌کند روزی تنظیم گردد و چاپ شود. (۱)

دعاها و زیارت‌های حضرت رضا (علیه السلام)؛

منتشر شده، تألیف و ترجمه و جمع‌آوری.

این اثر در بردارنده ادعیه و زیارات روایت شده از حضرت امام رضا (علیه السلام) است که از کتب ادعیه و زیارات جمع‌آوری شده است. بخش اول که به شرح زندگانی و فضایل و مناقب و امامت اختصاص دارد عبارت‌اند از: تولد امام رضا (علیه السلام)، مادر امام رضا (علیه السلام)، امام رضا (علیه السلام) در زمان امام کاظم (علیه السلام)، امامت حضرت رضا (علیه السلام)، امام رضا (علیه السلام) و هارون، امام رضا (علیه السلام) و واقفیه، حضرت رضا (علیه السلام) و مأمون، دعوت مأمون از امام رضا (علیه السلام)، حرکت امام رضا (علیه السلام) به طرف خراسان، امام رضا (علیه السلام) در قادسیه، بصره، اهواز، دهکده اربق، نیشابور، رباط سعد، ده سرخ، سناباد طوس، سرخس، مرو، پیشنهاد خلافت و ولایت عهدی به امام رضا (علیه السلام)، مناظره امام رضا (علیه السلام) با علما و بزرگان ادیان، ستایش شعرا از امام رضا (علیه السلام) و نماز عید و... و شهادت امام رضا (علیه السلام) و طوس.

یادآوری می‌شود تمامی ادعیه و زیارات این کتاب از کتاب ارزشمند مسندالرضا گردآوری شده است و سند و مآخذ و مصادر آن نقل نشده ولی در کتاب مسندالرضا کلیه مآخذ و مصادر آن ذکر گردیده است.

این اثر با مشخصات کتاب‌شناختی زیر منتشر شده است:

دعاها و زیارت‌های حضرت رضا (علیه السلام)، عزیزالله عطاردی، چاپ دوم، ۱۳۷۹، ۱۷۶ ص.

این اثر در سال ۱۳۶۸ با این مشخصات منتشر شده است:

ادعیه و زیارات حضرت امام رضا (علیه السلام)، تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۶۸. (۲)

١- (١). روایت عشق، ص ٤٤٣-٤٤٤.

٢- (٢). روایت عشق، ص ٣٩٦؛ رایحه، ش ١١١، ص ١٧.

دیوان سروش اصفهانی؛

منتشر شده، تصحیح.

محمد علی خان ملقب به شمس الشعرا و متخلص به سروش از شاعران و سخنوران عصر قاجار بود، محمدعلی خان اصلاً اصفهانی و از مردمان محله فروشان سده (خمینی شهر کنونی) بود، داستان زندگی او طولانی است، او از اصفهان به تهران مهاجرت کرد و با رجال و درباریان ارتباط برقرار نمود.

او در مدح شاهان قاجار از فتحعلی شاه تا ناصرالدین شاه را مدح کرد و در ستایش آنها مبالغه نمود. گروهی از رجال سیاست و درباریان و شاهزادگان را هم مدح گفته، منظومه هایی هم در مرثیه سید الشهداء (علیه السلام) سروده است که مرثیه خوانان آن ابیات را می خوانند.

دیوان سروش قبلاً چاپ سنگی شده بود، مرحوم حسین کی استوان از رجال سیاسی و نویسندگان علاقه زیادی به شمس الشعرا سروش داشت، او در حدود سال ۱۳۴۰ خورشیدی دیوان سروش را به چاپخانه داد، و از عطاردی خواست در تصحیح آن با وی همکاری نماید.

من در مقابله فرمهای حروفچینی شده با او همکاری کردم و مقدمه ای هم برای آن نوشتم و پاره ای از مشکلات آن را هم توضیح دادم، ولی اجازه نشر آن را به حسین کی استوان ندادند. مقامات آن روز گفتند: این دیوان در وصف شاهان قاجار سروده شده است و دربار پهلوی اجازه نشر آن را نمی دهد. در سال ۱۳۷۶ توسط استاد عطاردی مجدداً بازنگری شد و توضیحات مفصلی بر آن نوشته و به چاپ سپرده شد.^(۱)

علامه عطاردی در عنوان این اثر را شصت بند یا دیوان سروش اصفهانی دانسته است. اما وقتی آن را به چاپ سپرد عنوان را تغییر داد و با مشخصات زیر منتشر کرد:

سروش عاشورا؛ ترکیب بند سروش اصفهانی در ذکر مصیبت های کربلا،

محمدعلی خان شمس الشعراء (سروش)، مقدمه و تصحیح عزیزالله عطاردی، تهران، نشر جلوه پاک، ۱۳۷۷، ۲۱۳ ص. این کتاب شامل دو قسمت متن شصت قطعه و توضیحات عطاردی است.

راویان ائمه (علیه السلام)،

منتشر شده، تألیفاتی درباره راویان هر یک از ائمه (علیه السلام).

علامه عطاردی یک کتاب با عنوان راویان امام رضا (علیه السلام) در مسند الرضا (یک جلد) تألیف کرد. این کتاب با استقبال مواجه شد و او برای همه ائمه همین کار را انجام داد و به چاپ رساند. اما راویان امام صادق (علیه السلام) در جلد ۲۲ مسند امام صادق (علیه السلام) آمده و یک جلد کامل شامل آنها است. راویان امام علی (علیه السلام) در ۲ جلد کامل یعنی

۱- (۱). روایت عشق، ص ۴۲۱؛ سروش عاشورا، مقدمه.

جلد ۲۶ و ۲۷ مسند امیرالمؤمنین (علیه السلام) آمده است. اما راویان دیگر ائمه (علیه السلام) در پایان هر مسند ضمیمه شده است. البته بسیاری از اینها هم در حد یک کتاب است.

اما هر یک از راویان ائمه را به ترتیب ائمه (علیه السلام) معرفی می کنیم.

راویان امام علی (علیه السلام)،

معرفی ناقلان حدیث از حضرت.

حدود دو جلد از مسند امام علی (علیه السلام) با عنوان کتاب الرواه عن الامام امیرالمؤمنین به معرفی صحابه، تابعین و اتباع التابعین اختصاص دارد که از حضرت امیر روایاتی نقل کرده اند. جمعاً ۱۰۳۷ تن به ترتیب حروف الفبا معرفی شده اند. بخشی از جلد ۲۶ و کل جلد ۲۷ مسند امیرالمؤمنین شامل این فهرست است. (۱)

راویان امام حسن مجتبی (علیه السلام)،

فهرست واره توصیفی روایتگران امام سوم امامیه.

این فهرست واره به عنوان فصل آخر کتاب مسند الإمام المجتبی (علیه السلام) (تهران، نشر عطارد، ۱۳۷۳) است و مشتمل بر ۱۳۸ زندگی نامه می باشد. اولین آنها ابان بن الطفیل و آخرین آنها یوسف بن مازن است. این نام ها بر اساس الفبای اسم تنظیم شده اند. ذیل هر راوی، دیدگاه های مختلف علمای رجال درباره او، زندگی نامه مختصر، شیوه و تعداد روایات او، بررسی ها و نقادی های رجال شناسی و بالاخره دیدگاه خود مؤلف آمده است.

یک نکته جالب و ابتکاری، آمار روایتهای هر راوی و پراکندگی روایات در ابواب مختلف را گزارش داده است. مثلاً ذیل محمد بن سیرین آورده است: ۹ روایت به شماره های فلان و فلان در ابواب مناقب، انفاق، نکاح، طلاق و حکم از ایشان نقل شده است. (۲)

راویان امام حسین (علیه السلام)،

معرفی ناقلان روایات حضرت.

شخصیت های هم عصر و مرتبط با امام حسین (علیه السلام) که به نقل روایات آن حضرت پرداخته اند، شناسایی شده و در یک مجموعه به نام «رواه عن الإمام الشهيد ابی عبدالله الحسین و اصحابه و انصاره» معرفی شده اند. آمار آنان ۲۶۶ تن است که زندگی نامه مختصری از هر یک همراه با بررسی های رجال عرضه شده است. ساختار این مجموعه معجمی و به ترتیب الفبای نام راویان سامان گرفته و در پایان مسند الامام الشهيد (تهران، نشر عطاردی، ۱۳۹۱) آمده است. (۳)

١- (١) . مسند امير المؤمنين، ج ٢٦، ص ٣٢٤-٣٥٦ و تمامى جلد ٢٧.

٢- (٢) . مسند الإمام المجتبی، ص ٧٣٥-٧٩٠.

٣- (٣) . مسند الإمام الشهيد، ج ٣، ص ٣١٣-٤١٨.

راویان امام سجاد (علیه السلام)،

ناقلان احادیث حضرت.

علامه عطاردی ۲۳۷ محدث و راوی که در نقل روایات امام سجاد (علیه السلام) نقش داشته اند شناسایی و معرفی کرده است. (۱).

کتاب الرواه عن الامام الباقر (علیه السلام)،

معرفی ۶۵۴ راوی.

مسند امام باقر (علیه السلام) در ۶ جلد منتشر شده است. حدود نیمی از جلد ششم این مجموعه با عنوان «کتاب الرواه عن الامام الباقر (علیه السلام)» به معرفی ۶۵۴ راوی است. مسند امام باقر با این مشخصات چاپ شده است: مسند الامام الباقر (علیه السلام)، تهران، نشر عطارد، ۱۳۸۱. (۲).

راویان امام صادق (علیه السلام)،

نقل کنندگان حدیث از امام صادق (علیه السلام).

معرفی کسانی که از امام صادق (علیه السلام) روایت نقل کرده اند. اینان ۲۱۴۴ راوی می باشند که به ترتیب الفبای نامشان مرتب شده اند. ذیل هر راوی علاوه بر زندگینامه مختصر، مباحث رجال مثل قدح و مدح آنها آمده است. این فهرست به عنوان یک جلد از مسند الامام الصادق (علیه السلام) یعنی جلد ۲۲ (تهران، نشر عطارد، ۱۳۸۴) آمده است. (۳).

راویان امام کاظم (علیه السلام)،

معرفی ناقلان از ایشان.

کسانی که از امام هفتم شیعیان، ابی الحسن موسی بن جعفر، روایاتی نقل کرده اند، شناسایی شده اند. آمار آنان ۶۳۸ تن است که در بین آنها از صحیح و ثقه تا ضعیف و متروک دیده می شود. عطاردی با تحقیق مفصل درباره آنها معجم الفبایی از آنان تألیف و پایان مسند الامام الکاظم (تهران، نشر عطارد، ۱۳۹۱) منتشر کرده است. (۴).

راویان امام رضا (علیه السلام)،

کتابی فارسی در معرفی روایتگران احادیث رضوی.

این کتاب توسط علامه عزیزالله عطاردی برای «کنگره جهانی امام رضا (علیه السلام) سال ۱۳۶۷» تألیف شده است. البته در مسند الامام الرضا (علیه السلام)، یک بخش درباره راویان و معرفی آنها هست؛ اما علامه با تکمیل این بخش آن را

-
- ١- (١) . مسند الامام السجاد (عليه السلام)، ج ٢، ص ٤١٥-٥١٠.
 - ٢- (٢) . مسند الامام الباقر (عليه السلام)، مقدمه و ص ٢٩١-٥٦٠.
 - ٣- (٣) . مسند الإمام الصادق (عليه السلام)، ج ٢٢، ص ٦٥٠.
 - ٤- (٤) . مسند الإمام الكاظم، ج ٣، ص ٣٧٩-٥٧٠.

تبدیل به یک جلد کتاب جامع نمود. مسند الرضا (علیه السلام) کتابی مشتمل بر احادیث و اخبار درباره حضرت رضا (علیه السلام) و از خود حضرت درباره موضوعات کلامی و فقهی و تاریخی است. احادیث رضوی مندرج در این کتاب توسط سیصد و شصت نفر بدون واسطه و مستقیماً از امام نقل شده است. ویژگی های اجتماعی، خانوادگی، شخصیتی و فنی راویان حضرت در مقدمه به تفصیل بیان شده است. سپس به معرفی راویان به ترتیب الفبای نام می پردازد. اولین آنها «ابان» و آخرین کس «یوسف بن عبدالرحمن» است. ذیل هر نام، علاوه بر زندگی نامه مختصر و دیدگاه های تراجم نگاران و مورخان، نظریات دانشمندان رجال را هم آورده و درجه اعتبار و وثاقت راوی را مشخص نموده است.

مشخصات مآخذشناسی این اثر چنین است: راویان امام رضا (علیه السلام) مشهد، کنگره جهانی حضرت رضا (علیه السلام)، ۱۳۶۷. تجدید چاپ: تهران، انتشارات عطار، ۱۳۸۸.

اما راویان حضرت به روش خلاصه تر در مسند و نیز در ترجمه فارسی آمده است. مشخصات این آثار چنین است:

مسند الامام الرضا (علیه السلام)، بیروت، مؤسسه الوفا، ۱۴۰۳ / ق / ۱۹۸۲. چاپ اول، ج ۲، ص ۵۰۹-۵۵۵؛ مسند الامام الرضا (علیه السلام)، مشهد، المؤتمر العالمي للامام الرضا (علیه السلام)، ۱۴۰۶ ق، چاپ دوم، ج ۲، ص ۵۰۹-۵۵۵؛ مسند الامام الرضا (علیه السلام)، تهران، نشر عطار، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۵۹۹-۷۲۴؛ اخبار و آثار حضرت رضا (علیه السلام)، تهران، نشر عطار، ۱۳۸۸، ج ۲، ص ۸۶۳-۹۵۱. تجدید چاپ: تهران، انتشارات عطار، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۶۰۱-۷۲۴.

راویان امام رضا (علیه السلام)، مقدمه؛ مسند الامام الرضا، مقدمه؛ اخبار و آثار حضرت رضا (علیه السلام)، مقدمه؛ مجله رایحه، ش ۱۱۱، ص ۲۴.

راویان امام جواد (علیه السلام)،

معجم الفبایی معرفی روایتگران امام نهم شیعیان.

امام جواد، ابی جعفر محمد بن علی الرضا (علیه السلام) در ۲۵ سالگی به شهادت رسید و شهادت زودهنگام اجازه نداد ایشان شاگردان و یارانی تربیت کند و علوم خود را توسعه بخشد. از این رو جمع روایت های ایشان نسبت به دیگر ائمه کمتر است. کسانی که از ایشان روایت کرده اند، جمعاً ۱۲۱ راوی اند.

علامه عطاردی معجمی برای راویان ایشان تألیف کرده و در آخر مسند الإمام الجواد (تهران، نشر عطار، ۱۳۹۱) آورده است. ویژگی های رجالی و سرگذشت آنها به اختصار ذیل هر نام آمده است. (۱)

ص: ۳۳

راویان امام هادی (علیه السلام)،

معرفی و زندگی نامه مختصر راویان ایشان.

کسانی که در مجلس امام هادی (علیه السلام) پیشوای دهم شیعیان شرکت داشته و از ایشان مطلبی شنیده اند یا با آن امام گفتگو یا مکاتبه کرده بودند، در این فهرست واره معرفی شده اند.

این فهرست در قالب معجم الفبایی و بر اساس نام اصلی تنظیم شده است. آمار راویان امام هادی (علیه السلام) را در مقدمه (ص ۳۰۷) ۱۷۹ تن دانسته که در بین آنها ثقه، صحیح، ضعیف، متروک و مجهول دیده می شود. تفصیل جرح و تعدیل آنها در همین فهرست و در دیگر منابع رجالی آمده است. اما در متن معجم، آخرین رقم یوسف بن السخت و شماره آن ۱۸۰ است. نیز عطاردی متذکر شده که شیخ طوسی راویان این امام را به ۱۸۵ تن رسانده است. این فهرست در پایان مسند الامام الهادی (علیه السلام) (مشهد، کنگره امام رضا (علیه السلام)، ۱۴۱۰ ق) آمده است. (۱)

راویان امام حسن عسکری (علیه السلام)،

فهرست واره توصیفی راویان امام یازدهم امامیه.

اینان راویانی اند که به روش مشافهه یا مکاتبه یا در حضور مجلس و محاضره آن امام، اقوالی را از آن حضرت نقل کرده اند. سپس اهل حدیث این روایات را در منابع خود آورده اند.

احادیثی از این امام را با اسقاط وسایل و حذف سند توسط محدثین در کتابهایی مانند تحف العقول، مکارم الاخلاق، روضه الواعظین، مناقب ابن شهر آشوب و نوادر راوندی، درج شده است که مرسله و مرفوعه اند.

با اینکه شیخ ابو جعفر طوسی در کتاب رجال خود، راویان امام را ۱۲۱ تن دانسته ولی در فهرست عطاردی، ۱۴۹ تن آمده که بدون واسطه از امام نقل کرده اند. در بین آنها ثقه، حسن، صحیح، ضعیف، مجهول، متروک و غالی هست. نام اولین راوی ابراهیم، آخرین نام، یونس النقاس است.

یافته های رجال شناسی ذیل هر نام به اختصار آمده است و گاه نظریات علامه عطاردی با «قلت» یا «قال العطاردی» یا «ما وجدنا» بیان شده است. این فهرست در پایان مسند امام العسکری (بیروت، دار الصفوه، ۱۴۱۳ ق) آمده است. (۲)

راهنمای وصیت؛

منتشر شده، تألیف.

وصیت از موضوعات مهم دینی است و شارع به آن اهتمام ویژه داشته و در قرآن و احادیث فراوان به آن سفارش کرده است. از نظر اخلاقی و اجتماعی هم تأیید و اهمیت دارد. شخصی که بدون وصیت از دنیا می رود، بازماندگان را در بلا تکلیفی رها می کند.

- ١- (١) . مسند الإمام الهادي، ص ٣٠٧-٣٧٧.
- ٢- (٢) . مسند الإمام العسكري (عليه السلام)، ص ٢٩١-٣٤٨.

کتاب حاضر شامل حدیث مفصلی از رسول خدا درباره اهمیت وصیت آورده و در ادامه آیه وصیت را تفسیر کرده است. این آقا می فرماید: کتب علیکم اذا حضر احدکم الموت ان ترک خیراً الوصیه للوالدین و الاقربین. سپس ۲۳ روایت در باب وصیت آورده است. پس از آن مسائل فقهی وصیت را آورده است. در پایان هم وصیت نامه امام علی (علیه السلام) را آورده است. (۱) این اثر با این مشخصات چاپ شده است: راهنمای وصیت، به ضمیمه وصیت نامه حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام)، تهران، انتشارات فراهانی، بی تا، ۲۴ ص.

الرجال تاج العروس؛

منتشر شده، تألیف و استخراج.

کتاب هایی که امروزه توسط دانشمندان نگاشته می شود خصوصاً کتب مرجع و دائره المعارف ها دارای فهرست های زیادی از قبیل فهرست منابع و مآخذ، اسامی اشخاص، اسامی مکان ها، آیات و احادیث و اشعار و... می باشند که دستیابی به محتوای کتاب را برای خواننده و محققین آسان می نماید، اما در گذشته چنین کاری معمول و مرسوم نبوده است لذا این کتاب نیز فهرست اسامی رجال و دانشمندی است که در تاج العروس آمده است.

آقای عطاردی، درباره انگیزه تألیف این کتاب یادآور شده است در کتابخانه امام بودم در حالی که او بر صندلی نشسته بود و به کتابی که در دستش بود نگاه می کرد. سپس مرا فراخواند و گفت: این کتاب تاج العروس، کتاب بزرگی است و در آن گنجینه ها و فواید درخشانی است که در کتاب های علمی و ادبی یافت نمی شود. مؤلف آن را به انگیزه جمع آوری احادیث و اخبار کمیاب و نایاب و اسامی کشورها و اماکن و مردان علم و ادب گردآورده است.

اما متأسفانه برای این کتاب فهرست جامعی که دانشجویان و محققان را راهنمایی نماید تا بتوانند از مطالب آن بهره مند شوند، وجود ندارد، لذا علما از فواید رجالی و مباحث ادبی و تاریخی و غیره آن بهره مند نمی شوند. سپس فرمود اگر فهرست کاملی از رجال و اماکن و احادیث آن را با شرح کاملی استخراج نمایی، خدمت بزرگی برای اهل علم و تحقیق در علوم اسلامی خواهد بود و اثر مفیدی در موضوع خواهد شد و کار شایسته و ماندگاری خواهد گردید.

من نیز درخواست ایشان را لیبیک گفتم، اگر چه کار بس بزرگی بود و از خداوند کمک جستم و تراجم رجال علم و ادب و اسامی امکنه و بلاد آن و همچنین احادیث آن را همراه و شرح و تفسیر استخراج نموده و آن را بر اساس حروف الفبا مرتب نمودم که خود کتاب مستقلی شد که نیاز به مراجعه به کتاب تاج العروس ندارد.

ص: ۳۵

یادآور می شود که نویسنده در مقدمه کتاب، اسامی نویسندگان مشهوری را که در این موضوع از قرن اول لغایت قرن دوازدهم یعنی قرنی که مؤلف کتاب تاج العروس به دنیا آمده است را به ترتیب قرن همراه با زندگینامه ایشان به طور مبسوط آورده است. استاد عطاردی درباره این اثر و کتاب تاج العروس گزارش مفصلی نوشته است:

«قاموس نام کتاب مشهوری در لغت عربی است، مؤلف آن ابوطاهر مجدالدین محمد بن یعقوب فیروزآبادی از مردمان ناحیه فارس بود. او در شهر زبید یمن سکونت کرد و در آنجا به تألیف و تصنیف پرداخت. یکی از آثار او کتاب قاموس است که در علم لغت نوشته شده و از امهات کتب در این موضوع بشمار می رود. سید مرتضی بلگرامی هندی معروف به زبیدی بر این کتاب شرح مبسوط نوشته و آن را «تاج العروس عن جواهر القاموس» نام نهاده است و در ده مجلد بزرگ به قطع رحلی در مصر و بیروت چاپ شده است. این کتاب بسیار معروف است و مورد عنایت و توجه محققان می باشد. در سال ۱۳۴۴ شمسی هنگام اقامت در نجف اشرف روزی در کتاب خانه امیرالؤمنین (علیه السلام) در محضر محقق بزرگوار حاج شیخ عبدالحسین امینی، مؤلف کتاب الغدیر و بنیان گذار آن کتاب خانه بودم، من در آن هنگام روی فرهنگ خراسان کار می کردم و به دنبال مآخذ و منابع جدید بودم. مرحوم علامه امینی با کارهای من آشنایی داشت و همواره مرا راهنمایی می کرد و مورد تشویق قرار می داد، او پشت میزی قرار گرفته و کتاب رحلی بزرگی را در مقابل خود گذاشته و از آن یادداشت برمی داشت، علامه امینی رضوان الله علیه فرمودند: این کتاب تاج العروس است که در مقابل من قرار دارد. این کتاب دریایی از علم، ادب، رجال، جغرافیا و شرح غریب الحدیث و فواید متعدد دیگر است. مؤلف این کتاب یک عالم بزرگ و محقق بی نظیر است او در این کتاب مطالبی به مناسبت هایی آورده است که برای اهل علم و تحقیق بسیار مفید است. متأسفانه این کتاب بزرگ و پر حجم فهرست ندارد و محققان نمی دانند در این مجموعه بزرگ چه موضوعاتی مورد بحث قرار گرفته و چه فوایدی در آن هست، شما باید سه موضوع از این کتاب را استخراج کنید و مرتب نمایید و در اختیار اهل علم و ادب قرار دهید. پس از این اظهارات عرضه داشتم من کاری در دست تحقیق دارم که باید به آن پردازم و این کار وقت زیادی می برد، فرمودند: این خود یک کار است، شما اگر به این کار مشغول شوید علاوه بر اینکه علماء و محققان از آن استفاده خواهند کرد، برای خودت هم بسیار مفید است. توصیه های علامه امینی رضوان الله علیه که خود محقق نامدار و برجسته بود بر من اثر گذاشت و این کار را جزء برنامه های علمی خود قرار دادم و پس از بازگشت به تهران روزی چند ساعت روی آن کار کردم. نخست رجال و کسانی را که در آن جا به مناسبت موضوع نام برده شده بودند روی برگه ها نوشتم و تمام ده مجلد بزرگ تاج العروس را بررسی کردم و هرچه مؤلف درباره آن ها نقل کرده بود آوردم. و در مرحله بعد برگه ها را با حروف الفباء مرتب نمودم و در چهار مجلد تنظیم کردم. کتاب تاج العروس شرح قاموس الغه

فیروزآبادی است، رجال و اعلام در ذیل عناوین ذکر شده اند و عناوین هم قابل تغییر نیستند و در چاپ های گوناگون آن عناوین سر جای خود هستند بنابراین ما نام رجال تاج العروس را به صفحه کتاب ارجاع ندادیم. اسامی را به عنوان ها ارجاع دادیم و درباره هر یک از رجال که در تاج العروس از آن ها نام برده شده هرچه مؤلف تاج العروس گفته آورده ام و نیاز مراجعه به آن کتاب نیست ولی برای مزید اطمینان مراجعه کنندگان به عنوان اصلی در تاج العروس هم اشاره کرده ام. این کتاب پس از استخراج و تنظیم تایپ گردید، و در سال ۱۳۶۰ شمسی که به هندوستان سفر کردم کتاب را هم با خود بردم و در حیدرآباد در چهار مجلد به چاپ رسید و در اختیار اهل علم و ادب قرار گرفت» (۱). این اثر با مشخصات مأخذشناسی زیر چاپ شده است:

عزیزالله عطاردی، حیدرآباد - دکن، هند، چاپخانه مجلس، دائره المعارف عثمانیه، چاپ اول، ۱۴۰۱ ق / ۱۹۸۱ م، ۴۶۵ ص.

نیز مجدداً در تهران چاپ شده است: الرجال فی تاج العروس، تهران، نشر عطارد، ۱۳۹۱. (۲)

روایت عشق؛

منتشر شده؛ تألیف، گزارش نگاری حوادث.

این کتاب در حقیقت شرح زندگی مؤلف و مسافرت های او به شهرهای ایران و کشورهای مختلف اسلامی و غیر اسلامی می باشد. در این کتاب از فعالیت های علمی، ادبی، تاریخی، فرهنگی و جغرافیایی گفتگو می گردد، و از کتابخانه ها و مخطوطات بحث می شود.

در این کتاب از صدها کتابخانه و هزاران نسخه خطی عربی و فارسی که در کتابخانه های عمومی و مجموعه های شخصی نام برده شده و اطلاعات مفیدی به محققان و نویسندگان و کتابشناسان ارائه می نماید، کتابی است جامع و فراگیر و مفید برای اهل علم و ادب. (۳) این کتاب با این مشخصات منتشر شده است:

روایت عشق، تهران، نشر عطارد، ۱۳۸۷، ۸۷۴ ص.

رهبر انقلاب خونین کوفه، زید بن علی بن الحسین؛

منتشر شده، ترجمه.

این اثر که توسط یکی از پژوهشگران معاصر عراق نوشته شده، به دلیل ویژگی های جذابش از جمله جامعیت، خلوص نیت و صفای عقیده و ایمان نویسنده، موجب شد تا آقای عزیزالله عطاردی به ترجمه آن اقدام کند. اصل کتاب به نام زیر شمشیر به زبان عربی است.

١- (١) . روايت عشق، ص ٣٨٧-٣٨٩.

٢- (٢) . رايحه، ش ١١١، ص ١٧-١٨؛ رجال تاج العروس، مقدمه.

٣- (٣) . روايت عشق، ص ٤٠٧-٤٠٨.

نویسنده ابعاد و جنبه های مختلف زندگی فردی و فعالیت های اجتماعی زیدبن علی (علیه السلام) را بررسی کرده است. مترجم مقدمه ای درباره نویسنده، متن کتاب زید بن علی را ابتدا در آورده است. و در ربیع الآخر ۱۳۹۶ ق از آن فارغ شده است. مشخصات کتابشناختی این اثر این گونه است:

رهبانقلاب خونین کوفه: زیدبن علی بن حسین، سید عبدالرزاق موسوی مقزم، ترجمه عزیزالله عطاردی، تهران، انتشارات جهان، ۱۳۵۳، ۳۱۲ ص. تجدید چاپ: تهران، نشر عطارد، ۱۳۸۹، ۴۲۷ ص. (۱)

علامه عطاردی در جاهایی از این کتاب با عنوان ترجمه زندگانی زید شهید یا زندگانی زید شهید یاد کرده است.

زمین و تربت حسینی؛

منتشر شده، ترجمه.

علامه عطاردی در سال ۱۳۴۴ در نجف اشرف اقامت داشته و روزی که خدمت آقا بزرگ تهرانی می رسد از او درخواست کتاب جدید و ابتکاری برای ترجمه می نماید. آقا بزرگ کتاب الارض را مهم و سودمند معرفی می کند. عطاردی به ترجمه فارسی آن مشغول شد و تا عید غدیر ۱۳۸۴ برابر با ۳۱ فروردین ۱۳۴۵ ترجمه را به اتمام رساند. محتوای این کتاب شامل مباحث کلامی، طبیعی، فقهی و تفسیری درباره زمین است. این اثر چند بار منتشر شده و مشخصات چاپ آخر آن چنین است:

زمین و تربت حسینی، ترجمه عزیزالله عطاردی، تهران، نشر عطارد، ۱۳۸۹، ۹۵ ص.

این کتاب برگردان فارسی کتاب الارض و التربه الحسينيه نوشته محمد حسين كاشف الغطا (۱۸۷۷-۱۹۵۴) است. (۲)

محمدعلی مهدوی راد ضمن بیان خاطراتش از علامه عطاردی می گوید عید غدیر به خانه شیخ ذبیح الله قوچانی رفتیم و کتاب زمین و تربت حسینی را عیدی داد. نویسنده آن سید محمد حسین کاشف الغطا و مترجم آن عزیزالله عطاردی است. مهدوی راد این اثر را نخستین کتابی می داند که نام عطاردی روی آن چاپ شده بود. (۳)

علامه عطاردی گاه آن را ترجمه «الارض و التربه الحسينيه» نامیده و در باره آن چنین نوشته است:

این کتاب از تألیفات مرحوم حاج شیخ محمد حسین کاشف الغطاء است آن عالم جلیل القدر یکی از علماء و مجتهدان عصر خود بود، او در این کتاب کم حجم مطالب ارزنده ای را مورد بحث قرار داده است و علت اینکه چرا شیعیان به تربت امام حسین (علیه السلام) سجده می کنند بحث کرده است. در این جزوه بحثی درباره فضیلت خاک بر آتش عنوان گردیده و این یک بحث کلامی است که مؤلف به خوبی از عهده آن برآمده است. این رساله نخست

ص: ۳۸

۲-۲) . زمين و تربت امام حسين (عليه السلام)، مقدمه.

۳-۳) . رايحه، ش ۱۱۱، ص ۸۳.

به صورت یک مقاله در یکی از مجلات بغداد به چاپ رسیده و بعد به عنوان یک کتاب مستقل چاپ شده است. هنگام اقامت در نجف اشرف روزی در محضر علامه جلیل القدر حضرت آقا شیخ بزرگ تهرانی مؤلف الذریعه و طبقات اعلام الشیعه بودم. از آن بزرگوار درخواست کردم کتابی را به من معرفی کند تا آن را به فارسی ترجمه نمایم. فرمودند: من با حاج شیخ محمد حسین کاشف الغطاء از ایام جوانی دوست بودم، آثار این عالم جلیل القدر بسیار مفید هستند، من کتاب «الارض و التربه الحسينیه» را برای ترجمه به فارسی مفید می دانم، شما این رساله را ترجمه کنید و در اختیار فارسی زبانان قرار دهید. من در نجف اشرف آن را ترجمه نمودم و بعد از مراجعت به تهران چاپ کردم، این رساله مورد توجه قرار گرفت و چند بار تجدید چاپ شده است. (۱)

زندگی نامه و رباعیات محمدرضا نوعی خوششانی؛

منتشر شده، مقدمه و تعلیق.

شاعر توانا و ادیب خوش ذوق خراسانی (قوچانی) در سال ۹۷۰ هجری قمری متولد می شود و در مشهد مقدس رشد نموده و به شهرهای مختلف سفر کرده و با شعراء و انجمن های علمی و ادبی انس برقرار می کند وی به شبه قاره، لاهور، دکن، هند و کشمیر نیز سفرها کرده و در محافل ادبی درخشیده است.

نوعی خوششانی در سال ۱۰۱۸ هجری قمری در هند وفات و همان جا مدفون می شود.

رباعیات این شاعر خراسانی توسط استاد از نسخه ای خطی استنساخ و خطاطی شده و به زیور طبع آراسته گردیده است.

چاپ اول این کتاب به سال ۱۳۹۲ در ۴۳ صفحه؛ وزیری (فارسی) منتشر شده است.

زندگانی چهارده معصوم (علیه السلام)؛

منتشر شده، ترجمه.

دومین اثر علامه عطاردی ترجمه کتابی با عنوان زندگانی چهارده معصوم است. این کتاب ترجمه کتاب اعلام الوری نوشته طبرسی است که عربی آن را قبلاً با همکاری آقای غفاری چاپ کرده بودند و با توجه به شناختی که نسبت به این کتاب پیدا کرد و آن را یک متن خوب و قوی می دانست و تصمیم به ترجمه آن گرفت. کارنامه تألیفی او تا سال ۱۳۴۵ یک کتاب تألیف و یک کتاب ترجمه را در خود داشت. (۲) استاد در نجف اشرف به سال ۱۳۹۰ ق این ترجمه را به پایان رسانده است. (۳) این اثر با این مشخصات چاپ شده است:

زندگانی چهارده معصوم (علیه السلام): ترجمه کتاب اعلام الوری باعلام الهدی، تهران، اسلامیه، چاپ دوم، ۱۳۷۷. (۴)

علامه عطاردی درباره تاریخچه این کتاب چنین نوشته است:

کتاب اعلام الوری باعلام الهدی از تألیفات فضل بن حسن طبرسی مؤلف مجمع البیان است. این کتاب شرح حال حضرت

رسول (صلی الله علیه و آله) و امامان دوازده گانه شیعه و حضرت زهرا (س) می باشد و بهترین کتاب در موضوع خود بوده و در طول قرون و اعصار مورد توجه بوده است. من این کتاب را در سال ۱۳۴۳ ش برای ترجمه انتخاب کردم و در چاپ متن عربی آن هم شرکت داشتم از این رو با محتویات کتاب کاملاً آشنا بودم و برای ترجمه برگزیدم. ترجمه را در تهران آغاز کردم و صفحاتی از آن را ترجمه کردم و این اولین ترجمه من از متون عربی بود. در سال ۱۳۴۴ به عتبات عالیات رفتم و در نجف اشرف دنبال ترجمه را گرفتم و پایان دادم و بعد از

ص: ۳۹

۱- (۱). روایت عشق، ص ۴۲۶.

۲- (۲). زندگانی چهارده معصوم (علیه السلام)، مقدمه.

۳- (۳). همان، ص ۶۰۸.

۴- (۴). رایحه، ش ۱۱۱، ص ۳۹.

مراجعت به تهران در اندیشه چاپ آن برآمدم و از آن جا که خود توانایی چاپ آن را نداشتم با کتاب فروشی اسلامیة قراردادی منعقد کردم و کتاب توسط این مؤسسه انتشاراتی به چاپ رسید. (۱)

سلمقان؛

منتشر نشده، تألیف.

بخشی از مجموعه بزرگ فرهنگ خراسان است که هنوز مشخص نشده است. (۲)

سیری در کتابخانه های هند و پاکستان؛

منتشر شده، تألیف.

سفرنامه آقای عزیزالله عطاردی به شبه قاره هند (هند و پاکستان) است که در آذرماه سال ۱۳۴۵ (شعبان ۱۳۸۶ ق) با حرکت از تهران آغاز شد. این سفرنامه به گزارش رخدادها و محاسنی که مشاهده کرده، دانشمندانی که ملاقات نموده، کتابهایی که دیده و مطالعه کرده و موضوعاتی اینچینی پرداخته است. از اینرو صبغه و سبک آن یک سفرنامه علمی و فرهنگی در چارچوب فرهنگ اسلامی و شیعی در دو منطقه ایران و شبه قاره هند است. این اولین سفر عطاردی به آن منطقه بوده است و پس از آن سفرهایی داشته که هنوز سفرنامه آنها منتشر نشده است.

ایران و هند از این جهت که دو پاره مهم فرهنگ و تمدن اسلامی اند، دارای مکونات و خفایای فراوانی برای کشف اند. ولی متأسفانه کسانی که به دانش کشف این ظرائف آشنا باشند کمتر به مسافرت به این مناطق مبادرت ورزیده اند. از اینرو اطلاعاتی در این کتاب آمده که در هیچ منبع و کتب و مقاله دیگر نیامده است و اگر علامه عطاردی ضبط و ثبت نمی کرد مفقود شده بود.

ساختار کتاب به صورت یک قصه بلند واقعی است که به ترتیب زمان سفرها به کشور، شهر، مناطق و روستاها را گزارش می کند. مهمترین سرفصلهای آن عبارت اند از: حرکت از تهران، در کراچی، در بمبئی، در حیدرآباد دکن، در مدراس، در کلکته، در لکهنو، در رامپور، در اگرا، در داکا، در لاهور، در پیشاور. بنابراین گزارش هم زمانی و تاریخی، هم جغرافیایی است و گزارش شهرها به ترتیب آمده است.

اولین سرفصل آن «حرکت از تهران» است که به چگونگی مسافرت با قطار و رفتن به مشهد مقدس و از آنجا با اتوبوس به زاهدان و دیگر شهرها تا رسیدن به مرز را گزارش می دهد.

آخرین سرفصل «در پیشاور» است و گزارشی از رفتن با اتوبوس به راولپندی و گذشتن از مناطق مختلف تا رسیدن به پیشاور را عرضه می کند.

۱- (۱). روایت عشق، ص ۴۲۳.

۲- (۲). همان، ص ۴۳۵-۴۳۶.

در هر منطقه کتابخانه‌ها، کتب مهم و شخصیت‌های مهم را گزارش می‌کند، از اینرو هر چند در عنوان کتاب کتابخانه آمده ولی صرفاً به کتابخانه‌ها نپرداخته و به موضوع رخدادهای تاریخی و متفکران هم می‌پردازد.

نویسنده متذکر شده که این نوشته‌ها مربوط به ۲۸ سال قبل است و ممکن است تغییر و تحولاتی در موضوعات گزارش شده رخ داده باشد. تاریخ امضای مقدمه مهرماه ۱۳۷۳ است. این اثر با این مشخصات منتشر شده است:

سیری در کتابخانه‌های هند و پاکستان، تهران، انتشارات عطارد با همکاری انجمن مخطوطات ایران، ۱۳۷۶، چاپ اول، ۴۹۷ ص. فروست: مرکز فرهنگی خراسان ۲۹. (۱)

استاد این اثر را این گونه معرفی کرده است:

در سال ۱۳۴۵ برای تحقیق و مطالعه به پاکستان و هندوستان رفتم، تفصیل این مسافرت را در بخش اول کتاب بیان داشتم، در این کتاب که پس از بازگشت از این سفر تألیف کردم از کتاب‌خانه‌های این دو کشور یاد کرده‌ام و از نسخه‌هایی که در آن جا دیدم تعریف نموده‌ام. در این کتاب حدود چهل کتاب‌خانه در شهرهای مختلف هندوستان و پاکستان و بیش از هزار نسخه خطی که در آن از خراسان و حوادث آن سرزمین پهناور سخن گفته شده آمده است و همچنین از علماء، دانشمندان، و محققانی که مؤلف با آن‌ها گفتگو کرده یاد شده است. این کتاب در سال ۱۳۶۰ شمسی در تهران چاپ شده است. (۲)

سرودهایی از استاد ادیب نیشابوری؛

منتشر شده؛ به کوشش و تصحیح و تألیف.

عطاردی وقتی از قوچان به مشهد مقدس آمد، درس ادبیات عرب و کتاب مغنی اللیب را نزد ادیب نیشابوری آغاز کرد. برای اینکه حق شاگردی خود را ادا کند قطعه‌هایی از اشعار استاد را همراه با مقدمه‌ای در معرفی ادیب در این کتاب به چاپ رساند. مشخصات آن این گونه است:

سروده‌هایی از استاد ادب خراسان شیخ محمدتقی ادیب نیشابوری، مقدمه و تنظیم عزیزالله عطاردی، تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۸۹، ۱۹۹ ص. (۳)

شهرستان و فراوه؛

منتشر نشده؛ تألیف.

بخشی از مجموعه بزرگ فرهنگ خراسان است که هنوز منتشر نشده است. (۴)

ص: ۴۱

- ۲- (۲). روایت عشق، ص ۳۹۹.
- ۳- (۳). سروده های از استاد، ص ۳-۷.
- ۴- (۴). روایت عشق، ص ۴۳۵-۴۳۶.

منتشر شده، تصحیح.

شب های پیشاور از آثار عالم جلیل القدر و واعظ شیرین سخن، حاج سلطان الواعظین شیرازی بود. مرحوم سلطان الواعظین سفری به هندوستان داشت، او در شهر پیشاور که اکنون در شمال پاکستان قرار دارد مدتی اقامت نمود. در این شهر در مجالس و محافل شیعیان این شهر منبر می رفت و از معارف شیعه سخن می گفت، او در اینجا با تنی چند از علمای اهل تسنن به گفتگو و مناظره پرداخت و در موضوعات امامت با آنان وارد مباحثه و مناظره گردید.

مرحوم حاج سلطان، مباحثات خود را با علمای اهل سنت پیشاور را گردآوری کرد و به عنوان شبهای پیشاور تنظیم نمود و در تهران به چاپ رسید، کتاب شبهای پیشاور مورد عنایت و توجه مردم قرار گرفت و به زودی نایاب گردید.

دارالکتب الاسلامیه چاپ دوم آن را به عهده گرفت، و قرار شد زیر نظر مؤلف تجدید چاپ شود، تصحیح آن را به عهده من گذاشتند و من این کتاب را تصحیح کرده و زیر نظر مؤلف آن کتاب چاپ گردید، این کتاب در طول پنجاه سال مکرر چاپ شده است. (۱)

شرح جامع نهج البلاغه؛

منتشر نشده، تألیف.

در میان خیل مترجمان، شارحان و محققان نهج البلاغه، شارحانی بودند که شرح خود را به زبان عربی نوشته اند. در مطاوی آن شروح مطالبی هست که فارسی زبانان از فهم و درک آن ناتوان هستند و تنها خواص از آنها استفاده می کنند.

استاد عطاردی در نظر داشت کتاب جامعی در تفسیر و شرح نهج البلاغه به زبان فارسی برای عامه مردم که در عین حال برای خواص هم مفید باشد فراهم آورد، و در آن کتاب از کلیه شروح نهج البلاغه در ادوار و قرون مختلف استفاده نماید و از منابع و مآخذ دیگری هم بهره مند گردد.

امیرالمؤمنین و نهج البلاغه در واقع یک مدخل و مقدمه ای بر این شرح جامع می باشد، نظر او از تألیف کتاب این است که خوانندگان این شرح نخست از سیر زندگانی امیرالمؤمنین (علیه السلام) و فضائل و مناقب آن بزرگوار اطلاعاتی به دست آورند، و بعد هم از تألیف نهج البلاغه و حالات مؤلف آن و نحوه جمع آوری خطبه ها سخنان آن حضرت و شروح آن مطالبی به دست آورند. (۲)

ص: ۴۲

۱- (۱). همان، ص ۴۱۹.

۲- (۲). امیرالمؤمنین و نهج البلاغه (علیه السلام)، ج ۱، ص ۶۱۶-۶۱۷؛ عطارد دانش، ص ۸۴-۸۵.

شرح نهج البلاغه لشارح من اعلام القرن الثامن؛

منتشر شده، تصحیح.

یکی از شروح نهج البلاغه شرحی است که در قرن هشتم هجری نوشته شده است و شارح این کتاب معلوم نیست، زیرا نسخه این کتاب از اول و آخر ناقص است، و لذا نامی و عنوانی از شارح دیده نمی شود، و از این شرح تنها یک نسخه موجود است.

نسخه موجود از خطبه شقشقیه که سومین خطبه نهج البلاغه است آغاز می گردد و در خطبه ۵۱ پایان یافته است، از عباراتی که در شرح بعضی از خطبه ها آمده معلوم می گردد شارح از ملازمان رشیدالدین فضل الله همدانی وزیر معروف عصر ایلخانیان بوده است.

شارح در این کتاب تصریح می کند که اکنون روز دوازدهم جمادی الآخر سال ۷۱۲ می باشد و ما در کرد در اردوی رشیدالدین هستیم، تنها همین عبارات نشان می دهد که او از اعلام قرن هشتم هجری بوده و با رشیدالدین در ارتباط بوده است.

عطاردی این نسخه را در کتابخانه خصوصی دکتر اصغر مهدوی استاد دانشگاه تهران دیده، و یک نسخه عکسی هم از همین کتاب در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران هست، او در تمام مسافرت های خود در کتابخانه های گوناگون از این کتاب نسخه ای نیافته است.

تا امروز بر حسب تحقیقاتی که انجام داده نسخه دومی از این کتاب را ندیده است، روی این نسخه منحصر به فرد که در نوع خود بی نظیر است کار کرد و آن را تصحیح نمود و به چاپ رساند و مورد توجه اهل علم و ادب قرار گرفت. (۱) حدس برخی اینست که این شرح از علامه حلی است و در سال های اخیر این نظر تقویت شده است. (۲) این اثر با مشخصات مأخذشناسی زیر چاپ شده است:

شرح نهج البلاغه لشارح محقق من اعلام القرن الثامن، تحقیق و تصحیح عزیزالله عطاردی قوچانی، تهران، بنیاد نهج البلاغه، انتشارات عطارد، چاپ اول، ۱۳۷۵، ۵۳۰ ص. (۳)

الشریف الرضی محمد بن الحسین الموسوی؛

منتشر شده؛ تألیف.

علامه عطاردی در این کتاب ابتدا دیدگاه های مورخین بزرگی چون نجاشی، ابومنصور الثعالبی النیسابوری، حافظ ابوبکر الخطیب البغدای، ابوالفرج بن الجوزی، ابن خلکان، ابوالفتح بن جنی النحوی، ابوعلی، حاج میرزا

۱- (۱). روایت عشق، ص ۴۱۴-۴۱۵.

۲- (۲). «تلاش های استاد عطاردی»، علی صدرایی خوبی، گرامی نامه، تهران، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۱۷۱-۱۷۳.

۳- (۳). رایحه، ش ۱۱۱، ص ۳۵-۳۶.

حسن نوری طبرسی، شیخ آقا بزرگ طهرانی، میرزاحیب اله خویی، علامه حلی، شیخ عباس قمی، ابن ابی الحدید، شیخ عبدالحسین الامینی و... را درباره جامع نهج البلاغه محمد بن الحسین الموسوی ملقب به شریف الرضی ذکر کرده و سپس به شرح زندگانی و ویژگی های علمی و اخلاق او با این عناوین پرداخته است:

تولد شریف رضی، تعلیم و تربیت سیدرضی، مقام علمی سیدرضی، دیانت و عفت شریف رضی، شجاعت و آزادگی سیدرضی، شعر و ادب سیدرضی، القاب و عناوین سیدرضی، نقابت سیدرضی، امارت حج، درگذشت سیدرضی، آثار سیدرضی و والدین سیدرضی.

این اثر با مشخصات مآخذشناسی زیر چاپ شده است:

الشریف الرضی محمد بن الحسین الموسوی (۳۵۹-۴۰۶ ق)، عزیزالله عطاردی، حیدرآباد هند، چاپخانه عزیزیه، چاپ اول، ۱۴۰۱ ق/ ۱۹۸۱ م، ۳۸ ص.

این چاپ عربی است ولی ترجمه فارسی آن در امیرالمؤمنین و نهج البلاغه (ج ۱، ص ۵۷۹-۶۱۵) زیر عنوان شرح حال مؤلف نهج البلاغه آمده است.

علامه گزارشی از این اثر نوشته است: «محمد بن حسین موسوی معروف به سید رضی از علماء بزرگ شیعه و از ادیبان و شاعران عصر خود بود. شریف رضی به پنج واسطه به امام موسی بن جعفر (علیه السلام) می رسد. او در سال ۳۵۹ در بغداد متولد شد و در سال ۴۰۶ هم در گذشت و از رجال اندیشه و علم و از مفاخر جهان تشیع می باشد. شریف رضی دارای آثار و تألیفات زیادی است که همه مورد استفاده اهل علم و ادب هستند که یکی از آن ها نهج البلاغه است. او از شاعران بزرگ عصر خود هم بود و دیوانش به چاپ رسیده است. ما شرح حال او را در یک رساله گردآورده ایم و در سال ۱۴۰۱ قمری در حیدرآباد دکن چاپ شد. (۱)

عبدالعظیم حسنی حیات و مسنده؛

منتشر شده، تألیف.

عنوان فارسی این کتاب عبدالعظیم حسنی و روایات او است و چاپ جدید آن در شش فصل سامان یافته است: زندگانی حضرت عبدالعظیم (علیه السلام)، آبا و اجداد او، اخبار و روایات، مشایخ و اسانید، راویان و شاگردان، روضه مطهره و مؤسسات وابسته به آن. ذیل هر کدام از سرفصلهای فوق، مباحث متنوعی با تیتراهای متعدد عرضه شده است. چاپ قدیمی این اثر که در سال ۱۳۴۲ توسط چاپخانه حیدری در تهران منتشر شده، پنج فصل دارد و فاقد فصل ششم است. از تاریخ پایان فصل ششم پیداست که نویسنده این فصل را در بهمن ماه ۱۳۷۲ به پایان رسانده است تا در چاپ جدید (۱۳۷۳) منتشر گردد. نیز در سال ۱۳۹۱ توسط نشر عطارد مجدداً منتشر شد

١- (١) . اميرالمؤمنين و نهج البلاغه، ص ٥٧٩-٦١٥؛ روايت عشق، ص ٤٠٥؛ الشريف الرضي، مقدمه.

البته به صورت افسست از چاپ ۱۳۷۳: تفاوت چاپ ۷۳ با ۹۱ در اینست که چاپ ۹۱ در ابتدا اجازه روایتی آیت الله میلانی، نظریه آیت الله شریعتمداری، تقریظ آیت الله مرعشی، تقریظ ابوالحسن شعرانی، یادداشت سید مهدی معینی و سه عکس از عبدالعظیم دارد.

اما چاپ اول (۱۳۴۲) این اثر مشخصاتی دارد که چاپ جدید فاقد آنهاست: در ابتدای کتاب اجازه روایتی آیت الله سیدهادی میلانی به شیخ عزیزالله عطاردی آمده و در ادامه نظریه آیت الله سیدکاظم شریعتمداری درباره این کتاب و تقریظهای آیت الله مرعشی نجفی و ابوالحسن شعرانی درباره همین کتاب و یادداشتی از سیدمهدی معینی رئیس دفتر آستانه حضرت عبدالعظیم آمده است.

اما این اثر در سال ۱۳۷۳ تجدید چاپ شد. آن گونه که در شناسنامه ثبت است این چاپ سوم آن است و تفاوت های آن با چاپ اول این گونه است: اولاً یادداشت ها و تقریظهای ابتدای کتاب حذف شده است؛ ثانیاً فصل ششم به آن افزوده شده و در پایان عکس هایی از ساختمان و اسناد آمده است.

عطاردی در مصاحبه با روزنامه قدس متذکر می شود که فکر گردآوری احادیث عبدالعظیم حسنی از سال ۱۳۳۶ به ذهنم رسید و از همان زمان شروع به کار کردم، تا بالاخره در ۱۳۴۰ کتاب مسند عبدالعظیم همراه با شمه ای از زندگی نامه اش آماده چاپ شده و در سال ۱۳۴۲ از چاپ بیرون آمد. این اثر نخستین کتاب چاپی از علامه عطاردی بوده است. مشخصات کتابشناختی این چاپ این گونه است:

عبدالعظیم حسنی حیاته و مسنده: عبدالعظیم حسنی (علیه السلام)، عزیزالله عطاردی، چاپ سوم، تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۷۳، [۳۱ + ۳۵۶] ص. (۱)

این کتاب همراه با دیگر مسانید در بخش مسانید هم از حیث اینکه مسند است معرفی شد. اما گزارش خود مرحوم عطاردی از این کتاب اینگونه است:

حضرت سیدالکریم عبدالعظیم حسنی که بارگاه شریف او در شهر ری باستان در جنوب تهران قرار دارد، یکی از مزارات مشهور اهل بیت پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) می باشد که در قرون و اعصار هم چنان محترم و مورد توجه جامعه تشیع قرار دارد.

این بقعه شریفه که محدثی جلیل القدر و امامزاده ای والا مقام به نام عبدالعظیم بن عبدالله بن علی بن حسن بن زید بن حسن مجتبی (علیه السلام) در آن آرام گرفته است از قدیم ترین بقاع متبرکه ایران می باشد، بنای این بقعه در هزار و دویست سال پیش بنا شده است.

ص: ۴۵

هنگام تصحیح متون حدیث متوجه شدم از این سید بزرگوار اخبار و احادیث زیادی نقل گردیده و مشایخ بزرگ شیعه به روایات او احتجاج و استناد کرده اند، از این اخبار آن حضرت را استخراج کردم و با ترجمه فارسی آن را چاپ نمودم.

مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (علیه السلام) در پنج فصل تنظیم گردید، فصل اول حالات حضرت عبدالعظیم، فصل دوم شرح پدران و اجداد او تا امام حسن مجتبی (علیه السلام)، فصل سوم روایت های او، فصل چهارم مشایخ و استادان او، فصل پنجم شاگردان او، در خاتمه هم تاریخ روضه مطهره آن جناب آمده است.

این کتاب اولین تألیفات اینجانب می باشد، و در سال ۱۳۴۱ در ۳۵۰ صفحه به چاپ رسید و چند بار هم تجدید چاپ شده است، این کتاب برای من برکات زیادی داشته و همواره مورد عنایت و عواطف حضرت عبدالعظیم حسنی (علیه السلام) بوده و هستم. (۱)

عبدالله مأمون: سیره و حیات؛

منتشر شده، تألیف.

کتابی از مجموعه آثار فرهنگ خراسان است. مأمون از مادری خراسانی به دنیا آمد. در دربار هارون بزرگ شد و همراه با او به خراسان رفت. پس از درگذشت هارون، میان امین که در بغداد بود و مأمون که در خراسان بود بر جانشینی اختلاف شد و سرانجام با پیروزی سپاه مأمون به سرکردگی طاهر ذوالیمینین، حکومت مأمون مستقر شد.

این کتاب، بخشی از کتاب تاریخ عظیم خراسان محسوب می شود که تألیف استاد عطاردی است و به شرح حوادث دوران مأمون، به ویژه آنچه بین مأمون و رجال آن زمان اتفاق افتاده، به نقل از منابع گوناگون تاریخی می پردازد.

عصر مأمون که تمدن اسلامی در عرصه های گوناگون علم و تحقیق و تربیت دانشمندان، فیلسوفان و ادیبان و فقیهان و متکلمان و نیز در عرصه هنر و معماری و فرهنگ، پیشرفت شگرفی داشت، موجب آشنایی و تعارف با ملل مختلف و تضارب فرهنگ های متنوع گردید. چهره مأمون عباسی در این کتاب به صورت واقع بینانه ای، زشتی ها و نیکویی هایش ترسیم شده است.

این اثر با مشخصات مآخذشناسی زیر چاپ شده است:

عبدالله مأمون: سیره و حیات، عزیزالله عطاردی، چاپ اول، تهران، نشر عطارد، ۱۳۹۱، ۵۴۸ ص.

ص: ۴۶

عنوان روی جلد عبدالله المأمون حیاته و سیرته و عنوان در صفحه عنوان المأمون عبدالله بن هارون الرشید، نیز در فیما هم چنین است. (۱) عطاردی در جایی این کتاب را اخبار هارون و مأمون می نامد (روایت عشق، ص ۴۴۶). گویا قبل از چاپ می خواسته دو جلد مأمون را در یک جلد چاپ کند ولی در عمل نتوانست.

عطارد و عطاردی ها در حدیث، تاریخ و ادب؛

منتشر شده، تألیف.

علامه عطاردی تمام شخصیت هایی که نامشان یا لقبشان واژه عطاردی بود. از متون جمع آوری و در یک جلد کتاب معرفی کرده است. این کتاب شامل سه فصل القاب و عناوین در اقوام و کشورها؛ معرفی ۵۸ شخصیت عطاردی؛ زندگی نامه حاج شیخ عزیزالله عطاردی.

استاد عطاردی در خلال مطالعات خود در کتب رجال و تذکره ها، تعدادی از علما و اهل فضل و ادب را که به «عطاردی» و یا «عطارد» مشهور هستند، مشاهده کرد. نخست این موضوع چندان نظرش را جلب نکرد، ولی بعد از این که دریافت عطاردی ها زیاد هستند، تصمیم گرفت اطلاعات آنان را ثبت و ضبط کند. حالات و خصوصیات آنها را بررسی نماید.

اکنون گروهی از اهل علم را که به این نام مشهور هستند و به عنوان مفسّر، محدّث، فقیه، ادیب و شاعر در کتاب ها و سلسله مشایخ روات و اسناد حدیث ذکر شده اند، جمع کرده است. اینها در شهرهای مختلف زندگی می کرده اند و در اعصار و زمان های متفاوتی بوده اند.

نخستین فردی که در تاریخ اسلام به نام عطارد آمده، عطارد بن حاجب بن زراره است. او که بزرگ قبیله بنی تمیم بود، همراه قومش خدمت حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) رسیدند و اسلام اختیار کردند. دومین فرد هم، ابورجا عطاردی است که از تابعین بوده و از امام علی (علیه السلام) روایت کرده است. (۲)

این عطاردی ها که از صدر اسلام در کتاب ها و تذکره ها از آنها یاد شده است، از محدثان، مورخان و ادیبان و رجال تاریخی هستند، و من تاکنون تعدادی عطاردی یادداشت کرده و مرتب نموده ام و نام این کتاب را «عطاردی ها در حدیث، تاریخ و ادب» می باشد.

اینان در قرون مختلف زندگی می کرده اند، و هر یک از آنها در رشته ای از علوم و معارف کار کرده اند، نام چند تن از آنها در میان اصحاب رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم و یاران امیر المؤمنین (علیه السلام) دیده می شوند، و تا عصر حاضر را هم شامل می گردد. (۳)

ص: ۴۷

۲- (۲). گرامی نامه، ج ۱، ص ۴۰.

۳- (۳). روایت عشق، ص ۴۳۷-۴۳۸.

منتشر شده، تألیف.

کتاب نهج البلاغه که گزیده سخنان امیر المؤمنین می باشد یکی از آثار ارزشمند و گرانبهای فرهنگ و معارف اسلامی است و از همان زمان تألیف یعنی اوائل قرن پنجم مورد توجه اهل علم و ادب قرار گرفت و نسخه های زیادی از آن برداشته و به اطراف و اکناف کشور پهناور اسلامی فرستاده شد و به سرعت جای خود را در محافل اهل فضل و ادب باز کرد.

یکی از مناطقی که در آنجا نهج البلاغه مورد توجه و عنایت قرار گرفت، منطقه خراسان بود. در قرن پنجم هجری شهرهای خراسان بزرگ از دامغان در غرب تا فرغانه در شرق، مرکز علم، ادب، فرهنگ و هنر بودند و مراکز علمی و تحقیقی در آنها تأسیس شد.

مؤلف محترم در این کتاب تعداد بیست و چهار تن از بزرگان علم و ادب و فضیلت در منطقه خراسان که نهج البلاغه را به خراسان آوردند و استنساخ نمودند و مورد بحث قرار دادند، معرفی کرده و اظهار داشتند نخستین کسی که نهج البلاغه را به خراسان آورد یعقوب بن احمد نیشابوری بود. او کتاب نهج البلاغه را به مردم معرفی کرد و از آنجا که خودش اهل ادب بوده آن را برای ادیبان قرائت می کرده است. سایر افراد عبارت اند از:

حسن بن یعقوب نیشابوری، علی بن احمد فنجگردی نیشابوری، علی بن زید ابوالحسن بیهقی، محمد بن حسین قطب الدین کینذری بیهقی، علی بن ناصر سرخسی، ابوالقاسم محمود بن عمر زمخشری، فخرالدین رازی، حسن بن محمد صنعانی ابوالفضائل، مسعود بن عمر تفتازانی، یحیی بن حمید طائی بخاری، امیرعلی شیرنوی، محمد بن حسین بهاءالدین عاملی، سلطان محمود طبسی، محمود بن محمد تقی مشهدی، محمد رفیع جیلانیف نزیل مشهد، محمد تقی هروی، محمد کظایم مشهدی، هادی بن حسین بیرجندی، حسن علی بجنوردی، مرتضی مطهری و حاج سید جواد مصطفوی.

این اثر با مشخصات مآخذشناسی زیر چاپ شده است:

علمای خراسان و نهج البلاغه، عزیزالله عطاردی، تهران، عطارد، چاپ اول ۱۳۷۳، ۴۰ ص. (۱)

این اثر بدون کاستن از آن در کتاب روایت عشق (ص ۵۴۱-۵۵۵) آورده؛ اما در کتاب امیرالمؤمنین و نهج البلاغه قید خراسانی بودن را برداشته و از ۲۱۵ شخصیت که در زمینه نهج البلاغه تلاش کرده اند یاد کرده است. در واقع این مجموعه شامل مجموعه پیشین می شود (امیرالمؤمنین و نهج البلاغه، ج ۱، ص ۵۰۱-۵۷۷).

ص: ۴۸

۱- (۱). رایحه، ش ۱۱۱، ص ۱۹-۲۰؛ روایت عشق، ص ۴۰۲-۴۰۳ و ۵۴۱-۵۵۵؛ علمای خراسان در نهج البلاغه، مقدمه؛ امیرالمؤمنین و نهج البلاغه، ج ۱، ص ۵۰۱-۵۷۷.

علماء و ادبای تهران؛

منتشر نشده، تألیف.

تهران یک روستای باستانی در نزدیک شهر ری از آبادی های این ناحیه به شمار می رفت، و در طول تاریخ علما و شاعرانی از اینجا برخاستند و نام این آبادی را به کتب تاریخ و رجال و تذکره شاعران کشانیدند و به صورت یک قریه معروف به کتب جغرافیایی هم راه پیدا کرد.

در زمان صفویه این آبادی به صورت یک قصبه در آمد و شاهان صفوی در آنجا باغ و عمارتی بنا نهادند و گاهی در آنجا سکونت می کردند. سپس شاهان زند در آنجا قصری ساختند و در زمان قاجار به عنوان پایتخت کشور ایران در آمد و تاکنون هم ادامه دارد.

تا آنجایی که نگارنده تحقیق نموده نخستین فردی که به عنوان طهرانی رازی از این آبادی برآمده ابو عبدالله محمد بن حماد طهرانی است که از شاگردان محدث بزرگ قرن سوم هجری عبدالرزاق بن همام صنعانی، مؤلف کتاب مصنف بوده است. محمد بن حماد طهرانی در سال ۲۶۱ در ناحیه شام و در شهر عسقلان در گذشت.

یاقوت حموی در معجم البلدان گوید: طهران را هم با طاء و تهران با تاء می نویسند و در کتاب ها به هر دو لفظ نگارش شده است، در کتاب های تاریخی و تذکره ها مکرر از آن یاد شده و گروهی از اهل فضل و ادب به آنجا منسوب هستند و در آنجا زندگی می کرده اند.

نگارنده این سطور از آغاز کارهای تحقیقاتی خود هر جا یک طهرانی را در کتاب ها می دیدم یادداشت می کردم و اکنون تعدادی از عالمان و ادیبان طهرانی را جمع آوری کرده ام، و نام این کتاب «عالمان و شاعران تهران از قرن سوم هجری تا پایان قرن دوازدهم» می باشد.

از قرن سیزدهم که تهران پایتخت ایران شد، عالمان و شاعران این شهر طهرانی نیستند بلکه از شهرهای دیگر ایران برای رسیدن به زندگی بهتر به این شهر آمدند و اینها طهرانی نیستند اگر چه تعدادی از آنها در تهران متولد شده اند، و نام آنها در این کتاب نیامده است.

این کتاب در کتابشناسی توصیفی منتشر شده به نام تذکره علماء و شعراء تهران از قرن چهارم تا عصر صفویه ثبت شده است. ولی خود عطاردی آن را علماء و ادبای تهران نامیده است. (۱)

الغارات؛

منتشر شده، ترجمه و تألیف.

همه آثار ابراهیم بن محمد ثقفی (در گذشت ۲۸۳ ق) در نزد علمای شیعه هم مورد توجه است به ویژه از الغارات. گروهی از

عالم‌ان و محدثان امامیه نیز در آثار خود از آن نقل کرده اند. احمد بن محمد بن خالد برقی در

ص: ۴۹

۱- (۱). روایت عشق، ص ۴۳۶-۴۳۷؛ گرامی نامه، ج ۱، ص ۱۲۸.

محاسن، محمد بن حسن صفار در بصائرالدرجات، محمد بن یعقوب کلینی در کافی، ابوجعفر صدوق در فقیه، ابوعبدالله شیخ مفید در امالی، علی بن ابراهیم در تفسیر، ابن قولویه، در کامل الزیارات سید مرتضی در شافی و شیخ طوسی در تهذیب از الغارات روایت اخذ کرده اند. این اثر دفاع جدی از نظم طلبی شیعه و مخالفت شیعیان با هرج و مرج طلبی است.

اما در دوره خلافت امام علی (علیه السلام)، عده ای توسط معاویه اجیر شدند که به قتل و غارت نفوس و اموال روم مبادرت ورزیدند. غارت یعنی حمله غافلگیرانه و شیخون بدون اطلاع قبلی است. این جریان در تاریخ اسلام به الغارات مشهور شد و از همان زمان کتابهایی درباره حوادث آن تألیف گشت. یکی از مشهورترین آثار در این زمینه کتاب الغارات نوشته محمد بن ابراهیم ثقفی است. او از مشایخ بزرگ حدیث و از راویان مورد وثوق شیعه است.

ثقفی طبق عرف آن روزها کتاب ها و آثار خود را از جمله الغارات بر شاگردان قرائت می کرد. جلسات تدریس او در کوفه مشهور و پر جنب و جوش بود. از این رو کتاب الغارات از همان قرون اولیه اسلامی مورد توجه و عنایت محدثان و محققان قرار گرفت و مؤلفان در نوشته های خود از آن استفاده کرده و به آن استناد نموده اند. و نسخه هایی از آن در کتابخانه های بغداد و سایر اماکن محفوظ بود.

به دلیل اهمیت این اثر، عزیزالله عطاردی به ترجمه آن پرداخت. این ترجمه دو بخش دارد بخش اول پس از

مقدمه مترجم دارای تاریخ ۱۳ اردیبهشت ۱۳۷۲، با سر فصل «خطبه علی (علیه السلام) بعد از جنگ نهروان» آغاز می شود و به روش تاریخ نگاری نقلی به گزارش وقایع پس از نهروان، به ویژه جنگ صفین و حوادث بعد از آن می پردازد.

اما بخش دوم که نوشته عطاردی است و حدود نیمی از حجم کتاب را شامل است، با عنوان «فرازهایی از زندگی و خصوصیات اعلام الغارات»، زندگی نامه مختصر ۳۱۷ تن از کسانی است که در این کتاب از آنها یاد شده است.

پیش از اقدام علامه عطاردی به برگردان فارسی الغارات، ترجمه دیگری از این اثر سراغ نداریم. اما قصه روی آوردن عطاردی به ترجمه این اثر این گونه است که در سفر به شبه قاره در سال ۱۳۶۰ در کتابخانه ای به الغارات برخورد می کند و تصمیم می گیرد این اثر را ترجمه نماید و کتاب را به امانت گرفته و ترجمه آن را آغاز می کند.

در پایان ترجمه این اثر چنین آمده است: روز جمعه ششم ماه شوال سال ۱۴۰۴ مطابق با تیرماه ۱۳۶۳، دهلی نو مرکز هندوستان. بنابراین این ترجمه سه سال طول کشیده است.

نیز مترجم گزارش مفصلی از نسخه های مهم الغارات عرضه کرده است: سید جلال الدین محدث اولین بار الغارات را آماده چاپ کرد. کتاب الغارات پس از اینکه از چاپ بیرون آمد، در اندک مدتی به مصرف رسید و نایاب شد. به طوری که انجمن آثار ملی از این همه اقبال نسبت به این کتاب در شگفت ماند و به چاپ دوم اقدام نمود و در مقدمه چاپ دوم به این موضوع اشاره شده است.

مشخصات این چاپ چنین است: الغارات، ابراهیم بن محمد ثقفی، ترجمه و مقدمه و فهرست اعلام، عزیز الله عطاردی، چاپ اول، تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۷۳.۶۳۵ م. (۱)

عنوان این کتاب روی جلد و در صفحه عنوان الغارات ولی در شناسنامه ترجمه غارات و شرح حال اعلام آن است.

غرر الفرائد و درر القلائد؛

منتشر شده، جمع آوری و تصحیح.

علامه عطاردی در صدد گردآوری اطلاعات تاریخی مهم و احادیث درباره حضرت یا متعلق به حضرت بوده و به همین دلیل کتاب مسند الامام امیرالمؤمنین را در ۲۷ جلد تدوین و منتشر کرد. این کتاب شامل اطلاعات درباره و متن اخبار و اطلاعات راویان حضرت است.

اما علامه عطاردی به اخبار بسیار دیگری برخورد کرده که مرسل اند و در زمینه آداب، سنن، اخلاق و محاسن می باشند. ویژگی دیگر این احادیث اینست که اغلب آنها کوتاه اند.

این روایات از کتب و منابع حدیث، سیره، لغت، ادبیات و تاریخ گردآوری و به ترتیب حروف الفبا تنظیم شد. نام این مجموعه را غرر الفرائد و درر القلائد گذاشت و با این مشخصات منتشر شده است:

غرر الفرائد و درر القلائد: من کلام الامام امیرالمؤمنین ابی الحسن علی بن ابی طالب (علیه السلام)، به کوشش عزیزالله عطاردی، تهران، نشر عطارد، ۱۳۹۱ (در فیا ۱۳۸۹)، ۷۳۸ ص.

این مجموعه شامل دو بخش است. بخش اول با عنوان «من کلماته (علیه السلام) من طرق الشیعه» شامل ۹۴۴ روایت است. این روایات بر اساس حروف کلمه نخست احادیث الفبایی شده اند. حدیث نخست از شیخ صدوق است که در کتاب الخصال از علی (علیه السلام) چنین نقل کرده است: آخر اربعاء فی الشهر یوم نحس مستمر.

روایت آخر این بخش از شیخ صدوق از علی (علیه السلام) و او از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) روایت کرده که فرمود: یوحی الله عزوجل الی الحفظه الکرام البرره لا تکتبوا علی امتی ضجرهم و عثرتهم بعد العصر. (ص ۲۵۱)

۱- (۱). الغارات، ترجمه عزیزالله عطاردی، ص ۵ و ۱۵-۱۹ و ۲۲؛ روایت عشق، ص ۴۲۷-۴۳۱.

بخش دوم احادیث امام علی (علیه السلام) از طرق اهل سنت است و ۲۸۹۸ روایت جمع آوری شده است. یعنی احادیث مرسل حضرت در منابع اهل سنت بیش از سه برابر احادیث شیعی حضرت است.

یکی از ابتکارات علامه در این اثر، آوردن آدرس های منابع در متن و پس از هر روایت است. اما این کتاب فاقد فهرست های فنی و راهنما است.

این کتاب در ۱۸ دی ماه ۱۳۸۷ (محرم الحرام ۱۴۳۰) به اتمام رسید. علامه در آخر کتاب متذکرات این کتاب آخرین اثر از پروژه مسانید اهل البیت (علیه السلام) است که از سال ۱۳۴۷ ق آغاز شده است. یعنی مسانید چهل سال طول کشیده است. (۱)

غریب الحدیث فی تاج العروس؛

منتشر شده، تصحیح و جمع آوری.

کتاب تاج العروس، نوشته محمّد مرتضی زبیدی بلگرامی از متون جامع و دائره المعارف گونه و مشتمل بر اطلاعات فراوانی است. اما به دلیل نداشتن راهنما، یافتن اطلاعات و خواسته ها از آن مشکل بود. از این رو علامه عطاردی چهار فهرست راهنما بر آن نوشت. یکی از آنها راهنمای احادیثی است که در متن تاج العروس مندرج است و دارای واژگان مشکل است.

ساختار این کتاب این گونه است، کلید واژه ها مثل علم و مدن استخراج شده و بر اساس حروف آخر تنظیم و مرتب شده اند. آنگاه ذیل هر اصطلاح، احادیث و تحلیل های حدیثی آمده است. برای نمونه آب اولین اصطلاح است. ابتدا از نظر لغت بررسی شده و در ادامه احادیثی را که مشتمل بر کلمه آب و مشتقات و هم خانواده های آن بوده آورده و توضیح داده است.

- مشخصات مأخذشناسی این کتاب چنین است:

غریب الحدیث فی تاج العروس، به کوشش عزیز الله عطاردی، چهار جلد، حیدرآباد دکن، مطبعه مجلس دائره المعارف العثمانیه، ۱۴۰۳ ق/ ۱۹۸۳ م - ۱۴۱۴ ق/ ۱۹۹۴ م.

جلد اول مشتمل بر مقدمه بلندی درباره متن تاج العروس، طبقات ادبا از سده اول تا سده دوازدهم قمری است.

تاریخ آن چهار جلد به این صورت است: جلد اول ۱۴۰۳ ق؛ جلد دوم، ۱۴۰۴ ق؛ جلد سوم ۱۴۰۵ ق؛ جلد چهارم ۱۴۱۴ ق. تجدید چاپ: غریب الحدیث فی تاج العروس، تهران، نشر عطارد، ۱۳۹۱، سه جلد. (۲)

فرازهایی از زندگی و خصوصیات اعلام غارات؛

منتشر شده، تألیف.

۱- (۱). رایحه، ش ۱۱۱، ص ۲۸؛ غرر الفرائد، ص ۳ و ۷ و ۷۳۸.

۲- (۲). رایحه، ش ۱۱۱، ص ۲۰؛ غریب الحدیث، ج ۱، مقدمه؛ نگاهی به زندگی و آثار استاد عزیزالله عطاردی (مجله رایحه، ش ۱۱۱).

علامه عطاردی در گزارش کتب خود الغارات را در بخش ترجمه ها معرفی کرده و نیمه دوم الغارات را در بخش تألیفات با عنوان شرح حال اعلام غارات آورده است. اما در چاپ عنوان این بخش فرازهایی از زندگی و خصوصیات اعلام غارات نوشته است. این اثر با این مشخصات چاپ شده است:

الغارات و فرازهایی از، تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۷۳، ص ۳۴۷-۶۳۵. (۱)

عطاردی درباره این معجم و فهرستواره چنین نوشته است:

کتاب شریف الغارات فی اعمال امیرالمؤمنین (علیه السلام)، یکی از کتب قدیم شیعه و از آثار کهن می باشد، این کتاب از تألیفات محمد بن ابراهیم ثقفی است که در سال ۲۸۴ در اصفهان در گذشت، این کتاب در موضوع خود بسیار ممتاز و از امهات کتب است.

مورخان و محدثان بزرگ در طول قرون و اعصار از این اثر بزرگ و ارزشمند استفاده کرده اند، و به روایات و اخبار آن احتیاج نموده اند.

این کتاب توسط استاد سید جلال الدین محدث تصحیح و منقح گردید و از طرف انجمن آثار ملی ایران در تهران چاپ شد.

من در سال ۱۳۶۲ ش هنگام اقامت در هندوستان چندی در کشمیر جنت نظیر بسر بردم و این کتاب را که همراه خود داشتم در آنجا ترجمه کردم، در این کتاب نام تعدادی از یاران علی (علیه السلام) و مخالفان و معاندان او آمده است، من نام آنها را از متن کتاب بیرون آورده و برای آنان شرح حال نوشتم.

در این کتاب ۳۱۷ نفر از رجال صدر اسلام نام برده شده اند، در این میان تعدادی از یاران علی (علیه السلام) بودند و گروهی هم از معاندان که در برابر آن حضرت ایستادند و با او جنگیدند، و افرادی هم خود را کنار کشیدند و راه نفاق را در پیش گرفتند، این کتاب در سال ۱۳۷۳ در تهران چاپ شد. (۲)

الفرقه الناجیه؛

منتشر شده، تصحیح.

این کتاب هم از تألیفات مرحوم حاج سلطان الواعظین شیرازی است، بعد از اینکه شبهای پیشاور از چاپ خارج گردید و مورد توجه طبقات مختلف قرار گرفت، حاج سلطان الواعظین کتابی دیگر به عنوان فوق نوشت و در اختیار حروفچین قرار داد.

ص: ۵۳

۱- (۱). الغارات، مقدمه.

۲- (۲). روایت عشق، ص ۴۰۶.

او از کار من در تصحیح شبهای پیشاور راضی بود، از این رو تصحیح این کتاب را هم در اختیار من نهاد. حاج سلطان در این هنگام بیمار شد و در منزل بستری گردید. منزل او در خیابان لرزاده بود، من مکرر به منزل ایشان می رفتم و در مورد کتاب با هم مذاکره می کردیم.

او کتابخانه ای معتبر داشت و از نظر منابع و مآخذ بسیار غنی بود. مرحوم حاج سلطان در هنگام چاپ کتاب الفرقه الناجیه همواره روی تخت بود و سخت بیمار، ولی بسیار بانشاط و عاشق تحقیق و تألیف و در حالی که دراز کشیده بود، مطالعه می کرد و می نوشت.

کتاب الفرقه الناجیه را که در معارف اهل بیت علیهم السلام بود تصحیح کردم و تا آخر کار ادامه دادم و کتاب از چاپ بیرون گردید. ولی مؤلف بعد از چند سال بیمار و نگارش مداوم دیده از جهان فرو بست و معلوم نشد کتابخانه اش به کجا رفت. (۱)

فروع کافی؛

منتشر شده، تصحیح، همکار در تحقیق.

کتاب کافی از تألیفات محمد بن یعقوب کلینی است که شامل اصول، فروع و روضه که مجموعاً در هشت مجلد چاپ گردیده است. این کتاب توسط دارالکتب الاسلامیه چاپ گردید و آقای غفاری مصحح آن بود. هنگامی که من کار خود را رسماً با ایشان شروع کردم تصحیح فروع کافی را در دست داشت.

در حقیقت کار اساسی من از کافی آغاز گردید، و پنج مجلد کتاب فروع کافی را با آقای علی اکبر غفاری مقابله و تصحیح کردیم، و من روش تصحیح متون را به سرعت فرا گرفتم و با رموز کار آشنا شدم. بعد از این مرحوم غفاری به من اعتماد کردند و نمونه کارها را به من می دادند تا آنها را بررسی کنم.

بعد از اینکه مجلد اول فروع کافی چاپ گردید، قبل از اینکه جلد شود و به بازار عرضه گردد، به من فرمودند: غلط نامه ای برای آن بنویسم، و اشتباهات چاپی را در پایان کتاب تصحیح کنم، من این کار را کردم و ایشان این غلطنامه را به نام من چاپ کردند.

برای نخستین بار نام من در یک کتاب به چاپ رسید، و من که در آن زمان یک طلبه جوان بودم موجب جلب توجه دوستان گردید و مرا تشویق کردند به این کارها ادامه دهم و گفتند: این آغاز کار است، من هم با عشق و علاقه دنبال این کار را گرفتم و رها نکردم، تا آنگاه که پنج مجلد فروع کافی چاپ شد و به بازار کتاب عرضه گردید. (۲)

ص: ۵۴

۱- (۱). روایت عشق، ص ۴۱۹-۴۲۰.

۲- (۲). روایت عشق، ص ۴۰۹-۴۱۰.

منتشر نشده، تألیف و جمع آوری.

در کتاب شاهنامه اسامی قراء، قصبات و شهرها و ولایت هایی آمده است تعدادی از این آبادی ها در فلات تاریخی ایران قرار ندارند. این آبادیای ها و شهرها در چین، روم، ترکستان هند و افریقا بوده اند، تعدادی هم جزء فلات ایران می باشند، ولی اکنون خارج از مرزهای سیاسی ایران هستند.

شماری هم در ایران فعلی هستند که با همان نام قدیم موجود می باشند و بعضی هم تصحیف و تحریف شده اند، و تعدادی هم از بین رفته و در اثر زلزله ها و یا جنگ ها تخریب شده اند و دیگر اثری و نشانه ای از آنها نیست و یا خرابه هایی از آنها مانده است.

ما در این موضوع بررسی هایی انجام دادیم و نام آبادیها و شهرها و ولایات را از شاهنامه استخراج و بر اساس حروف الفبا تنظیم کردیم. امید است این کتاب چاپ شود. فرهنگ جغرافیایی شاهنامه یک کتاب تاریخی است و در آن صدها آبادی و شهر مورد تحقیق قرار گرفته است. یکی از تخصص های علامه عطاردی فرهنگ سازی یا راهنما سازی برای آثار کهن است. (۱)

فرهنگ خراسان: بخش طوس، مشهد مقدس، نوقان، طابران، تباکان و اردکان؛

منتشر شده، تألیف.

کتابی از علامه عطاردی، نخستین عنوان از مجموعه آثار به نام فرهنگ خراسان. فرهنگ خراسان مجموعه ای است که بخش نخست آن در هفت جلد مفصل به چاپ رسیده و در آن اطلاعاتی در باب ابعاد گوناگون شهر مشهد، اعم از اوضاع علمی، فرهنگی، سیاسی، هنری و سیر تاریخ این شهر درج گردیده است. بخش نخست این مجموعه مربوط به طوس بوده که دربرگیرنده مشهد مقدس، نوقان، طابران، تباکان و اردکان است. در دو جلد اول کتاب، اطلاعاتی درباره سوابق تاریخی، اوضاع جغرافیایی و فرهنگی، بنای شهر مشهد، اماکن متبرکه، مساجد، مدارس، دانشگاه ها، کتابخانه ها، کشاورزی، دامداری، صنعت، بهداشت و درمان، هنر و صنایع و سازمان های خدماتی درج شده، سپس در پنج جلد بعدی شرح حال و آثار و اقدامات رجال علم و ادب، عرفان، هنر و سیاست مشهد و یا شخصیت هایی که در طول تاریخ در مشهد بوده اند یا از خود در این شهر اثری باقی گذاشته اند آورده شده است.

جلد اول بخش نخست فرهنگ خراسان شامل سیزده فصل است:

۱. طوس، نوقان، طابران، اردکان، سناباد؛ ۲. مشهد مقدس و تحولات آن از زمان بنا تا زمان حاضر؛ ۳. اماکن متبرکه (قبر مطهر امام، ضریح، حرم، گنبد رضویه، مناره ها، رواق دارالسیاده، رواق دارالسلام، رواق دارالذکر،

۱- (۱). روایت عشق، ص ۴۴۰-۴۴۱؛ گرامی نامه، ج ۱، ص ۱۲۷.

سایر رواق ها، صحن کهنه، نو، بست ها، کتابخانه ها، موزه، مدارس دینی، مهمان سرا؛ ۴. فضاهای زیارتی در ادوار مختلف از قرن نهم تا چهاردهم؛ ۵. احداث فلکه اول؛ ۶. تخریب بزرگ سال ۱۳۴۵؛ ۷. طرح توسعه حریم رضوی؛ ۸. طرح مسکن سازان خراسان؛ ۹. خیابان ها، میدان ها، بزرگراه ها، زیر گذرها و محلات مشهد؛ ۱۰. مساجد مشهد مقدس؛ ۱۱. حسینیه ها و تکیه های مشهد مقدس؛ ۱۲. مزارات مشهد مقدس؛ ۱۳. آثار تاریخی منطقه طوس (هارونی در طول و رباط طرق). کتاب با عکس هایی رنگی از آثار تاریخی و اماکن دینی و چشم - اندازه های مشهد و حوالی آن همراه شده و با نمایه اسامی به پایان می رسد.

در جلد دوم از بخش نخست مجموعه فرهنگ خراسان اطلاعاتی در باب اوقاف، مراکز فرهنگی و مؤسسات علمی و تمدنی درج شده که از آن جمله است: موقوفات مشهد مقدس (شامل موقوفات فرهنگی، کشاورزی و دامداری، باغ ها، صنعتی، درمانی و بهداشتی، امدادی، مهمانسرا، مستقلات واقفان مشهد، منابع و مأخذ موقوفات) مدارس علوم دینی مشهد (دو درب، پریزاد، نواب، عباسقلی خان، خیرات خان، میرزا جعفر، رضوان، بالاسر، فاضل خان، حاج حسن، عبدالله خان، قدمگاه ملاتاجر و مدارس دیگر، خصوصیات حوزه های علمیه مشهد)، آموزش و پرورش مشهد مقدس (شامل معرفی دبستان ها، راهنمایی ها، دبیرستان ها، دانشسراها، تربیت معلم)، دانشگاه مشهد و دانشگاه آزاد، کتابخانه های مشهد (کتابخانه رضویه، کتابخانه مدرسه نواب، مدرسه میرزا جعفر، مدرسه سلیمان خان، مدرسه خیرات خان، دانشگاه مشهد، دانشکده الهیات، دانشکده ادبیات و کتابخانه های سایر دانشکده ها و دانشگاه های مشهد)، روزنامه های مشهد از آغاز تا امروز؛ صدا و سیمای مشهد، هنر و صنایع دستی؛ آموزشگاه های حرفه ای و فنی؛ منابع آب؛ برق مشهد؛ تجارت؛ کشاورزی و دامداری؛ صنایع و کارخانجات، مخابرات و پست، جهاد سازندگی؛ بنیاد مسکن؛ تربیت بدنی؛ شهرداری؛ هلال احمر؛ بیمارستان ها؛ درمانگاه ها و مراکز درمانی و بهداشتی مشهد؛ بنیاد شهید؛ مؤسسات و سازمان های خیریه؛ صندوق های قرض الحسنه؛ انجمن ها از آغاز تا عصر حاضر؛ احزاب و گروه های سیاسی؛ تالارها و باشگاه ها؛ سینماها و تماشخانه ها؛ وسایل نقلیه و موتوری؛ هواپیما و فرودگاه؛ راه آهن؛ پایانه مسافری؛ سازمان اتوبوس رانی؛ مهمانخانه ها و مسافرخانه ها؛ باغ ها و بوستان ها؛ آب انبارها و یخچال ها؛ آسیاب های مشهد؛ گرمابه های مشهد؛ نفت و گاز در مشهد؛ راه های ارتباطی مشهد؛ بیلاق ها، خوار و بار و مواد غذایی؛ ملیت ها؛ انقلاب اسلامی در مشهد؛ مشهد در دفاع مقدس؛ اسامی شهدا و ایثارگران؛ جهانگردان خارجی در مشهد؛ بخش طبقه از توابع مشهد، شهرستان چناران شهرک گلپهار؛ غارهای ناحیه مشهد، صفحات پایانی به نمایه اسامی و مکان ها اختصاص یافته است و در صفحات میانی نیز عکس های رنگی از اماکن علمی مؤسسات معرفی شده و جاهای دیدنی و مذهبی و گذرگاه ها و میدان ها و... مشهد به چاپ رسیده است.

جلد سوم از این مجموعه دربرگیرنده حروف «آ» تا «ج» است. تنی چند از شخصیت های معرفی شده در این جلد عبارتند از: آقا بزرگ، ابراهیم قطیفی، ابراهیم میرزا صفوی، ابوالحسن حافظیان، ابوسعید گورکانی، ابوعلی سیمجور، ابوالقاسم کاشانی، حاج میرزا احمد خراسانی، احمد طوسی، احمد بهار، احمد بهمنیار، احمد علی خانه راجه محمود آباد، احمد گلچین معانی، احمد بن محمد غزالی، ارسلان جاذب، ارغوان خان در مشهد، اسماعیل صفوی در مشهد، اعتماد السلطنه، القاص میرزا، الله وردی خان، اللهیار خان آصف الدوله، آلب ارسلان، الغ بیگ تیموری، امامقلی خان، امیر چوپان، ایرج میرزا، بابر، بایسنقر، تکش خوارزمشاه، جابر بن حیان، طوسی، سید جلال الدین تهرانی، جمال الدین اسدآبادی، میرزا جواد آقا تهرانی، جواد خامنه ای و جواد فلاطوری. صفحات پایانی به فهرست مطالب و نمایه اشخاص و مکان ها اختصاص دارد و این جلد حاوی ۴۵۳ شرح حال است.

در جلد چهارم از بخش نخست مجموعه فرهنگ خراسان شرح حال و اقدامات و آثار برخی دیگر از مشاهیر و حکام و والیان مشهد، به ترتیب الفبا تنظیم شده است.

این جلد دربرگیرنده حروف «ح» تا «ص» است و تنی چند از مشاهیر معرفی شده در این جلد، بدین قرارند؛ حاج میرزا حبیب الله مشهدی، حسام السلطنه، حسن خان سالار، حسن زنوزی، حاج آقا حسن طباطبایی، حسن بن اسحاق فردوسی خالق شاهنامه، حسن بن علی نظام الملک طوسی، حسین خان سپهسالار، حسین صفوی، حسین طباطبایی قمی، حسین میرزا، رافع بن هرثمه، ربع بن خثیم، رضاشاه و اقدامات او در مشهد، رضاقلی میرزا، سبکتکین، سلیمان صفوی، سنجر سلجوقی، شاهرخی، شاهرخ تیموری، شاهرخ نادری، شهاب الدین غوری، صادق خان شقاقی، صادق خان رضوی، صدرالدین صدر، صدرالدین شیرازی، صدق الدوله، صفا اصفهانی، شاه صفی صفوی و صمصام السلطنه بختیاری. صفحات پایانی به نمایه اشخاص و مکان ها اختصاص دارد. در این جلد ۴۲۸ شرح حال آمده است.

پنجمین جلد از بخش اول مجموعه فرهنگ خراسان شامل شرح احوال و آثار و اقدامات ۴۵۵ تن از مشاهیر مشهد و با شخصیت هایی که در مشهد بوده و یا اثری از خود باقی گذاشته اند، می باشد که به ترتیب الفبای نام اشخاص تدوین شده است. جلد حاضر دربرگیرنده حروف «ط» تا «ف» است. مشاهیر و رجال علمی، سیاسی، تاریخی، مذهبی، اجتماعی و ادبی معرفی شده در این جلد عبارتند از: طالب الحق، طغا تیموریان، طهماسب صفوی، عابدزاده، شاه عباس صفوی، عباس میرزا قاجار، شیخ عباس قمی، علامه عبدالحسین امینی، عبدالحمید موسوی، عبدالرحمن خان در مشهد، عبدالعالی کرکی، عبدالعزیز طباطبایی، عبدالعظیم ولیان، عبدالکریم هاشمی نژاد، عبدالله شوشتری، عبدالله خان ازبک، عبدالله شیرازی، عبدالله قندهاری، عبدالله جزائی، عبدالمؤمن خان، عبدالوهاب آصف الدوله، عبید خان ازبک، عسکری امام جمعه مشهد، آیت الله سید علی خامنه ای رهبر معظم

انقلاب، سید علی خان مدنی، علی شاه قاجار، فتح الله پاک روان، فضائل اصفهانی، فضل بن حسن طوسی، فضل بن ربیع و فضل بن روزبهان. صفحات پایانی به فهرست مطالب و نمایه اشخاص و مکان ها اختصاص دارد.

در جلد ششم از بخش نخست مجموعه فرهنگ خراسان شرح احوال، آثار و اقدامات ۴۶۵ تن از مشاهیر مشهد، از ادامه حرف «ف» تا نیمه حرف «م» بر اساس نام کوچک افراد فراهم آمده که برخی از آنان بدین قرارند: فضل بن محمد طوسی، فیض الله تفرشی، قحطبه بن شیب، گوهرشاد، مامون عباسی، موید آبه، موید الاسلام، موید الملک طوسی، حاج شیخ مجتبی قزوینی، محدث ارموی، محسن صدرالاشراف، محسن فیض کاشانی، محقق واعظ، محمد خدابنده، محمد باقر داماد (میرداماد)، محمدباقر رضوی، محمدباقر مجلسی، محمدتقی بهار، محمدتقی جعفری، محمدتقی مصطفوی، محمدخان شیبانی، محمدخان قاجار، محمدعلی حزیم، محمد قوام الدوله، محمد کاظم آخوند خراسانی، محمد کاظم ملک التجار، محمد محسن آقابزرگ تهرانی، محمد مهدی استرآبادی، محمد مهدی بحر العلوم، محمد مهدی شهید، محمدولی خان اسدی، محمدولی میرزا، محمدهادی میلانی، محمد همایون تیموری و محمد همایون تهرانی و محمد بن حسن عاملی. در پایان نمایه اسامی و جاها درج گردیده است.

در آخرین جلد از بخش نخست مجموعه فرهنگ خراسان شرح حال و آثار و اقدامات ۳۵۱ نفر از مشاهیر و رجال علمی سیاسی تاریخی مذهبی اجتماعی و ادبی مشهد از نیمه حرف «م» تا «ی» آمده که برخی از آنان عبارتند از: محمد بن حسن ابوجعفر طوسی، محمد بن علی ابوجعفر صدوق شیخ صدوق، محمد بن علی عمادالدین محمد تبادکانی، محمد بن محمد خواجه نصیرالدین طوسی، محمد بن محمد غزالی طوسی، محمود جم، محمود حلبی، مشهدی محمود خان ناصرالملک، سلطان محمد غزنوی، محمود فرخ، محی الدین طوسی، مرتضی مطهری، مرشد قلی خان، مسعود میرزا ظل السلطان، مسیح تهرانی، ملکشاه سلجوقی، منوچهر اقبال، موسوی عزالدین زنجانی، مهدی غروی اصفهانی، مهدی خراسان واعظ، نادرشاه افشار، ناصرالدین شاه نورالله شوشتری، واعظ طبسی، هارون الرشید، هاشم نجف آبادی، یعقوب لیث صفاری و یونس اردبیلی. صفحات پایانی به فهرست منابع، فهرست مطالب و نمایه اسامی اختصاص دارد. این اثر با مشخصات مأخذشناسی زیر چاپ شده است:

عزیزالله عطاردی قوچانی، تهران، عطارد، چاپ اول، ۱۳۸۲، ۷۳۲ + ۶۸۸ + ۶۸۰ + ۶۸۴ + ۶۷۴ + ۶۳۲ + ۴۱۴ ص. (۱)

ص: ۵۸

دیگر قسمت ها و بخش های باقی مانده

از فرهنگ خراسان تنها بخش مشهد مقدس و طوس چاپ شده است، این بخش که به عنوان بخش مرکزی است در هفت مجلد و پنج هزار صفحه چاپ گردیده و در اختیار اهل علم و ادب قرار گرفته است، و بخشهای دیگر آن در حدود بیست بخش و بالغ بر هفتاد مجلد خواهد بود در دست بررسی است.

ما اکنون روی بخش های، خوشان و ارغیان - قوچان و سرولایت و شرمقان، بجنورد، سملقان، شقان و جاجرم و جوین، نساء، شهرستان و فراوه، باورد، کلات و کوفن - کبکان - کار می کنیم، بخشی از اینها پایان گرفته و بخشی هم در دست تحقیق می باشد، و در صورت حیات بخشهای دیگر هم تنظیم خواهند شد.

ما مطالب و موضوعات فرهنگ خراسان را از منابع و مآخذ استخراج کرده ایم و همه را مرتب ساخته ایم و امیدواریم خداوند سلامتی و توفیق عنایت کند، تا این کتاب جامع و فراگیر که حدود چهل سال روی آن کار کرده ام روزی سامان بگیرد و چاپ شود. (۱)

فرهنگ سیستان،

جمع آوری مدارک مرتبط به فرهنگ و تمدن این منطقه.

علامه عطاردی ضمن تحقیق درباره خراسان، مدارک منطقه سیستان و منابع و مآخذ مکتوب در این باره را هم بررسی، مطالعه و جمع آوری کرده است. چون فرهنگ و تمدن سیستان مستقلاً قابل توجه است و تمدن سیستانی با تمدن خراسانی در تعامل و دادوستد بوده است.

منابع در این باره را مشاهده کرده یادداشت نموده و گزارش تهیه کرده است. سیستان، منطقه ای مهم در تاریخ ایران است. علما، ادبا و رجال برجسته ای در هر علم و فنی از آن ناحیه برخاسته اند و خدمات شایانی انجام داده اند.

علامه درباره منطقه سیستان هم کار بسیار کرده و کتاب ها و منابع فراوانی از چاپی و خطی در این مورد، بررسی و تحقیق شد. تاریخ سیستان هم بسیار مفصل و مشروح است و از نظر علمی، ادبی، تاریخی، جغرافیایی و سیاسی با ارزش بوده و موضوعات آن، استخراج و مرتب شده است. (۲)

فرهنگ سیستان، زابلستان و نیمروز؛

منتشر نشده، تألیف.

ص: ۵۹

از هنگامی که مشغول تحقیق و بررسی درباره خراسان شدم، متوجه گردیدم منطقه سیستان و نیمروز و زابلستان هم ارتباط نزدیکی با خراسان از نظر تاریخی و فرهنگی دارند، از این رو آنچه درباره سیستان در موضوعات گوناگون دیدم یادداشت نمودم.

سرزمین سیستان، نیمروز و زابلستان که به یکدیگر پیوسته اند در تاریخ ایران و معارف اسلامی و نشر علوم و فضائل دینی و فرهنگی بسیار مقام والائی دارند و گروهی از دانشمندان و محققان و اهل سیاست و حاکمان از این ناحیه برخاستند و منشأ آثاری شدند.

این منطقه که از نهبندان آغاز می گردد و تا غزنین ادامه دارد به نام های سیستان، زابلستان و نیمروز مشهور می باشد، و تعدادی از قراء و قصبات و شهرهای تاریخی در این ناحیه قرار دارند که رجال و اعلام آن در فرهنگ و معارف اسلامی مشهور هستند.

این سرزمین پهناور که از عهد باستان تا قرن حاضر مرکز علم، ادب و سیاست بوده و نامدارانی در طول قرون و اعصار از آنجا ظهور کرده اند یک منطقه بیابانی و کویری است ولی با همه اینها رجال بزرگی از آنجا برآمدند و به فرهنگ و معارف اسلامی خدمت کردند.

ما عناوین و موضوعات فرهنگ سیستان را از منابع و مآخذ استخراج نموده و مرتب کرده ایم، و امیدواریم موفق شویم، آن را تنظیم نموده و به چاپ برسانیم. در این کتاب از تاریخ، علم، ادب و جغرافیا بحث می گردد و یک اثر مفید و جامع در اختیار اهل فضل و هنر و ادب گذاشته می شود. (۱)

فرهنگ شیعه امامیه؛

منتشر نشده، تألیف.

علامه عطاردی در مسافرت های خود به کشورهای مختلف و گفتگو با استادان و محققان دانشگاه ها و مؤسسه های فرهنگی به این نتیجه رسیده که شیعیان، کتابی جامع که حاوی عقاید، احکام، سنن، تاریخ، ادب و جغرافیا باشد. ندارند. شیعیان خارج از ایران به ویژه در اروپا و امریکا می گویند: شیعه را از طریق اهل سنت و یا خاورشناسان شناخته و از نوشته های آنان استفاده کنند.

معلوم است که مخالفان، شیعه را بر حسب افکار و اندیشه های خود معرفی می کنند؛ اگر سوء نیتی هم نداشته باشند، لااقل در تحقیق خود، گرفتار لغزش و اشتباه می شوند. باید این کار را علمای شیعه انجام دهند و عقاید و احکام خود را آن طور که هست، به مردمان غیر شیعه برسانند تا ابهاماتی که در این مورد هست، برطرف شود.

۱- (۱). روایت عشق، ص ۴۴۵-۴۴۶؛ گرامی نامه، ج ۱، ص ۱۲۷.

امروز در بیشتر سازمان های فرهنگی و دانشگاه های جهان، تمدن و فرهنگ اسلامی تدریس می گردد و فصلی از آن هم به شیعیان ارتباط دارد. در این جا زیدی ها و اسماعیلیه هم جزء شیعه به حساب می آیند. آقاخانیه ها و بهره ها نیز از شیعیان شمرده می شوند. در حالی که عقاید و احکام آنان با شیعه امامیه تفاوت بسیار دارند.

اکثر استادان این مؤسّسات، شیعه نیستند و حتی در جاهایی مسلمان هم نیستند. آنها کتب و نوشته های خاورشناسان و یا آثار علمای اهل سنت را به دست می گیرند و آنچه را که آنان نوشته اند، تدریس می کنند و به شاگردان تعلیم می دهند. اگر در جایی یک شیعه هم با زحمت خود را به مقام استادی برساند، ضرورتاً از آثار خاورشناسان استفاده می کند.

اینان نیز به کتب فارسی و عربی که از تألیفات علما و محققان شیعه باشد، دسترسی ندارند و یا اصلاً زبان فارسی و عربی نمی دانند. آنها در همان دانشگاه ها و مراکز فرهنگی زیر نظر خاورشناسان تربیت شده و روش آنان را دنبال می کنند و تحت تأثیر آنان قرار دارند و با یک کتاب جامع سر و کار ندارند و خیال می کنند آنچه خاورشناسان گفته اند، درست است. این کمبودها و نواقص عطاردی را واداشت که کتابی جامع درباره تشیع آماده کند. مقدمات را فراهم کرده است. (۱) عطاردی گاه از این اثر به نام *دائرة المعارف شیعه امامیه* یاد کرده است. (روایت عشق، ص ۴۴۳)

کلات و کوفن و کبکان؛

منتشر نشده، تألیف.

بخشی از مجموعه فرهنگ خراسان است که هنوز منتشر نشده است. (۲)

کلمات مکنونه من علوم اهل الحکمه و المعرفه؛

منشر شده، تصحیح.

این کتاب از تألیفات ملامحسن فیض کاشانی است. این محدث و فقیه بزرگ یکی از علمای بزرگ و مفاخر شیعه می باشد، و تألیفات بسیاری در موضوعات مختلف به زبان عربی و فارسی دارد که هر کدام در موضوع خود مورد توجه اهل علم و ادب می باشند.

کتاب کلمات مکنونه به روش عرفا و اهل حال تألیف گردیده است، و در آن از اخبار و روایات استفاده شده است. کتاب نامبرده قبلاً با چاپ سنگی در اختیار اهل علم و ادب قرار گرفته بود، و در سال ۱۳۴۲ شمسی من

ص: ۶۱

۱- (۱). گرامی نامه، ج ۱، ص ۳۵-۳۶؛ روایت عشق، ص ۴۴۳-۴۴۴.

۲- (۲). روایت عشق، ص ۴۳۵-۴۳۶.

روی این کتاب کار کردم و متن آن را تصحیح و برای چاپ آماده نمودم، انتشارات فراهانی هم آن را چاپ کرد و روانه بازار کتاب نمود. (۱)

محمد بن شاه مرتضی فیض کاشانی (۱۰۰۶-۱۰۱۹) معروف به ملامحسن فیض و فیض فقیه متکلم محدث و از علمای برجسته کاشان است. برخلاف ملاصدرا مشرب اخباری داشت. آثار فراوان در تثبیت و ترویج عقاید و افکار شیعی از جمله همین اثر نگاهت. این کتاب به سبک و روش اهل طریقت و عرفان نوشته شده، مطالب و موضوعات آن مبنی بر اصول و عقاید عرفای اهل باطن است. در این کتاب اخبار و روایاتی از ائمه (علیه السلام) نقل شده که در کتب حدیث و مشایخ روایت، چه قدیم و چه جدید وجود ندارد، در کلیه جوامع و مدونات مشهور ابداً اثری از این گونه اخبار مشاهده نمی شود. حتی در مؤلفات جدیدتر مؤلف نیز از این گونه روایات اثری نیست. اکثر این اخبار و این گونه احادیث در کتب ابن ابی جمهور احسائی و شیخ رجب بررسی به طور قطع و ارسال نقل شده، و مندرجات این کتب از نظر اهل حدیث مخدوش است. در این کتاب اخباری نیز از کتب معتبره، مانند کافی و تألیفات شیخ صدوق نقل شده ولیکن طبق روش اهل طریقت و عرفان تعبیر و تفسیر شده است. در هر صورت این کتاب غیر از عقائد عرفانی چیز دیگری ندارد و در بعضی از کلمات به مجتهدین و اصحاب فتوی اعتراضات و حملاتی دارد. قطعاً مؤلف این کتاب را در هنگام جوانی آن گاه که با عرفا محشور بوده و در محافل و مجالس آنها شرکت داشته، و مسحور عواطف و احساسات خویش شده تألیف نموده است. وی در دوره پختگی، از این گونه عقائد دست برداشته و در اواخر زندگی خود از این قوم منسلخ بوده است. این کتاب یک بار در سال ۱۳۱۰ ق چاپ شد و بار دوم توسط علامه عطاردی تصحیح و در سال ۱۳۴۲ توسط انتشارات فراهانی منتشر شده است. مجدداً انتشارات فراهانی در سال ۱۳۶۰ آن را منتشر کرد. (۲)

ابراهیم احمدیان مقاله ای درباره این کتاب نوشته و چنین می نویسد:

کتاب کلمات مکنونه مرحوم فیض کاشانی از آثار ارزشمندی است که به دست استاد عطاردی تصحیح و منتشر شده است. فیض کاشانی در این کتاب، دو مسلک ظاهرگرایی و باطن گرایی را از منظر عرفانی و دیدگاه خود، به بحث گذاشته است. در این نوشتار ضمن معرفی فیض و جایگاه علمی، استادان و شاگردان وی، به گرایش های عرفانی و تمایلات اخباری وی اشاره شده، سپس تصحیح اثر، به همت آقای عطاردی و روش وی بررسی می گردد. (۳)

ص: ۶۲

۱- (۱). روایت عشق، ص ۴۱۶.

۲- (۲). کلمات مکنونه، ص ۹-۱۰؛ دانشنامه دانش گستر، ج ۱۲، ص ۱۷۸.

۳- (۳). «کلمات مکنونه و استاد عطاردی»، گرامی نامه، ج ۱، ص ۲۴۱-۲۵۸.

گردآوردندگان سخنان علی (علیه السلام)؛

منتشر شده، تألیف.

علامه عطاردی در این کتاب کم حجم موضوع مهمی را تحقیق و بررسی نمودیم و آن تهیه فهرستی از علما، محدثان و ادیبان بوده که کلمات و سخنان علی (علیه السلام) را از هنگام حیات آن حضرت تا عصر سیدرضی رحمه الله جمع آوری کرده و در یک کتاب و یا رساله ای تدوین نموده اند.

در زمان علی (علیه السلام) افرادی بوده اند که پای منبر آن حضرت می نشستند و خطبه های او را می نوشتند، امیرالمؤمنین (علیه السلام) این خطبه ها را روزهای جمعه و یا اعیاد انشا می کردند و یا در میدان های جنگ و جهاد با کفار و منافقان القا می فرمودند.

تعدادی از یاران آن حضرت سخنان او را می نوشتند و بعد هم افرادی دیگر این خطبه ها را از آنان نقل کردند و به محافل علمی و ادبی کشانیدند، ما در این باره تحقیق کردیم و نام هفتاد نفر از اهل علم و ادب را که در این موضوع کتاب دارند در یک رساله گرد آوردیم، این رساله در سال ۱۳۷۳ در تهران چاپ شد.

این کتاب به صورت مقاله با تلخیص زندگی نامه های گردآوردندگان گویا در نشریه ای منتشر شده است. متن این مقاله در کتاب روایت عشق (صفحه ۵۲۸ تا ۵۳۶) آمده است. نیز متن این اثر در کتاب امیرالمؤمنین و نهج البلاغه (جلد ۱، صفحه ۴۲۳ تا ۴۵۷) آمده است. (۱)

گوهر خاندان امامت یا زندگانی سیده نفیسه؛

منتشر شده، تألیف.

یکی از زیارتگاه های مشهور و معروف شهر بزرگ و باستانی قاهره پایتخت کشور مصر بارگاه مقدس سیده نفیسه (۱۴۵-۲۰۸ ق) دختر حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب و همسر اسحاق مؤتمن فرزند حضرت امام صادق (علیه السلام) است. این روضه منوره بیش از هزار و دویست سال است که زیارتگاه اهالی مصر بوده و دوستان اهل بیت پیغمبر اکرم در آن مقام مقدس و مکان پاک به عبادت و پرستش خداوند متعال می پردازند.

عطاردی در سال ۱۳۵۳ پس از انجام مناسک حج و دیدار از یمن برای تحقیق و مطالعه در کتابخانه های مصر وارد قاهره شده و در ضمن زیارت مشاهد مشرفه مصر، روضه مبارکه سیده نفیسه را نیز زیارت نمود و پس از مراجعه از مصر با توجه به عدم وجود کتاب فارسی در حالات و خصوصیات این بانوی بزرگ مبادرت به تألیف کتاب فوق نموده است. در این کتاب به اختصار مطالبی پیرامون شرح زندگانی و فضایل اخلاقی و کرامات معنوی و نیز خصوصیات آرامگاه سیده نفیسه بیان گردیده که اهم عناوین مطرح شده عبارتند:

۱- (۱). روایت عشق، ص ۴۰۴؛ گردآورندگان، جم.-

تولد سیده نفیسه، تربیت سیده نفیسه، ازدواج سیده نفیسه، موقعیت سیده نفیسه در مکه، نفیسه در بیت المقدس، سید نفیسه در مصر، فضایل سیده نفیسه، گفته های علما درباره سیده نفیسه، وفات سیده نفیسه، روضه مبارکه سیده نفیسه، توجه اولیا به مشهد نفیسه، تاریخ بنای روضه سیده نفیسه، کرامات سیده نفیسه، سخنان جهانگردان، حسن بن زید پدر نفیسه، مادر سیده نفیسه، برادران سیده نفیسه و اسحاق مؤتمن شوهر نفیسه.

این اثر با مشخصات مأخذشناسی زیر چاپ شده است: گوهر خاندان امامت یا زندگانی سیده نفیسه، تألیف، عزیزالله عطاردی، تهران، عطارد، چاپ اول، ۱۳۷۳، ۱۰۵ ص. (۱)

بعداً حسن حجتی پریشان این کتاب را به نظم کشید و متن و نظم آن در یک چاپ شد. قسمت اول این کتاب در دو بخش تنظیم شده است: یک بخش درباره شخصیت و زندگانی سیده نفیسه و بخش دوم درباره آرامگاه و ساختمان مزار او است و قسمت دوم اشعار حسن حجتی پریشان است.

مطالب این کتاب توسط حسن حجتی پریشان به نظم و شعر درآمده است. این اشعار در همین کتاب چاپ شده است. مشخصات چاپی آن چنین است:

گوهر خاندان امامت یا زندگانی سیده نفیسه، تهران، نشر عطارد، ۱۳۸۹، ۲۳۹ ص. (۲)

لغات عربی در شاهنامه فردوسی؛

منتشر نشده، تألیف و جمع آوری

واژه های عربی که توسط فردوسی در ابیات شاهنامه استفاده شده معرفی و بررسی شده است. علامه به مطالعات دقیق روی شاهنامه به استخراج لغات عربی از شاهنامه پرداخته است. فردوسی طوسی در منظومه جاودانی خود از واژه های فارسی بسیار استفاده کرده است، و از واژه های عربی کم آورده است، گاهی برای رعایت قافیه که فارسی برای آن امکان نداشته از واژه های عربی استفاده نموده است.

کسانی مدعی هستند که فردوسی چون با اعراب مخالف بوده از این رو از ذکر لغات عربی خودداری کرده است. این یک پندار باطل است، در عصر فردوسی مؤلفان و شاعران فارسی گوی مخصوصاً در خراسان به زبان فارسی سره سخن می گفتند و می نوشتند، کتابهای فارسی قرن چهارم و پنجم خود بر این ادعا گواهی می دهند.

اکنون مردمان شمال و شرق افغانستان و اهل تاجیکستان و مردمان فارسی زبان فلات پامیر و ماوراءالنهر با زبان فارسی اصیل سخن می گویند و همان روش قدما را ادامه می دهند.

من در کابل در یک منزل رفته و از صاحب منزل پرسیدم، فلان کس در منزل هست یا نه، بانویی در را روی من گشود و گفت: هم الان برآمد.

۱- (۱). رایحه، ش ۱۱۱، ص ۲۳؛ روایت عشق، ص ۴۰۱-۴۰۲.

۲- (۲). گوهر خاندان، مقدمه؛ روایت عشق، ص ۴۰۱-۴۰۲.

روزی در منطقه طخارستان بودم، اتوبوسی در کنار جاده توقف کرد و تعدادی مسافر از آن پیاده شدند. در این میان زنی از مسافران به کمک راننده که در بالای اتوبوس بود، به او گفت: کالای مرا بزر آور. در کابل چند نفر در انتظار تاکسی بودند تا جایی بروند، ماشینی در مقابل آنها توقف کرد، یکی از آنها به راننده گفت: ما شش نفریم خرد و کلان.

من از این گویش ها در سمرقند، بخارا، دوشنبه و شهرهای دیگر این مناطق از این گونه فارسی صحبت کردن مردم بسیار شواهد دارم، و هرچه به شهرهای دور افتاده و قراء و قصبات در کوهستانهای طخارستان، بدخشان و هندوکش بروید لغات اصیل فارسی را در گفتگوهای مردم می بینید.

فردوسی در قرن چهارم زندگی می کرده و منظومه خود را به زبان رایج آن روز سروده و با زبان مردم سخن گفته و هیچ عنادی با زبان عربی نداشته است، ما این لغات را از شاهنامه بیرون آورده و باید تنظیم گردد و به چاپ برسد. (۱)

لغات فارسی در زبان عربی؛

منتشر نشده، تألیف و جمع آوری

این عنوان یک کتابی است که بیش از چهار سال است جزء برنامه کارهای فرهنگی و تحقیقاتی من می باشد، و نام این کتاب «لغات فارسی در تاریخ حدیث و ادب» می باشد، در طول تحقیقات و بررسیهای خود در کتب تاریخی، حدیثی، ادبیات و جغرافیا لغات فارسی معرب را یادداشت کرده ام.

در این موضوع در زمانهای مختلف و قرون گذشته و حال کتابهایی تألیف گردیده و در کتب لغت هم از فارسی های معرب تحقیقاتی انجام گرفته است، ولی جامع نیستند، در تاریخ معاصر هم روی این موضوع کار شده ولی اغلب قصد علمی در تألیف آن نبوده و گروهی روی امیال شخصی به این کار پرداخته اند.

آنچه مسلم است در عهد پیامبر گرامی تعدادی از اصحاب آن حضرت ایرانی بوده اند و یا افرادی در مکه و مدینه اقامت داشته اند، و پس از اینکه مسلمانان بر مدائن و بین النهرین مسلط شدند و ساسانیان را برانداختند، ایرانیان به حکومت جدید پیوستند.

پس از بنای شهر کوفه که در کنار فرات بنا گردید و به صورت یک مرکز سیاسی در آمد و قبائل عرب در آن سکونت کردند، ایرانیان هم در این شهر سکونت نمودند و به کسب و کار و تجارت مشغول شدند، و بازار کوفه در دست ایرانیان بود و با زبان فارسی امروزی سخن می گفتند.

ص: ۶۵

در این باره شواهد زیادی هست و تجارت و کسب و کار در کوفه و بصره دو شهر بزرگ بین النهرین در اختیار ایرانیها بوده است. البته امور حکومتی و سیاسی در دست مسلمانان عرب بوده و گروهی از ایرانیان به عنوان مشاور در اختیار آنها قرار داشتند.

بعد از اینکه اسلام توسعه پیدا کرد و سراسر ایران را فرا گرفت و به خراسان و سیستان رسید و صغد و خوارزم را هم گرفت، ایرانیان خود زمام ترویج و نشر فرهنگ اسلامی را در دست گرفتند و این دین مقدس را به ترکستان و هندوستان بردند، زبان فارسی هم جای خود را باز کرد و با زبان عربی به هند و ترکستان رفت و به صورت یک زبان علمی و اسلامی درآمد.

شاعران و ادیبان ایرانی شعر عربی سرودند، کسانی که یتیمه الدهر ثعالی نیشابوری و دمیه القصر باخزری و خریده العصر عماد اصفهانی و وشاح الدمیه بیهقی را مطالعه کرده باشند به این مطلب رسیده اند که ایرانیان در سرودن شعر عربی از شاعران عرب پیشی گرفتند و لامیه العجم طغرایی اصفهانی نمونه ای از این کارهاست.

شاعران ایرانی در اشعار خود از الفاظ فارسی که ما آنها را مورد استفاده قرار می دهیم، در منظومه های خود آورده اند و شاعران عرب هم از قدیم از این الفاظ فارسی در سروده های خود یاد کرده اند، در متون تواریخ و حدیث هم از عصر حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم از لغات فارسی استفاده شده است.

ما ده ها کتاب تاریخی و حدیثی و ادبی را که مورد مراجعه ما بوده است بررسی کردیم، و هزاران واژه فارسی را از این کتابهای اصیل بیرون آورده ایم و امیدواریم انشاء الله روزی تنظیم گردد و به چاپ برسد و یک کتاب جامع و فراگیر در این موضوع در دست اهل علم و ادب قرار گیرد. (۱)

لغات الفارسیه المعربه فی تاج العروس؛

منتشر شده، تألیف و گردآوری.

اگر چه ارتباط کشورها با همسایگانشان در گذشته به سهولت امروز نبوده است، امپراتوری ایران با توجه به اینکه در مقاطعی از تاریخ یکی از چند قدرت برتر جهان بوده و در طول تاریخ به عنوان سرزمین مستقلى بوده است که مماليك و قبایل همسایه در تحت نفوذ و سیطره آن بوده اند. بنابراین فرهنگ و زبان فارسی در بسیاری از فرهنگ های جهان گسترش یافته است و کم نیستند واژه ها و کلمات فارسی که در زبان عربی و هندی و اروپایی راه یافته و جزئی از آنها شده اند، خصوصاً با توجه به لشکرکشی های سلطان محمود غزنوی به هندوستان و پس از آن هجوم شاعران و ادیبان پارسی گویی که قند فارسی را به بنگاله بردند.

ص: ۶۶

و همچنین دانشمندان مسلمانی که برای ترویج اسلام از ایران به هندوستان کوچ کردند سبب شیوع اصطلاحات و کلمات فارسی در هندوستان شدند و مؤلف تاج العروس نیز که خود ادیب و دانشمند بزرگی است، از این خوان گسترده بهره ها برده است. وی چون مؤلفات خویش را به تعریف در تاج العروس آورده است و برای خواننده ناآشنا یا کسی که آشنایی اندکی به این سابقه دارد برخورد با این اصطلاحات شگفت می نماید. لذا مؤلف این کتاب بر آن شده است که لغات فارسی معرب تاج العروس را با توجه به ریشه واژه ها از منابع و مأخذ مربوطه استخراج و به ترتیب الفبا در اختیار علاقه مندان به تاریخ و تأثیر نفوذ زبان فارسی در جهان قرار داده؛ در مقدمه نیز شرح حال کامل مؤلف کتاب تاج العروس را آورده است. (۱)

کتاب تاج العروس نوشته محمد مرتضی زبیدی بلگرامی از دانشمندان هند در سده دوازدهم قمری یکی از مشاهیر کتب لغت است.

علامه عطاردی واژه های دارای اصالت فارسی که به صورت معرب در تاج العروس آمده را گزینش کرده و به ترتیب الفبا در یک جلد آورده است. ذیل هر کلمه توضیحات کافی درباره اصل و ریشه و تاریخ آن کلمه تغییرات لفظی و معنایی آن، دیدگاه های درباره آن ارائه کرده است. این جلد با مشخصات زیر چاپ شده است:

اللغات الفارسیه المعربه فی تاج العروس، به کوشش عزیزالله عطاردی، تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۷۴، ۱۷۶ ص، عربی. (۲)

مخطوطات فارسی در مدینه منوره

این کتاب به صورت کم حجم و در ۳۸ صفحه منتشر شده است. بعداً مطالب دیگری درباره سفرش به مکه و مدینه در سال ۱۳۴۵ ش / ۱۳۸۵ ق به آن افزوده و با عنوان تحقیق در مخطوطات حرمین به سال ۱۳۸۸ منتشر کرده است.

اما کتاب مخطوطات فارسی شامل فهرست کتب فارسی که در کتابخانه شیخ الاسلام عارف در مدینه دیده و گزارش سفرش به مکه است. سرفصلهای مباحث این کتاب اینگونه است:

مسافرت علمی و تحقیقی یا رحاله، موضوع تاریخ خراسان، مسافرت های داخلی، مسافرت به عراق، مقدمات سفر به مدینه منوره، حرکت از تهران، ورود به کویت، در جده، در مکه، کتابخانه حرم، کتابخانه مکه، مدینه منوره، کتابخانه شیخ الاسلام، کتابخانه محمودیه، کتابخانه حرم نبوی، کتابخانه عمومی مدینه، مراجعت به ایران.

پس از مباحث فوق، فهرست مخطوطات فارسی کتابخانه شیخ الاسلام عارف حکمت را آورده است. این فهرست شامل ۴۱۳ عنوان کتاب را در موضوعات مختلف معرفی کرده است.

عطاردی این کتاب را سفیر کبیر دوست معظم عربستان سعودی در تهران، آقای یوسف قوزان تقدیم کرده است.

مشخصات آن اینگونه است:

مخطوطات فارسی در مدینه منوره ره آورد عزیزالله عطاردی قوچانی، تهران، چاپخانه حیدری، ۱۳۴۶، ۳۸ صفحه

مجموعه ۱۳ مسند منتشر شده و یک مسند منتشر نشده، تألیف و جمع آوری و تصحیح.

علامه عطاردی برای یازده امام (علیه السلام) یعنی از امام علی (علیه السلام) تا امام حسن عسکری (علیه السلام) و نیز حضرت فاطمه زهرا (س) و عبدالعظیم حسنی (علیه السلام) یعنی جمعاً سیزده مجموعه روایی به نام مسانید اهل البیت (علیه السلام) تدوین و عرضه و چاپ کرده است. اصل متون این پروژه ۷۸ جلد و حدود ۴۰۰۰۰ صفحه چاپی است. یعنی احادیث هر امام که دارای سند کامل بود شناسایی و جمع آوری، سپس تنظیم و همراه فهرس در یک مجموعه کامل منتشر نمود. این پروژه سال ۱۳۴۸ آغاز شد و در ۱۸ دی ماه ۱۳۸۷ (عاشورای محرم الحرام ۱۴۳۰) به اتمام رسید. آخرین حلقه از این سلسله کتابی با عنوان غرر الفرائد و درر القلائد است. مجموعه احادیث امام علی (علیه السلام) که شرایط مسند را نداشت بلکه مرسل بود و در طول چند دهه لابلائی مطالعات به دست آورده بود، تنظیم و در سال ۱۳۸۹ برای انتشار آن اقدام کرد. با چاپ این کتاب دفتر این پروژه بسته شد.

ص: ۶۷

۱- (۱). رایحه، ش ۱۱۱، ص ۲۳-۲۴؛ اللغات الفارسیه المعربه، مقدمه.

۲- (۲). اللغات الفارسیه، مقدمه؛ روایت عشق، ص ۳۹۱-۳۹۲.

علت آوردن یک جلد مرسلات امام علی (علیه السلام) در این مجموعه اینست که مرسل در تضاد با مسند است و بر اساس قاعده «تعرف الاشياء باضدادها» مسند را از طریق مرسل می توان شناخت.

اولین کتاب این پروژه مسند عبدالعظیم حسنی بود که با عنوان عبدالعظیم حیات و مسنده منتشر شد.^(۱) اما هر یک از مسندها کتاب مستقلی است و به همین دلیل هر عنوان مستقلاً معرفی می شود. ترتیب آنها بر اساس تاریخ حیات است. لذا مسند امام علی (علیه السلام) هر چند آخر از همه منتشر شد ولی در ابتدا می آید.

مسند الامام امیرالمؤمنین؛

منتشر شده، تألیف، جمع آوری و تصحیح.

این کتاب نخستین دفتر از مجموعه بزرگ «مسانید اهل البیت (علیه السلام)» و درباره زندگانی امام علی (علیه السلام)، فضائل، مناقب و جریان ها و برجستگی های آن حضرت در تاریخ اسلام است. نیز به آرای حضرت در موضوعات احکام و سنن، جنگ ها، روابط بین حضرت و خلفا و بزرگان و وقایع روزگار خلافتش تا شهادت حضرت می پردازد.

علامه عطاردی این اطلاعات را از منابع مشهور و کتب متنوع شیعه و اهل سنت در قرون و دوره های متعدد جمع آوری کرده است. آنچه گردآوری کرده در ۲۷ جلد تنظیم کرده و ترتیب آن این گونه است: زندگانی امام علی (علیه السلام) و مناقب، خصلت ها، امامت، اخلاقیات، جنگ ها و غزوات تا شهادت حضرت است.

در ادامه احادیث و اخبار روایت شده از حضرت در زمینه اصول و فروع، احکام، سنن، آداب، مواعظ، ادعیه و تفسیر قرآن آمده است.

آنگاه نسب حضرت از جد، پدر، همسران، فرزندان، عموها و عمه ها و نیز معجم راویانی که از آن حضرت روایت کرده اند، آمده است. نیز مختصری از زندگانی، مدح و جرح و وضعیت اعتبار هر راوی از نظر ضعیف، متروک، ثقه، صحیح و حسن بودن آنها را بیان کرده است. هر آنچه روایان شیعه امامیه، اسماعیلیه، زیدیه و اهل سنت از حضرت نقل کرده اند در این مجموعه آمده است. جمعاً ۱۰۳۷ راوی در دو جلد آخر این مجموعه معرفی شده اند. علامه عطاردی اجازات نقل روایت از امام علی (علیه السلام) را در مقدمه ذکر کرده است.

مشخصات کتابشناختی این مجموعه چنین است:

مسند الامام امیرالمؤمنین ابی الحسن علی بن ابیطالب، به کوشش شیخ عزیز الله عطاردی، تهران، نشر عطارد، چاپ اول، ۱۳۸۶، ۲۷ جلد.^(۲)

ص: ۶۸

۲- (۲) . مسند امیرالمؤمنین، ج ۱، ص ۴-۵، مقدمه؛ نگاهی به زندگی و آثار استاد عزیزالله عطاردی (مجله رایحه، ش ۱۱۱).

منتشر شده، تألیف، جمع آوری و تصحیح.

دومین کتاب از مجموعه ای است که به نام «موسوعه مسانید اهل البیت (علیه السلام)» مشهور شده است. مؤلف این روایات را از طریق مشایخ خود که به اسناد متصل به حضرت زهرا (س) منتهی می شود، نقل کرده است. نام این مشایخ در ابتدای مسند امام رضا (علیه السلام) آمده است.

این مسند سه فصل دارد: فصل اول احادیث درباره زندگانی آن حضرت است. به ویژه به فضائل و مناقب، حوادث پس از رحلت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) شامل آلام و مصائب حضرت زهرا (علیه السلام) می پردازد.

یکی از ابتکارات مؤلف، اختصاص یک باب به مدایح و مراثی آن حضرت است که قطعه هایی از شعرای مختلف است. در مجموع روایات این فصل در ۳۶ باب تنظیم شده است.

فصل دوم روایات آن حضرت در زمینه موضوعاتی مثل اعتقادات، احکام و سنن است که از منابع شیعی و سنی نقل شده است. احادیث حضرت در این فصل در ۱۷ باب مرتب شده که اهم آنها باب العلم، باب الدعاء و الحرز، باب الاحتجاجات، باب حکم و مواعظ و باب اشعار است.

بالاخره فصل سوم معجم راویان آن حضرت همراه با زندگی نامه و بررسیهای مختصر رجالی است.

تاریخ تألیف و اتمام این اثر معلوم نیست و ثبت نشده است ولی مشخصات کتابشناختی آن این گونه است:

مسند فاطمه الزهرا (س)، به کوشش عزیز الله العطاردی، چاپ اول، تهران، انتشارات عطارد، ۱۴۱۲ ق، ۶۱۵ ص. چاپ دوم: ۱۳۹۱. (۱)

مسند الإمام المجتبی (علیه السلام)؛

منتشر شده، تألیف، جمع آوری و تصحیح.

سومین کتاب از موسوعه مسانید اهل البیت (علیه السلام) است که مجموعه ای از احادیث مسند امام دوم شیعیان، امام حسن بن علی (علیه السلام) است. این روایات از مصادر مشهور نزد علمای شیعه نقل شده است. همچنین روایات این امام از طریق مشایخ مؤلف به اسناد متصل منتهی به خود امام حسن (علیه السلام) می شود. نام های مشایخ این سلسله و اجازات آنها در مقدمه مسند امام رضا درج شده است.

روایات در سه فصل مرتب شده است: فصل اول درباره زندگی شخصی، مناقب و فضائل، امامت، حوادث و جنگ های بین آن امام و دشمنانش به ویژه معاویه بن ابی سفیان، شهادت و بالاخره ازدواج و فرزندان آن امام همام است.

فصل دوم احادیث آن امام درباره توحید، امامت، احکام، سنن آداب و احکام است.

ص: ۶۹

۱- (۱) . مسند فاطمه الزهرا، مقدمه؛ رواه فاطمه (س)؛ نگاهی به زندگی و آثار استاد عزیزالله عطاردی (مجله رایحه، ش ۱۱۱).

فصل سوم معجم راویان از امام حسن (علیه السلام) است که متصلأ یا مرسلأ از ایشان نقل روایت کرده اند و مختصری درباره حالات جرح یا مدح آنها است. تاریخ تألیف یا اتمام این اثر ثبت نشده است. ولی دیگر مشخصات کتابشناختی آن این گونه است: مسند الإمام المجتبی ابی محمد الحسن بن علی (علیه السلام)، به کوشش عزیز الله عطاردی، چاپ اول، تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۷۳، ۸۰۲ ص. چاپ دوم: ۱۳۹۱. (۱)

مسند الإمام الشهيد ابی عبدالله الحسین بن علی (علیه السلام)؛

منتشر شده، تألیف، جمع آوری و تصحیح.

این کتاب، عنوان دیگری از موسوعه مسانید اهل بیت (علیه السلام) است که مشتمل بر احادیث و اخبار درباره امام حسین، روایات خود حضرت، معجم راویان آن حضرت و مجموعه ای از مرثیاتی درباره آن حضرت است.

در بخش اول، اطلاعاتی درباره تولد، قیام، اصحاب و ماجراهای کربلا است که از منابع معتبر گردآوری کرده است.

بخش دوم با عنوان «الاحادیث المرویه عن الإمام ابی عبدالله الحسین»، به گردآوری و تنظیم موضوعی احادیث آن حضرت ذیل سرفصلهایی مثل توحید، احتجاجات است.

بخش سوم با عنوان «باب الرواه عن الإمام الشهيد و اصحابه و انصاره»، معجم راویان و یاران آن امام است و بالاخره در پایان جلد سوم، باب المرثیة للإمام الحسین (علیه السلام) داریم که اهم و زیباترین مرثیه ها را به ترتیب تاریخ سرودن آنها آورده است.

مشخصات کتابشناختی این اثر چنین است:

مسند الإمام الشهيد، سه جلد، عزیز الله عطاردی، تهران، انتشارات عطارد و بنیاد شهید انقلاب اسلامی، ۱۳۷۶. چاپ دوم: تهران، نشر عطارد، ۱۳۹۱، ۳ جلد. (۲)

مسند الامام السجاد (علیه السلام)؛

منتشر شده، تألیف، جمع آوری و تصحیح.

این مجموعه پنجمین کتاب از «مسانید اهل البیت (علیه السلام)» است. به زندگانی، فضائل، مناقب، دیدگاه های حضرت درباره عقاید، احکام، سنن، ادعیه، آداب و اخلاق و تفسیر قرآنی می پردازد. نیز در پایان راویان حضرت و مواعظ و حکم ایشان آمده است.

ص: ۷۰

(مجله رایحه، ش ۱۱۱).

۲- (۲). مسند الإمام الشهيد، مقدمه؛ راویان امام حسین؛ مرثیه سرایی درباره امام؛ نگاهی به زندگی و آثار استاد عزیزالله عطاردی (مجله رایحه، ش ۱۱۱).

عطاردی تمامی منابع و متون روایی را مطالعه و روایات مرتبط به حضرت را جمع آوری و ذیل سرفصل های بسیار تنظیم کرده است.

این مسند مانند دیگر مسندهای تألیف شده توسط آقای عطاردی سه بخش مهم دارد: بخش اول شامل زندگی نامه و حوادث مهم حیات او است؛ بخش دوم دیدگاه ها و نظریات او است و بالاخره بخش سوم معرفی راویان او است.

مشخصات مأخذشناسی این اثر چنین است:

مسند الامام السجاد علی بن الحسین (علیه السلام)، به کوشش عزیزالله عطاردی، تهران، ۱۳۷۹؛ چاپ دوم: تهران، نشر عطارد، ۱۳۹۱، دو جلد، ۵۲۲ + ۵۴۴ ص.

متن این کتاب به زبان عربی است. در آخر فهرست منابع خود را ذکر کرده است. (۱)

مسند الإمام الباقر (علیه السلام)؛

منتشر شده، تألیف، جمع آوری و تصحیح.

مجموعه پنجم از مسانید اهل البیت (علیه السلام) است. این مجموعه شامل روایات امام باقر (علیه السلام) (۵۷-۱۱۴ ق) درباره زندگانی خودش و درباره موضوعات اصول و فروع، احکام و سنن، آداب و مواعظ، ادعیه و تفسیر قرآن و بالاخره معجم راویان از امام باقر (علیه السلام) است. در مجموع ۶۵۴ راوی که از امام باقر (علیه السلام) نقل روایت کرده، در جلد ششم معرفی شده اند. تمامی مطالب در سه بخش فوق تنظیم شده است.

مجموع ۸۵۶۴ حدیث از امام باقر در این مسند آمده است که از آنها ۱۴ حدیث از طریق های زیدیه و ۳۹۴ حدیث از طریق اسماعیلیه و ۷۰۲ حدیث از طریق اهل سنت و باقی آنها از طریق شیعه است.

ویژگی های مأخذشناسی آن این گونه است:

مسند الإمام الباقر ابی جعفر محمد بن علی (علیه السلام)، به کوشش عزیزالله عطاردی، ۶ جلد، تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۸۱. فروست: مرکز فرهنگی خراسان ۳۹. (۲)

مسند الإمام الصادق (علیه السلام)؛

منتشر شده، تألیف، جمع آوری و تصحیح.

روایات و اخبار درباره امام صادق (علیه السلام) و روایات خود آن حضرت درباره موضوعات مختلف کلامی، تاریخی و فقهی. این اثر، کتاب هفتم از موسوعه بزرگ مسانید اهل البیت (علیه السلام) است که اختصاص به امام صادق دارد. ابتدا

-
- ۱- (۱) . مسند الامام السجاد، مقدمه؛ نگاهی به زندگی و آثار استاد عزیزالله عطاردی (مجله رایحه، ش ۱۱۱).
- ۲- (۲) . مسند الإمام الباقر (عليه السلام)، ج ۱، ص ۷-۸ و مسند الإمام الباقر (عليه السلام)، ج ۶، ص ۲۹۰.

به حیات امام جعفر صادق (علیه السلام)، فضائل، مناقب، مناسبات با خلفای وقت می پردازد. سپس روایات منقول از آن امام را ذیل موضوعات کلامی، تاریخی، فقهی، آداب و اخلاق تبویب کرده است.

اخبار و روایات از کتاب های مهم و منابع معتبر شیعه و اهل سنت اخذ کرده است. و تمامی آنها را در سه فصل سامان داده است: فصل اول: حیاة الإمام و مناقب و فضائل و حوادث مهم عصر امام است. فصل دوم: اخبار منقول در موضوعات توحید، امامت و دیگر موضوعات کلامی و فقهی؛ و فصل سوم: معرفی راویان امام است.

جلد بیست و دوم تماماً معجم روایان آن حضرت است. و در ۲۱ جلد جمعا ۳۸/۵۵۹ روایت از حضرت نقل کرده است. ویژگی های مأخذشناسی آن این گونه است:

مسند الإمام الصادق، تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۸۴، ۲۲ جلد (۱)

مسند الإمام الكاظم ابی الحسن موسی بن جعفر؛

منتشر شده، تألیف، جمع آوری و تصحیح.

اخبار درباره موسی بن جعفر هفتمین پیشوای شیعیان و مشهور به امام کاظم و روایات نقل شده از ایشان است. این اثر بخش دیگری از مجموعه بزرگ مسانید اهل البیت (علیه السلام) است که مشتمل بر اخبار و روایات همه معصومین (علیه السلام) می باشد.

مانند دیگر مسندهای این مجموعه مشتمل بر سه بخش اخبار درباره، روایات نقل شده از امام کاظم و معجم راویان است.

اخبار و گزارش های تاریخی درباره امام کاظم نیمی از یک جلد را شامل است و حدود دو جلد روایت آن حضرت است. از این رو مآثورات ایشان نسبت به بعضی از ائمه (علیه السلام) بیشتر است. روایات منقول از امام کاظم ذیل عناوینی مثل توحید، عقل و امامت مرتبط شده است.

در جمادی الاخری ۱۴۰۸ از تألیف این اثر فارغ شده است.

مشخصات کتابشناختی این اثر این گونه است:

مسند الإمام الكاظم ابی الحسن موسی بن جعفر، مشهد، المؤتمر العالمی للإمام الرضا (علیه السلام)، ۱۴۰۹ ق، سه جلد. چاپ دوم: تهران، نشر عطارد، ۱۳۹۱. (۲)

ص: ۷۲

۱- (۱). مسند الامام الصادق (علیه السلام)، ج ۱، ص ۴-۵؛ معجم رواه الصادق، ج ۲۲، ص ۶۴۹.

۲- (۲). مسند الإمام الكاظم، ج ۱، ص ۳-۶؛ نگاهی به زندگی و آثار استاد عزیزالله عطاردی (مجله رایحه، ش ۱۱۱).

منتشر شده، تألیف، جمع آوری و تصحیح.

علامه عطاردی در راستای پژوهش بزرگ خراسان شناسی و تاریخ خراسان و به منظور گردآوری و تجمیع همه روایات امام رضا (علیه السلام) به پژوهش گسترده دست زده و با مراجعه به منابع بسیار، روایات آن حضرت را گردآوری و تبویب نموده است.

او جلد اول را در ۱۳۹۱ ق / ۱۳۵۰ ش و جلد دوم را ۱۳۹۲ ق، و در تهران این پژوهش به اتمام رساند و مسند الإمام الرضا (علیه السلام) را آماده چاپ کرد. اما مدیریت کنگره جهانی امام رضا (علیه السلام) این پژوهش را در راستای کارهای کنگره دید و آن را مناسب برای چاپ دانست و طی نامه ای در آبان ماه ۱۳۶۴ از علامه عطاردی درخواست تجدید چاپ آن را خواستار شد. مؤلف با این درخواست موافقت کرد و کتاب در دو جلد توسط کنگره جهانی حضرت رضا (علیه السلام) در سال ۱۴۰۶ ق منتشر شد.

علامه عطاردی تلاش نموده اثری جامع درباره امام تألیف کند به طوری که شامل همه یا حداقل مباحث معتابه باشد. از این رو مسند الامام الرضا (علیه السلام) را با همین هدف تدوین کرد که شامل ۲۴۵۰ حدیث است. بخش نخست شرح حال حضرت است. خود این بخش شامل این فصل ها می باشد: تاریخ تولد و حالات مادرش، امامت، مکارم اخلاق و سیره آن بزرگوار، دعوت مأمون از آن جناب و حوادثی که از مدینه تا خراسان در بین راه پیش آمد، ورود حضرت رضا به قادسیه، اهواز، نیشابور، طوس، سرخس و مرو.

مذاکرات حضرت رضا (علیه السلام) با مأمون درباره خلافت و ولایتعهدی، شهادت حضرت رضا (علیه السلام)، فرزندان امام رضا، فضیلت زیارت آن حضرت، کرامات و خوارق عادت قبر آن بزرگوار، مدایح و مرثیه ها به زبان عربی.

بخش دوم شامل دیدگاه های کلامی حضرت و به ترتیب ذیل تنظیم شده است:

عقل و علم و فضیلت و کسب دانش نوزده حدیث؛ خداشناسی و صفات ثبوتی و سلبی و مسائل مربوط به توحید هفتاد و دو حدیث؛ حالات پیامبران الهی و زندگی و خصوصیات آنها شصت و شش حدیث؛ امامت و خلافت و خصوصیات امام بر حق و منصوص از اهل بیت چهارصد و نود و دو حدیث.

بخش سوم شامل اخلاق و عرفان و شامل فضائل های زیر است:

فضائل اخلاقی و خصال پسیندیده و ناپسند یکصد و چهل و پنج حدیث؛ آداب و مواعظ شصت و یک حدیث.

بخش چهارم علوم قرآنی:

تفسیر قرآن و معانی آیات و بیان آن ها دویست و چهار حدیث؛

بخش پنجم: شامل دعا‌های شب و روز و ایام و لیالی متبرکه یکصد و دو حدیث.

بخش ششم: احتجاجات و شامل گفتگو بین پیروان ادیان و فرق و مناظرات با ارباب ادیان و فرق در شانزده مجلس آمده است.

بخش هفتم: شامل آرای فقهی حضرت و شامل فصل‌های زیر است:

ص: ۷۳

طهارت و آداب وضو و غسل هفتاد و پنج حدیث؛ نماز و مسائل مربوط به آن یکصد و سی حدیث؛ روزه و مسائل و احکام آن پنجاه و هشت حدیث؛ زکوة و آداب آن دوازده حدیث؛ حج و عمره و مناسک و احکام آن هشتاد و یک حدیث؛ آداب زیارت و ثواب آن چهل و نه حدیث؛ نکاح و زناشوئی و مسائل آن یکصد و هجده حدیث؛ طلاق و اقسام آن چهل و چهار حدیث؛ آداب کسب و معیشت و تجارت پنجاه و نه حدیث؛ احکام شکار و ذبیحه بیست حدیث؛ خوردنی ها و احکام و دستورات آن یکصد و سی و یک حدیث؛ آشامیدنی ها و مسائل آن چهل و پنج حدیث؛ تجمل و زینت و پاکیزگی و نظافت هشتاد و دو حدیث؛ جهاد با کفار و فضیلت پیکار با دشمنان اسلام دوازده حدیث؛ حدود و احکام و مسائل آن سیزده حدیث؛ دیات و مسائل آن یازده حدیث؛ قضا و شهادت و آداب آن چهارده حدیث.

احکام سوگندها و مسائل نذر، شش حدیث؛ وصیت و احکام و مسائل آن هفده حدیث؛ در مسائل مربوط به مردگان و احکام آن بیست و شش حدیث؛ ارث و احکام و مسائل آن سیزده حدیث.

بخش هشتم تاریخ و شخصیت شناسی و شامل رجال حدیث و ذم و قدم نود و هفت حدیث است.

بخش نهم: مباحث متفرقه یا نوادر است. این بخش در موضوعات متفرقه و مطالب مختلفه شامل یکصد و پانزده حدیث است.

بخش دهم: روایتگران آثار حضرت:

راویان و ناقلان آثار حضرت رضا (علیه السلام) شامل ۴۴۷ نفر است.

مؤلف پس از مدتی ضرورت دید این کتاب را به فارسی ترجمه کند. از بین تمامی روایات درباره امام رضا (علیه السلام) که نزدیک به ۲۴۵۰ حدیث است، تعدادی را گزینش کرد و به ترجمه آنها نشست. این ترجمه را در محرم ۱۳۹۷ ق به اتمام رساند و با این مشخصات به چاپ رساند:

اخبار و آثار حضرت رضا (علیه السلام)، تهران، کتابخانه صدر، ۱۳۶۸.۸۸۸ ص.

تفاوت این ترجمه نسبت به متن اصلی اینست که، معجم رواه نیامده و در بخش احکام و سنن، مواردی را که برای عموم مناسب است نیامده است.

مشخصات کتابشناختی این اثر چنین است:

مسندالإمام الرضا، عزیزالله عطاردی، دو جلد، مشهد، المؤتمر العالمی الإمام الرضا (علیه السلام)، ۱۴۰۶ ق، (ج ۱) ۳۹۹ + ۱۹۶؛ (ج ۲) ۵۷۵ ص.

پس از چند سال در بیروت با این مشخصات چاپ شد: بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ ق / ۱۹۸۲ م. (۱)

مسند الإمام الجواد ابی جعفر محمد بن علی الرضا (علیه السلام)؛

منتشر شده، تألیف، جمع آوری و تصحیح.

این اثر، عنوان دیگری از موسوعه اهل البیت (علیه السلام) است که به امام نهم شیعیان اختصاص دارد. شهادت این امام در جوانی یعنی در سن ۲۵ سالگی بود. از این رو اخبار حوادث و روایات نسبتاً کمتر از دیگر امامان است. احتجاج این امام در مجلس مأمون عباسی با یحیی بن اکثم معروف است.

علامه عطاردی تلاش کرده همه اطلاعات درباره ایشان و روایات ایشان را یکجا و در یک جلد جمع کند. از این رو این مسند مثل دیگر مسانید، سه بخشی است. بخش اول درباره زندگی، فعالیت ها، حوادث زندگی، خانواده و فرزندان، شاگردان و یاران و دیگر جنبه های زندگی فردی و اجتماعی ایشان است. بخش دوم روایات حضرت است که ذیل عناوینی مثل توحید، امامت، غیبت و تفسیر قرآن دسته بندی شده اند و بخش سوم معرفی راویان حضرت است در مجموع ۱۲۱ تن را معرفی کرده است.

ویژگی های کتابشناسی این اثر چنین است:

مسند الإمام الجواد (علیه السلام)، عزیزالله عطاردی، مشهد، المؤتمر العالمی للإمام الرضا (علیه السلام)، ۱۴۱۰ ق، ۳۵۵ ص.

چاپ دوم: بیروت، دار الصفوه، ۱۴۱۳ ق / ۱۹۹۳ م، ۳۵۵ ص. تجدید چاپ: مسند الإمام الجواد ابی الجعفر محمد بن علی (علیه السلام)، تهران، عطارد ۱۳۹۱، ۳۵۵ ص. (۲)

مسند الإمام الهادی؛

منتشر شده، تألیف، جمع آوری و تصحیح.

این اثر یازدهمین کتاب از موسوعه بزرگ مسانید اهل البیت (علیه السلام) است که به ابی الحسن علی بن محمد معروف به امام هادی (علیه السلام) یا ابی الحسن الثالث امام دهم شیعیان اختصاص دارد و مشتمل بر همه روایات ایشان است.

این کتاب مانند دیگر مسندهای این مجموعه ابتدا به نقل اخبار و روایات درباره امام هادی می پردازد. در این بخش تاریخ تولد، القاب، امامت، وفات، و الدین و اولاد، حوادثی که بین او و سیاستمداران معاصرش گذشته را مطرح می کند.

بخش بعدی دیدگاه های امام هادی (علیه السلام) درباره توحید، نبوت و دیگر موضوعات کلامی، فقهی، علوم قرآنی، حکم و مواعظ است. بالاخره بخش سوم این اثر معرفی راویانی است که از امام هادی (علیه السلام) نقل روایت داشته اند.

- ۱- (۱) . مسند الإمام الرضا (عليه السلام)، جم؛ اخبار و آثار حضرت امام رضا (عليه السلام)، ص ۵-۸؛ نگاهی به زندگی و آثار استاد عزیزالله عطاردی (مجله رایحه، ش ۱۱۱).
- ۲- (۲) . مسند الإمام الجواد، مقدمه؛ نگاهی به زندگی و آثار استاد عزیزالله عطاردی (مجله رایحه، ش ۱۱۱).

عطاردی در مقدمه متذکر است که تمامی مطالب را از مصادره و مآخذ مشهور و مورد تأیید علمای امامیه گرفته است.

البته متذکر می شود که تعداد احادیث این امام نسبت به دیگر ائمه کمتر است زیرا ایشان در شهر سامرا تحت مراقبت حکومت عباسی زندگی می کرد و از تبلیغ و آموزش علوم و معارف الهی منع شده بود.

راویان از امام هادی (علیه السلام) به دلیل تقیه یا ادله دیگر به نام های ابی الحسن الهادی، ابی الحسن الثالث، ابی الحسن الاخیر، ابی الحسن العسکری، الرجل، الطیب، الاخیر، الصادق ابن الصادق والفقیه از او یاد کرده اند.

مشخصات کتابشناختی این اثر این گونه است:

مسند الإمام الهادی، عزیزالله عطاردی، مشهد، المؤتمر العالمی للإمام الرضا (علیه السلام)، ۱۴۱۰ ق. ۴۰۰ ص. (۱)

مسند الإمام العسکری (علیه السلام)؛

منتشر شده، تألیف، جمع آوری و تصحیح.

این کتاب هم زندگی نامه آن حضرت بر اساس روایات و اخبار معتبر و مستند و هم منعکس کننده دیدگاه های آن حضرت درباره موضوعات کلامی، فقهی و غیره است. و بخشی از موسوعه مسانید ائمه (علیه السلام) است که به مناسبت کنگره جهانی امام رضا (علیه السلام) شروع به پژوهش و نشر شد.

تمامی مطالب کتاب متکی به روایات معصومین است که در کتب روایی یا تاریخی درج شده است. از این رو در هر بخش روایات به ترتیب تاریخ نقل و صدور آمده است. ابتدا روایات شیعی سپس روایات از طریق اهل سنت آمده است. از این رو منبع مهم و اساسی برای پژوهش درباره آن حضرت است. مقدمه اول آن به قلم کنگره جهانی امام رضا (علیه السلام) است و پیشگفتاری هم توسط علامه عطاردی درج شده است.

روایات مندرج در این اثر، از طریق مشایخ عظام به اسناد متصل منتهی به امام عسکری (علیه السلام) شده و در سه فصل دسته بندی شده است: فصل اول درباره حیات امام، فضائل، مناقب، امامت، حوادث زندگی، خلفا و حاکمیت سیاسی، شهادت و یارانش است.

فصل دوم درباره آرا و دیدگاه ها حضرت درباره توحید، امامت، احکام، سنن، اخلاق و آداب آمده است.

فصل سوم: معجم راویان از امام عسکری (علیه السلام) به ترتیب الفبای نام و مختصری از زندگی نامه آنها و مدعی یا جرح آنها است. در مجموع از ۱۴۹ نام برده است.

فراغت از تألیف این اثر، ۱۵ جمادی الأول ۱۴۰۹ بوده است.

دو چاپ از این اثر سراغ داریم که دارای این مشخصات اند:

١- (١). مسند الإمام الهادي، ص ٩-١١؛ امام هادي (عليه السلام)؛ راويان امام هادي (عليه السلام)؛ نگاهی به زندگی و آثار استاد عزیزالله عطاردی (مجله رایحه، ش ١١١).

مسند الإمام العسکری (علیه السلام)، جمعه و رتبه الشیخ عزیز الله العطاردی، مطبعه امیر در قم، المؤتمر العالمی للامام الرضا (علیه السلام)، ۱۴۱۰ ق، ۳۷۱ ص.

مسند الإمام العسکری (علیه السلام)، بیروت، دارالصفوه، ۱۴۱۳ ق / ۱۹۹۳ م، ۳۷۱ و. این چاپ بدون هیچ کم و زیادی، عینا مثل چاپ اول است. (۱)

مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (علیه السلام)؛

منتشر شده، تألیف، جمع آوری و تصحیح.

این کتاب، به عنوان نخستین کتاب در مجموعه آثار کنگره بزرگداشت حضرت عبدالعظیم (علیه السلام) منتشر شده است. مشتمل بر دو قسمت اصلی درآمد و روایات منقول توسط عبدالعظیم حسنی است. در بخش درآمد به این موضوعات می پردازد: مسند و مسند نویسی، زندگینامه عبدالعظیم حسنی، دیدگاه دانشمندان درباره عبدالعظیم در قرون مختلف، مشایخ و راویان عبدالعظیم حسنی.

در بخش روایات، ۱۲۰ حدیث که عبدالعظیم در سلسله آنها حضور دارد، فهرست شده است، البته همراه با ترجمه فارسی آنها. این اثر با مشخصات زیر چاپ شده است:

مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (علیه السلام)، عزیزالله عطاردی و علیرضا هزار، چاپ اول: قم، دار الحدیث، ۱۳۸۲، ۳۱۲ ص. فروست: مجموعه آثار کنگره بزرگداشت حضرت عبدالعظیم (۲).۱

مشایخ فقه و حدیث در جماران، کلین و درشت؛

منتشر شده، تألیف.

مؤلف در آغاز کتاب با استفاده از متون تاریخی و اسلامی به بررسی تاریخچه شهرستان ری و نیز فتح ری به دست مسلمانان پرداخته است و سپس موقعیت تجاری، سیاسی، فرهنگی شهر ری و علل توسعه و پیشرفت تشیع در ری و بویژه نقش بزرگ حضرت عبدالعظیم حسنی در نشر احکام ترویج مذهب تشیع اشاره نموده است.

کتاب از سه بخش تشکیل گردیده است: بخش اول «مشایخ حدیث در جماران»؛ نویسنده در این بخش به شرح نام «جماران» در کتب حدیثی و جایگاه مسلمانان «جماران» و نقش آنها در هنگام تصرف ری و نیز «جماران» در حال حاضر پرداخت و سپس مشایخ جماران مانند: ابوعبیدالله جمارانی، عمران بن موسی، سهل بن زیاد رازی و... را معرفی نمودند.

ص: ۷۷

(مجله رایحه، ش ۱۱۱).

۲- (۲). رایحه، ش ۱۱۱، ص ۲۹؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (علیه السلام)، ص ۱۲۰-۱۲۱.

مشایخ «کلین» عنوان بخش دوم است که نویسنده ابتدا به ویژگی جغرافیایی آبادی «کلین» و نیز «کلین» در کتب جغرافیایی و رجالی پرداخته و آنگاه توضیحاتی درباره مشایخ منطقه «کلین» چون یعقوب بن اسحاق کلینی، احمد بن ابراهیم کلینی، علی بن محمد بن ابراهیم کلینی و... ارائه داده است. وی در بخش سوم ضمن بیان موقعیت جغرافیایی «درشت» و ذکر نام «درشت» در کتب حدیثی، به سابقه تاریخی «درشت» اشاره نموده است و سپس به معرفی فقها و مشایخ اهل درشت پرداخت که اسامی برخی از آنها عبارتند از: محمد بن احمد درشتی، جعفر بن محمد درشتی، حسن بن جعفر درشتی، ابوتراب درشتی و...

این اثر با مشخصات مأخذشناسی زیر چاپ شده است: مشایخ فقه و حدیث در جماران، کلین و درشت؛ عزیزالله عطاردی تهران عطارد چاپ اول، ۱۳۷۳، ۲۴۶ ص. (۱)

جماران، کلین و درشت که در نزدیک تهران کنونی واقع اند یا بخشی از تهران اند و تاریخ این مناطق گویای اینست که دانشمندان، محدثین و فقهایی از این مناطق برخاسته اند.

اما زندگی نامه بسیاری از دانشمندان مسلمان برخاسته از مناطق ری قدیم و تهران کنونی و حتی نام و مشخصات قرا و آبادیهای این مناطق متأسفانه به نوبه فراموشی سپرده شده است. نویسنده به انگیزه ضبط و ثبت نام مناطق در دوره اسلامی به ویژه قرون نخستین اسلامی و نام های دانشمندان مسلمان به پژوهشی گسترده اهتمام ورزیده و در محدوده فقیهان و محدثان سه منطقه یعنی جماران، کلین و درشت، تحقیق نموده است.

و در جمعه ۱۷ ربیع الأول سال ۱۴۱۵ مطابق با چهارم شهریور ماه ۱۳۷۳ در امام زاده قاسم شمیران این پژوهش را به پایان برده است.

مقدمه کتاب به تمامی درباره ری، موقعیت جغرافیایی، فرهنگی و تاریخی آن، فتح ری توسط مسلمانان، نفرین ری در جریان قیام امام حسین (علیه السلام)، جنبه های تجاری و سیاسی و فرهنگی ری، تشیع در ری، حضرت عبدالعظیم در ری و بالاخره قراء و قصابات تاریخی ری است.

آنگاه در سه بخش مشایخ حدیث در جماران، مشایخ کلین و مشایخ درشت به تاریخ اسلام و شیعه در این سه منطقه می پردازد. (۲)

مضمّر و مرسل،

منتشر شده، تألیف و جمع آوری.

علامه عطاردی روایات مسند ائمه شیعه (علیه السلام) (غیر از امام دوازدهم) را گردآوری و تبویب و منتشر نمود. منظور از روایت مسند حدیثی است که گویند و طریق و سلسله راویان آن معلوم است.

۱- (۱). رایحه، ش ۱۱۱، ص ۲۸-۲۹.

۲- (۲). مشایخ فقه و حدیث، مقدمه، ص ۲۰ و ۲۳۰؛ روایت عشق، ص ۳۹۹-۴۰۰.

ایشان هفتاد جلد حدیث مسند گردآوری و تبویب نموده است. پس از آن دو جلد روایات مضممر و مرسل را گردآوری و تبویب و منتشر نموده است. منظور از مضممر، احادیثی است که در سند چنین آمده است: سألْتُ عنه یا سألْتُ عنهما. یعنی به جای نام امام، ضمیر آمده است. اما در حدیث مرسل نام امام ذکر نشده است.

عطاردی روایات مضممر و مرسل را در سه فصل طبقه بندی و تبویب کرده است:

فصل اول: ما روی عنهما (علیه السلام) (از امام باقر (علیه السلام) و امام صادق (علیه السلام))

فصل دوم: ما روی احدهما (از امام باقر (علیه السلام) و امام صادق (علیه السلام))

فصل سوم: المضمرات والمرسلات عنهما (علیه السلام) (روایات با مأخذ ضمیر یا بدون نام منبع)

هر یک از این فصل ها، خود شامل چند باب مثل توحید، ارث و غیره است. همه این ابواب مدخل سازی شده و به صورت یک مقاله مستقل در این مجموعه آمده است. (۱)

در مجامع حدیثی، راویان، برخی روایات را بدون نام امام معصوم (علیه السلام) روایت کرده اند، به دلایل امنیتی و مشکل ارتباط با آن بزرگواران، از امام نام نمی برند، بلکه با الفاظی مانند: «یکی از آن دو امام» یا «از او سوال کردم» یا «از فقیه سوال پرسیدم» یا «از عالم پرسیدم» و موارد مشابه یاد می کنند. این گونه روایات در کتب حدیث وجود دارند و دانشمندان علم حدیث، بر اساس قرائن و شواهد، به حدس یا قطع، نام امام (علیه السلام) را ذکر می کنند و نیز بسیاری احادیث ما مرسل یعنی بدون نام راوی آمده است، مانند آنچه در کتاب معتبر تحف العقول هست. این احادیث را در اصطلاح، روایات مرسله (بدون سند) می خوانند.

استاد عطاردی، این احادیث را نیز استخراج کرده و بر اساس شیوه تبویب کتب حدیثی، گرد آورده اند و دلیل کار این بوده است که در جهت تکمیل پروژه عظیم، بیش از هفتاد جلد مسانید ائمه (علیه السلام) صادر شده، به دلیل نبود اسم راوی یا مروی عنه از قلم نیفتد. این اثر با مشخصات مأخذ شناسی زیر چاپ شده است: (۲)

المضممرات المرسلات من احادیث اهل البیت (علیه السلام)، عزیزالله عطاردی، چاپ اول: تهران، نشر عطارد، دو جلد، ۱۳۹۱، ۱۰۳۰ ص.

معانی الاخبار؛

منتشر شده، تصحیح، همکاری در تحقیق.

بعد از مدتی مرحوم علی اکبر غفاری کتاب معانی الاخبار شیخ ابوجعفر صدوق را برای چاپ در دست گرفتند. این کتاب هم قبلاً چاپ سنگی شده بود، و چاپ سربی و حروفچینی آن آغاز شد.

۱- (۱). مضمرو ومرسل، ج ۱، ص ۳-۴.

۲- (۲). رایحه، ش ۱۱۱، ص ۲۸.

من در مقابله و تصحیح این کتاب شرکت داشتم، کتاب معانی الاخبار در نوع خود یکی از کتابهای معتبر حدیثی است. این کتاب حروفچینی و به چاپ رسید، و غلطنامه آن را هم استخراج کردم و در دست اهل علم و حدیث قرار گرفت. (۱)

معجم البلاد و الامکنه؛

منتشر شده، تألیف و گردآوری.

جغرافیا و شناخت کشورها و سرزمین‌ها از قدیمی‌ترین دانش‌هایی است که مسلمانان بدان روی آورده و درباره آن کتب زیادی نوشته‌اند.

از آنجا که بسیاری از اصطلاحاتی که آنان در نگارش خویش از آن استفاده می‌کردند امروزه به فراموشی سپرده شده است یا اینکه بسیاری از اسامی مکانها به مرور زمان دچار تغییر و تحول شده است و برای محقق و جوینده‌ای که از لابلاي متون قدیمی به دنبال آشنایی با سرزمین‌ها و ممالک می‌باشد امری مشکل است عطاردی را بر آن داشته که جهت استفاده هرچه بهتر پژوهندگان و محققین از کتب گذشتگان به ویژه کتاب تاج العروس، اصطلاحات و لغات جغرافیایی آن و نیز اسامی تمام اشخاص و مکان‌ها و کشورهای را که در کتاب تاج العروس آمده، به ترتیب حروف الفبا استخراج و با سبکی روان به شرح و تفسیر آن بپردازد.

یادآور می‌شود نویسنده محترم در مقدمه مفصل خود بر این کتاب اسامی چهل نفر از دانشمندان مسلمان از قرن اول تا قرن دوازدهم (قرن تولد مؤلف تاج العروس) که در موضوع جغرافیا و شناخت کشورها تألیفاتی داشته‌اند همراه با آثار آنان و همچنین زندگی‌نامه مؤلف تاج العروس و ویژگی‌های علمی و شخصیتی و استادان، تألیفات و سفرهای علمی ایشان ذکر کرده است و نیز برای آشنایی محققین هشتاد و پنج اصطلاح جغرافیایی که امروزه کمتر استفاده شده یا به فراموشی سپرده شده است را توضیحاتی ارائه داده است. (۲)

علامه عطاردی با مطالعه کتاب تاج العروس، با گزینش نام‌های جغرافیایی و تنظیم این نام‌ها در قالب کتابی مستقل اقدام کرده است.

اهمیت این کار اینست که تاریخ محلی وابسته به دانستن این نام‌ها است و نام‌ها به مرور زمان دچار تغییر و تحولات فراوان شده است. برخی کلاً از بین رفته است و برخی از آنها، فقط نامشان از بین رفته است.

عطاردی در ابتدای این اثر مقدمه‌ای آورده و به معرفی دانش جغرافیایی پرداخته است. و چهل دانشمند جغرافیای مسلمان که از سده اول اسلامی تا قرن دوازدهم قمری (قرن تولد مؤلف تاج العروس) را معرفی کرده

ص: ۸۰

است. مشخصات مأخذشناسی آن چنین است: معجم البلاد والامکنه المستخرجه من تاج العروس، تهران، نشر عطارد، دو جلد، ۱۳۹۱، ۵۷۸ + ۵۸۹ ص. (۱)

مفتاح تفسیر گازر یا فهرست جلاء الاذهان و جلاء الحزان؛

منتشر شده، تألیف و جمع آوری.

تفسیر شریف جلاء الاذهان و جلاء الاحزان معروف به تفسیر گازر تألیف ابوالمحاسن حسین بن حسن جرجانی، از بهترین تفاسیر شیعه به زبان فارسی محسوب می شود. در این تفسیر در ذیل آیات به تناسب مطالب بسیار ارزشمندی در موضوعاتی چون: قصص انبیا، تاریخ پیشینیان، فتوحات صدر اسلام، موضوعات فقهی، حوادث تاریخی، گفتارهای اخلاقی، مباحث ادبی، شأن نزول آیات و سخنان سودمندی از محدثین و مفسرین گنجانده شده است اما این تفسیر همانند بیشتر کتب گذشتگان فاقد هر نوع فهرستی بود.

عطاردی جهت استفاده بیشتر محققین و سهولت دستیابی به محتوای آن تفسیر شریف به نگارش فهرست های ذیل اقدام نموده است.

۱. فهرست نامهای اشخاصی که در این تفسیر ذکر شده است.

۲. فهرست قصص و موضوعات که فهرست موضوعات نغز و قصه های گوناگونی که در ضمن تفسیر بیان شده است.

۳. فهرست نام های اشخاصی که در این تفسیر ذکر شده است.

۴. نام های شهرها و مکانها، که در این تفسیر آمده است.

۵. فهرست لغات و اصطلاحات که در پاورقی معنی شده است.

۶. فهرست کتاب های متنی و حاشیه که مفسر و مصحح از آن نام برده اند.

این اثر با مشخصات مأخذشناسی زیر چاپ شده است:

مفتاح تفسیر گازر یا فهرست جلاء الاذهان و جلاء الاحزان، عزیزالله عطاردی، ناشر: سید جلال الدین محدث، چاپ اول، ۱۳۸۲ ق / ۱۳۴۱ ش، ۱۷۶ ص. (۲)

لازم به ذکر است عنوان روی جلد اینگونه است: مفتاح تفسیر گازر یا فهرست جلاء الاذهان و جلاء الاحزان، و در صفحه عنوان اینگونه نوشته است: مفتاح جلاء الاذهان و جلاء الاحزان یا ذیل تفسیر گازر.

عطاردی گزارش سودمندی درباره این اثر دارد:

-
- ١- (١). معجم البلاد، ج ١، ص ١١-١٣ و ص ٤٣-٤٤.
٢- (٢). روایت عشق، ص ٤٠٥؛ رایحه، ش ١١١، ص ٢٩-٣٠.

تفسیر گازر تألیف ابوالمحاسن جرجانی، یکی از تفاسیر معتبر فارسی است و نام دیگرش جلاء الاذهان و جلاء الاحزان است، این تفسیر در ده مجلد برای نخستین بار توسط استاد و محقق بزرگوار سید جلال‌الدین ارموی تصحیح و تحقیق و چاپ گردید.

محدث ارموی به این جانب پیشنهاد کردند، فهرستی برای این تفسیر چند جلدی بنویسیم، تا راهنمایی برای مراجعه کنندگان این کتاب بزرگ باشد، من در سال ۱۴۴۰ ش یک دوره از این کتاب را برداشتم و به خراسان رفتم و در زادگاه خود قلعه آقا بگلر مشغول تنظیم فهرست شدم.

من شش فهرست برای این تفسیر نوشتم، فهرست اعلام رجال، فهرست اماکن، فهرست مطالب، فهرست واژه‌ها، فهرست سور قرآن و فهرست کتاب‌های متن و حواشی این کتاب در سال ۱۳۴۱ به نام مفتاح تفسیر گازر در تهران چاپ گردید. (۱)

منه‌اج البراعه فی شرح نهج البلاغه شیخ الجلیل قطب‌الدین الراوندی؛

منتشر شده، تألیف.

کتابی در شرح نهج البلاغه که قطب‌راوندی در سده ششم به آن پرداخت و عطاردی در طلیعه سده پانزدهم قمری بر اصلاح آن همت گماشت.

ابوالحسین سعید بن هبه الله راوندی مشهور به قطب‌راوندی یا قطب‌الدین راوندی از دانشمندان امامیه و فقهای شیعه درگذشت ۵۷۳ ق به تألیف این شرح پرداخته است. او به ثقه، امین، ثبت و مصنفاتش به ثقه و رائقه ستوده شده است. او اصالتاً از راوند کاشان بود و پس از رحلت در صحن حضرت فاطمه معصومه (س) قم نزدیک باب جنوبی دفن شد.

قطب‌راوندی نخستین شارح نهج البلاغه است و این افتخار بزرگی است که نصیب او شده است. ابن ابی‌الحدید

که شرحش بر نهج البلاغه بسیار معروف است به شرح قطب‌راوندی توجه زیاد داشت. البته در بسیاری از مباحث کلامی، ادبی، انساب و کلامی نقدهایی بر راوندی نوشته است که خود این هم حاکی از اهمیت مطالب شرح راوندی است. مصحح این اثر را بر اساس سه نسخه موجود در ایران، آماده انتشار نموده است. این نسخه‌ها فاصله‌ای حداقل هشتادساله با وفات راوندی دارد.

قطب‌راوندی این اثر را به درخواست برخی دوستانش تألیف کرد؛ زیرا از او خواسته بودند کتابی با محتوای کلام امیرالمؤمنین (علیه السلام) درباره موعظه و اخلاق بنویسد.

ص: ۸۲

عطاردی مقدمه این کتاب را در روز فطر ۱۴۰۲ ق در حیدرآباد دکن به پایان برده است. در پایان کتاب چنین آمده است: منہاج البراعه در ۴ شعبان ۱۴۰۳ ق در حیدرآباد ہند، در المطبعه العزیزیه به پایان رسید. البتہ معلوم نیست منظور عطاردی تألیف یا چاپ این اثر است. مشخصات کتابشناسی آن این گونه است:

منہاج البراعه فی شرح نہج البلاغہ، قطب الدین راوندی، تحقیق عزیزاللہ عطاردی، سه جلد، ۱۴۵۹ ص، افست در دہلی ہند، رمضان ۱۴۰۴ ق. با مساعدت بنیاد نہج البلاغہ تہران.

اینکہ ابتدای ہر سه جلد ثبت شدہ کہ افست است، پس باید چاپ پیشین می دانستہ و گویا چاپ نخست آن ہمان چاپی است کہ در پایان جلد سوم آمدہ کہ در حیدرآباد در ۱۴۰۲ ق در المطبعه العزیزیه بہ اتمام رسیدہ است. این اثر یک چاپ دیگر با تحقیق دیگر دارد کہ جدیدتر است:

منہاج البراعه فی شرح نہج البلاغہ، سه جلد، تحقیق سید عبداللطیف کوه کمری، بہ کوشش سید محمود مرعشی، قم، کتابخانہ آیت اللہ مرعشی، ۱۴۰۶ ق. (۱)

نبرد زبید یا جنگ یازده رخ؛

منتشر نشدہ، تألیف.

جنگ یازده رخ کہ در خراسان انجام گرفت یک جنگ سرنوشت ساز بود. در این نبرد لشکر توران درہم شکست و سرداران و فرماندہان لشکر توران ہمہ کشتہ شدند، و سرانجام پادشاہ آنها فراری شد و در یکی از کوهستانہای اران و آذربایجان دستگیر و کشتہ شد.

این جنگ بسیار اثر گذاشت و فردوسی در سرودن این داستان ہرنامی کردہ است. من این منطقہ را از نزدیک دیدم، و در آنجا بہ بررسی پرداختم. مکانی کہ سرداران و جنگجویان در آنجا تن بہ تن می جنگیدند بہ چشم خود دیدم ہمان گونه کہ فردوسی توصیف می کند ہم اکنون وجود دارد.

من اعتقاد دارم کہ فردوسی این مکان را کہ با طوس چندان فاصلہ ای ندارد، از نزدیک دیدہ و این داستان را سرودہ است. تصور می کنم فردوسی در دامنہ این کوه ایستادہ و رو بہ میدان جنگ یازده رخ نمودہ و حوادث آن را بہ نظم کشیدہ است.

بہ طور کلی بر اساس روایات فردوسی در شاہنامہ، جنگہای ایران و توران از زمان ایرج فرزند فریدون کہ بہ دست برادرانش در توران کشتہ شد تا عصر کیخسرو در خراسان انجام گرفت. جنگ دہستان، جنگ لاون، جنگ ہماون و جنگ یازده رخ در خراسان روی داد و این اماکن ہم اکنون وجود دارند.

ص: ۸۳

جنگ یازده رخ را باید به تصویر کشیده شود، و یکی از جنگهای سرنوشت ساز در تاریخ ایران می باشد، فداکاری این ملت را در ستیز با دشمن نشان می دهد، این کتاب سالیان درازی است در برنامه کارم می باشد و امیدوارم به زودی تکمیل و چاپ شود. (۱)

نساء؛

منتشر نشده، تألیف.

بخشی از مجموعه بزرگ فرهنگ خراسان است که هنوز منتشر نشده است. (۲)

نصایح الکافیة یا اندرز به هواداران معاویه؛

منتشر شده، ترجمه.

سید محمد بن عقیل (متولد ۱۲۷۹ ق در مسیله آل شیخ در حضرموت یا یمن جنوبی) از شیعیان و دوستان اهل بیت (علیه السلام) در یمن بود که خدمات زیادی به فرهنگ شیعه داشت. بالاخره در شهر مکلا (یمن) دیده از جهان فرو بست.

او چند اثر سودمند تألیف کرده است که یکی از آنها النصایح است. مؤلف در صدد بود پرده های اوهام و اغراض تعصب آلود را بالا زده و حقایق تاریخی را به مسلمانان بشناسد تا بعضی از مسلمانان به راه باطل نروند. او می خواست وحدت را با روش آگاهی بخشی ترویج کند. او تحریف هایی که برخی مورخان درباری نوشته اند و برای معاویه ستایش هایی جعل کرده اند را ناپسند می دانست و در این کتاب به نقد و رد آنها پرداخته است.

عطاردی در ۱۳۸۳ ق به هنگام اقامت در نجف اشرف، با محضر علامه امینی صاحب الغدیر برای ترجمه النصایح مشاوره نمود و ایشان این رأی را پسندید و نسخه شخصی خودش را به او داد. مترجم از رمضان ۱۳۸۳ ق کار را آغاز نمود و تا پایان همین ماه در کربلا به پایان رساند.

اهم عناوین مباحث آن عبارت است از: لعن و سب معاویه و نظریات دانشمندان مسلمان درباره آن، نقد مخالفان لعن و سب، رفتارهای معاویه که باعث سب و لعن شده، دیدگاه ها و گفته های اصحاب پیامبر (صلی الله علیه و آله) درباره معاویه، امام علی (علیه السلام) و جنگ جمل و صفین، غصب خلافت توسط معاویه، رفتار معاویه با امام حسن (علیه السلام)، حوادث دوره امامت امام حسن (علیه السلام)، شهادت بزرگانی نظیر امام حسن (علیه السلام) و مالک اشتر توسط معاویه، بدعت های معاویه، بغض نسبت به اهل بیت، کوشش های ابوسفیان علیه جریان مسلمانان و اسلام، استخفاف معاویه نسبت به حضرت رسول، انحرافات دوره معاویه، نظریات فقهای اهل سنت درباره معاویه، مناقب امام علی (علیه السلام) و دیگر اهل بیت.

این کتاب دو بار چاپ شده است:

١- (١). روایت عشق، ص ٤٤٢-٤٤٣.

٢- (٢). روایت عشق، ص ٤٣٥-٤٣٦.

معاویه را بشناسید: اندرز به هواداران معاویه، محمد بن عقیل علوی حضرمی، ترجمه عطاردی، [تهران]، چاپخانه حیدری، خرداد ۱۳۵۲ / جمادی الأول ۱۳۹۳ ق.

النصائح الکافیة یا اندرز به هواداران معاویه، محمد بن عقیل علوی حضرمی، ترجمه عزیزالله عطاردی، تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۷۳، ۳۶۲ ص. فروست: مرکز فرهنگی خراسان ۱۶. (۱).

استاد گاه آن را به نام ترجمه النصائح الکافیة نامیده است. (۲).

نهج البلاغه؛

منتشر شده، تصحیح.

در سال ۱۳۵۶ شمسی که مقارن با هزارمین سال تألیف نهج البلاغه بود، در نظر گرفتم متنی از نهج البلاغه را با قدیمی ترین نسخه ها مقابله نمایم تا آن زمان نهج البلاغه یک چاپ مصحح و منقح نداشت و در ایران و بیروت چند بار چاپ شده بود.

در کتابخانه ها و فهارس تحقیق کردم تا نسخه های قدیمی را بدست آورم و در این مورد با کتابشناسان هم به گفتگو نشستم، و در داخل ایران و کشورهای خارج که کتب خطی اسلامی در آنها نگهداری می گردد، ارتباط برقرار کردم و به جستجو ادامه دادم.

پس از مدتها تحقیق نسخه هایی از این کتاب را که در قرن پنجم و ششم نوشته شده بود پیدا کردم، نسخه ای در کتابخانه مرعشیه قم، مورخ ۴۶۵ و نسخه ای در کتابخانه فخرالدین نصیری مورخ ۴۹۶ و نسخه ای در کتابخانه مدرسه نواب در مشهد مقدس مورخ ۵۴۴ بدست آوردم.

یک متنی از نهج البلاغه را در ایران با این نسخه ها مقابله نمودم، پس از این در سال ۱۳۶۰ به هندوستان رفتم، در کتابخانه های آنجا هم در این مورد تحقیق کردم، در آن کشور نسخه ای در کتابخانه ممتاز العلما شهر لکهنو مورخ ۵۱۰ و نسخه ای مورخ ۵۳۸ در دانشگاه علیگر دیدم. نسخه را با این نسخه هم مقابله نمودم، و موارد اختلاف را در پاورقی ذکر کردم، و به ایران بازگشتم، این نسخه را که با پنج نسخه قدیمی مقابله کردم بودم آماده چاپ شد و در سال ۱۳۷۳ شمسی در تهران به چاپ رسید و در اختیارعلاقه مندان قرار گرفت.

استاد عطاردی، در سال ۱۳۵۶، همزمان با هزارمین سال تألیف نهج البلاغه، مطالعات و تحقیقات خود را بر روی نهج البلاغه آغاز می کنند. ایشان مصمم می شوند که نسخه ای از نهج البلاغه را فراهم آورند که با کهن ترین متون نهج البلاغه و نزدیکترین نسخ به زمان مؤلف مقابله و تصحیح شده باشد.

ص: ۸۵

پس از بررسی های فراوان، پنج نسخه کهن می یابند که نزدیکترین آن ها به زمان مؤلف در ۴۶۹ ق کتابت شده بود و دورترین آن ها در سال ۵۳۴ ق به رشته تحریر درآمده است. بنیاد نهج البلاغه این کتاب را در سال ۱۳۷۲ شمسی در قطع رحلی چاپ کرده است.

این اثر بامشخصات کتاب شناختی زیر منتشر شده است:

نهج البلاغه؛ الشریف الرضی، محمدبن الحسین الموسوی، مقابله و تصحیح: عزیزالله عطاردی، چاپ اول: ۱۳۹۱، ۷۸۶ ص. (۱)

هارون الرشید حیات و سیره؛

منتشر شده، تألیف.

علامه عطارد در راستای خراسان پژوهی و شناخت فرهنگ و تمدن خراسان به خلفای عباسی و اهم آنها یعنی هارون و مأمون هم پرداخته است. او در مقدمه این کتاب یادآور شده که خلافت عباسی که در توسعه فرهنگ اسلامی مؤثر بود، توسط رجال و نخبگان خراسان پایه گذاری شد و بسیاری از رجال و کارگزاران عباسیان از خراسان بودند (ص ۳-۴).

نویسنده نخست به تولد و خلافت او پرداخته، سپس روابط هارون را با موسی بن جعفر امام هفتم را توضیح می دهد. در ادامه رابطه هارون با علویون را گزارش می دهد. در ادامه به حوادث مهم دوره خلافت او می پردازد.

این اثر با این مشخصات منتشر شده است:

هارون الرشید: حیات و سیره، به کوشش عزیزالله عطاردی، تهران، نشر عطارد، ۱۳۹۱، ۵۵۲ ص.

شیوه علامه عطارد مثل اغلب آثارش، ایزش اسناد است. نخست موضوعات مرتبط به پروژه کلی خود که همان خراسان پژوهی است، را شناسایی کرده سپس از متون کهن و قدیمی یا میانی، اسناد و مدارک را استخراج و به صورت شمارشی زیر موضوعات می آورد. شیوه نقلی مدارک هر جا نیاز به توضیح داشته، به روش تعلیقه نویسی، شرح و توضیح داده است. (۲)

فصل دوم: مقالات

اشاره

در کتاب روایت عشق که آخرین زندگی نامه خود نوشت مرحوم عطاردی محسوب می شود، نه عنوان مقاله را خودش معرفی کرده است. این نه عنوان را به تفصیل در اینجا بر پایه اطلاعاتی که خود ایشان داده معرفی می کنیم. اما مقالات دیگری هم هست که قطعاً به قلم ایشان است ولی نمی دانم چرا معرفی نکرده است. برای

١- (١). رايحه، ش ١١١، ص ١٥؛ روايت عشق، ص ٤١١-٤١٢.

٢- (٢). هارون الرشيد، مقدمه و جم -.

نمونه مقاله «زندگی نامه خود نوشت» که به قلم ایشان است و در کتاب گرامی نامه استاد عطاردی برای اولین بار منتشر شد، چرا در کتاب روایت عشق، بخش مقالات معرفی نشده است. (۱) بسیار کوشیدیم تا اطلاعات جامعی درباره همه مقالات ایشان به دست آوریم و حتی المقدمه همه آنها را معرفی نماییم. این مقالات به ترتیب الفبای عنوان می آید. پس از عنوان منبع درج آنها معرفی می شود. در پایان این فصل مصاحبه های ایشان را هم می آوریم.

علت عدم گرایش به مقاله نگاری

قبل از پرداختن به معرفی مقالات حدود یک صفحه درباره علت کم بودن مقالاتش و علت عدم تمایل به این مشغله فرهنگی توضیحاتی داده که عیناً نقل می شود:

«من در زندگی فرهنگی و تحقیقاتی خود مقاله نویسی را بکار نبستم با اینکه مدیران مجلات علمی از سال ۱۳۴۰ مکرر از من درخواست مقاله نویسی در موضوعات گوناگون می کردند، پاسخ منفی می شنیدند و لذا در مطبوعات مقالات زیادی ندارم.

از طرف دیگر در اجتماعات فرهنگی هم شرکت نداشتم، تا در آنجا سخنرانی کنم و یا مقاله ای بخوانم، من در مسافرت های خود به خارج کشور با استادان زبان و ادبیات فارسی و عربی ملاقات می کردم و با آنان درباره مسائل فرهنگی به گفتگو می نشستم.

آنان از من درخواست می کردند در دانشگاه ها و مراکز فرهنگی و کتابخانه ها حاضر شوم و برای دانشجویان ادبیات فارسی سخنرانی نمایم، من به عللی این دعوت ها را قبول نمی کردم، و جز چند مورد در هند و پاکستان که در دانشگاه حاضر شدم و برای استادان و دانشجویان درباره کار خود صحبت نمودم.

در تعدادی از کشورها مقامات فرهنگی و مطبوعاتی از من دعوت می کردند تا با آنها مصاحبه داشته باشم و علت سفر خود را به آن کشورها شرح دهم و یا در رادیوهای فارسی سخنرانی کنم، ولی جز در چند مورد از شرکت در مصاحبه های مطبوعاتی و صحبت در رادیو خودداری نمودم.

از این رو مقاله های زیادی ندارم، و تنها چند مقاله که در موضوعات گوناگونی نوشته ام در اینجا نقل می کنم، این مقاله ها در همایش ها و اجتماعات فرهنگی خوانده شده و یا در یادنامه ها چاپ شده اند. (۲)

تاکنون فهرستی هر چند ناقص درباره مقالات ایشان منتشر نشده است. برای مثال کتابشناسی که در همایش سال ۱۳۸۵ تهیه شد و در جلد اول آثار آن همایش درج شد، اصلاً به مقالات ایشان اشاره نشده است. (۳) به

ص: ۸۷

۱- (۱). گرامی نامه استاد عطاردی، ج ۱، ص ۱۹-۴۵.

۲- (۲). روایت عشق، ص ۴۴۹-۴۵۰.

۳-۳) . از پژوهشگران تقاضا داریم حتماً محتوای این مآخذشناسی را مطالعه کنند. گرامی نامه استاد عطاردی، ج ۱، ص ۷۷-

.۱۳۰

همین دلیل تحلیل‌ها و مقالاتی که دیگران درباره ایشان نوشته‌اند فاقد ارجاع به مقالات خود عطاردی است. برای نمونه مقاله‌ای درباره رافعی و کتاب‌التدوین در مجموعه مقالات همایش ۸۵ عرضه شده ولی به اصلی‌ترین مأخذ که همان مقاله بلند مرحوم عطاردی درباره رافعی است.

مقالات استاد همگی بلند و مفصل است و مشتمل به اطلاعات کلیدی است و عدم مأخذشناسی و معرفی نشدن آنها موجب مشکلات عدیده در جریان تحقیقات این حوزه شده است.

معرفی مقالات

۱ - آثار اسلامی ایرانیان در شبه قاره،

مجله معارف اسلامی ۱۳۴۷.

بررسی تأثیر ایرانیان مهاجر به شبه قاره و معرفی آثار آنها. پس از ورود اسلام به شبه قاره و استقرار دولت اسلامی در این منطقه، پای ایرانیان به آنجا باز شد و به دلائل مختلف ایرانیان به شهرهای مختلف هندوستان رفته و گاه اقامت اختیار کردند و گاه در تردد بودند. ایرانیان پس از استقرار در شبه قاره آثاری از خود برجای نهاده‌اند که هنوز علائم یا خود آن آثار پای برجا است.

علامه عطاردی در مقاله زیر این آثار ایرانی را برشمرده و بررسی کرده است: «آثار اسلامی ایرانیان در شبه قاره هند و پاکستان»، عزیزالله عطاردی، مجله معارف اسلامی، ش ۵، فروردین ۱۳۴۷.

۲ - آشنایی با نهج البلاغه،

روایت عشق، ص ۵۱۱-۵۳۶؛ وقف میراث جاویدان، سال ۱۳۷۸ و ۱۳۸۰.

متن این مقاله در روایت عشق آمده و شامل این مباحث است:

تحقیق متن نهج البلاغه، تصحیح و چاپ منهاج البراعه راوندی، تصحیح و چاپ حدائق الحقایق، تصحیح و چاپ اعلام نهج البلاغه، تصحیح و چاپ شرح نهج البلاغه قرن هشتم، گردآورندگان سخنان علی (علیه السلام)، حارث اعور همدانی، زید بن وهب جهنی، اصبع بن نباته، لوط بن یحیی ازدی، عبیدالله بن حر جعفی، صعصعه بن صوحان.

اما تنها نشریه‌ای که این مقاله را منتشر کرده وقف میراث جاویدان است. معرفی این نشریه اینگونه است.

عزیزالله عطاردی سالهایی از عمر خود را به تحقیق و تفحص درباره نهج البلاغه گذراند و چندین اثر در این زمینه نوشت یا تصحیح و احیا و یا ترجمه کرد. در پایان هم مقاله‌ای درباره کارنامه خودش در زمینه نهج البلاغه پژوهی نوشت. این مقاله، ابتدا گزارشی از تحقیق‌های او درباره متن نهج البلاغه و احیای چند نهج البلاغه برپایه چند نسخه است. در ادامه شروع مختلفی که چاپ و منتشر شده را معرفی می‌کند؛ از جمله شرح‌هایی که خود علامه عطاردی تصحیح کرده مثل منهاج البراعه

و حدائق الحقایق را معرفی کرده است.

ص: ۸۸

نیز این مقاله به مباحثی مثل گردآوری سخنان امام علی (علیه السلام) و گردآورندگان اجازات نهج البلاغه، راویان نهج البلاغه، نقش علمای خراسان در ترویج نهج البلاغه، شبهات پیرامون نهج البلاغه و نقادی آنها می پردازد. در مجموع اطلاعات و بررسی های سودمندی از ابعاد این کتاب شریف عرضه کرده است.

این مقاله با مشخصات زیر چاپ شده است:

«آشنایی با نهج البلاغه»، عزیزالله عطاردی، وقف میراث جاویدان، سال هفتم، ش ۲۵ و ۲۶، بهار و تابستان ۱۳۷۸، ص ۱۴-۲۹؛ ش ۳۵ و ۳۶، پاییز و زمستان ۱۳۸۰.

مقاله آشنایی با نهج البلاغه در دو منبع چاپ شده است، با این تفاوت که در مجله وقف میراث جاویدان، چهار مبحث راویان نهج البلاغه، علمای خراسان و نهج البلاغه، اجازات نهج البلاغه و نیز شبهه شناسی دیگر را به مقاله اصلی افزوده است. ولی در کتاب روایت عشق فقط تصحیح شروح و متن نهج البلاغه و گردآورندگان آمده است.^(۱)

۳- ابنیه و آثار تیموریان در مشهد مقدس،

روایت عشق، ص ۵۷۲-۵۸۷؛ کنگره فرهنگ و ادب تیموری.

این مقاله به آثار و بناهای مذهبی و علمی باقیمانده از عصر تیموریان در مشهد مقدس رضوی و حومه آن می پردازد. این بناها می فهماند که سلاطین، حاکمان و امیران این خاندان عنایت خاصی به این شهر مقدس داشته و در عمران و آبادی و توسعه آن کوشش داشته اند و وجود چند مسجد در مشهد مقدس و چند رواق در حرم مطهر امام رضا (علیه السلام) و مدارس علمیه در مشهد مقدس این موضوع را تأیید می کنند.

بر اساس روایات مستند تاریخی و شواهد گوناگون امیر تیمور و فرزندان و احفاد او به این شهر مقدس از آنان بسیار توجه داشته اند و برای زیارت مرقد مطهر حضرت رضا (علیه السلام) به این شهر می آمدند و هدایا و نذوراتی به آستانه مقدسه تقدیم می کردند.

این مقاله برای کنگره فرهنگ و ادب عصر تیموریان عرضه شده است و شامل این مباحث است:

مسجد جامع گوهر شاد، رواق دارالسیاده، رواق دارالحفاظ، رواق دارالسلام، ایوان امیر علی شیر نوایی، مسجد شاه، مدرسه دو درب، مدرسه پریزاد، مزار معروف به گنبد خشتی در محله نوقان مشهد، مسجد قریه ازغد، رباط امیرعلی شیر در سنگ بست، مزار بُرزش آباد، مقبره گهواره گر در قریه نوزاد گلکان، سدها و بندهای آبی در مشهد مقدس.

ص: ۸۹

۴ - اجداد گرامی حضرت رسول (صلی الله علیه و آله)،

تألیف در ۲ بهمن ماه ۱۳۷۵ (روایت عشق، ص ۴۵۱-۴۷۰).

این مقاله شامل این مباحث است:

اصل خاندان قریش، موقعیت سیاسی قریش در جزیره العرب، ریشه خانوادگی قریش و نسب آنها، کوثری ربا در کجا بوده، حضرت ابراهیم جدّ اعلاّی حضرت رسول (صلی الله علیه و آله)، مهاجرت ابراهیم (صلی الله علیه و آله) به طرف شام، در کنار خانه خدا، حضرت اسماعیل (علیه السلام) در مکه، پدران حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) تا عدنان، عبدالله بن عبدالمطلب، عبدالمطلب، هاشم، عبد مناف، قصی، کلاب، کعب، لؤی، غالب، فهر، مالک، نضر، کنانه، خزیمه، مُدرکه، الیاس، مُضَر، نزار، معد، عدنان، مذهب آبا و اجداد حضرت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله).

۵ - اعلام الغارات، معجم عرضه شده در کتاب الغارات.

علامه عطاردی پس از تصحیح متن الغارات، شخصیت های غاراتی را در قالب یک معجم و مقاله بلند تدوین و در پایان کتاب الغارات آورده است.

کتاب الغارات که گزارش گر شیخون های دشمنان و مخالفان امام علی (علیه السلام) در دوره خلافت آن امام است و توسط ابراهیم بن محمد ثقفی (درگذشت ۲۸۳ ق) تألیف شده است، مشتمل بر نام های اشخاصی است که به گونه ای در تاریخ آن دوره نقش آفرین بوده اند. این نام ها توصیف و تراجم نگاری شده اند و در قالب یک معجم الفبایی منتشر شده است.

نام های شخصیت های مندرج در متن الغارات نیازمند بررسی های رجالی و تاریخی بود. «اعلام الغارات» علاوه بر بیان زندگینامه هر شخصیت این نیاز را هم مرتفع کرده است. این معجم مشتمل بر زندگینامه های ۳۱۷ شخصیت است که با عنوان «فرازهایی از زندگی و خصوصیات اعلام الغارات» به عنوان بخش دوم کتاب الغارات ضمیمه آن منتشر شده است. اعلام الغارات به قلم عطاردی است و در آخر ترجمه الغارات آورده که خود برگردان فارسی آن را بر عهده داشت.

ترتیب این شخصیت ها بر اساس حروف الفبای نام است؛ اولین آنها آل ابراهیم و آخرین آنها یزید بن مغفل است.

روش نویسنده اینست که درباره هر شخصیت نظریات مختلف مثبت و منفی (مدح و ذم) را نقل کند؛ آن هم برپایه منابع دست اول و معتبر. (۱)

۶ - پاسخ به معاندان نهج البلاغه،

روایت عشق، ص ۵۵۶-۵۶۱؛ انتشار در چند جای دیگر.

۱- (۱) . الغارات، ترجمه عزیزالله عطاردی، ص ۳۴۷-۵۸۷.

متن ناقص این مقاله در روایت عشق شامل مباحث زیر است:

خطبه ششقیه، غیب گویی در نهج البلاغه، امیرالمؤمنین و نهج البلاغه.

لازم به ذکر است کتابی با همین عنوان در ۲۳ صفحه در سال ۱۳۷۳ منتشر شده است. همین اثر بعداً در کتاب امیرالمؤمنین و نهج البلاغه (ج ۱، ص ۴۶۱-۴۹۷) به صورت یک مقاله بلند عرضه شد. نیز بعداً در مجله رایحه ش ۱۱۱ قسمتی از آن آمد و در کتاب روایت عشق متن ناقص آن به صورت یک مقاله کوتاه آمده است. از اینرو این اثر به سه صورت تاکنون عرضه شده است: ۱. انتشار مستقل به صورت کتاب؛ ۲. انتشار کامل به صورت مقاله؛ ۳. انتشار قسمتی از آن به صورت مقاله در روایت عشق و در نشریات.

این اثر به دلیل محتوای ابتکاری و روشمند آن، دفاع مؤثری از نهج البلاغه داشته است. به رغم کم بودن حجم آن، دارای محتوای مستحکم و استدلال‌های قوی است. از اینرو با استقبال عمومی مواجه شده است. از اینرو از سال ۱۳۷۳ که اولین چاپ را داشت تاکنون چندبار به صورت‌های مختلف منتشر شده است. مشخصات مأخذشناسی کتابی آن در بخش کتب معرفی شد و اینجا ورژن مقاله آن معرفی گردید.

۷- تحقیق پیرامون التدوین و مؤلف آن،

روایت عشق، ص ۴۷۱.

این مقاله شامل این مباحث است:

مسافرت به هندوستان، در کتابخانه ناصریه، موضوعات التدوین، چاپ کتاب التدوین، خصوصیات نسخه‌ها، چاپ جدید التدوین، مؤلف التدوین و خاندان او، تولد، تحصیلات، سخنان علماء و محققان درباره او، وفات عبدالکریم، آثار و تألیفات، مشایخ و اساتید، رویان عبدالکریم، نسب رافعی و خاندان او، رافعی و ادبیات فارسی، رافعی و ادبیا عربی، رافعی و سلطان جلال‌الدین خوارزمشاه، بیماری رافعی در ساوه، داستانی از داماد رافعی، محمد بن عبدالکریم پدر مؤلف، اسعد زاکانی جد مؤلف، عبدالرحمان بن محمد برادر مؤلف، محمد بن محمد بن عبدالکریم برادر دیگر مؤلف، محمد بن عبدالعزیز پسر عموی مؤلف، ابوبکر بن محمود، محمد بن محمود رافعی، محمد بن شیرزاد سراجی، محمد بن احمد بن احمد زاکانی، عمر بن اسعد زاکانی، محمود بن محمد.

نظر به اهمیت کتاب التدوین فی اخبار قزوین از رافعی قزوینی، علامه عطاردی مقاله بلندی درباره ابعاد این اثر نگاشت. این مقاله در مقدمه کتاب التدوین و گویا در چند نشریه خارجی منتشر شده است. مناسب است تمامی مقالات مرحوم عطاردی در یک مجموعه جمع آوری و منتشر گردید. زیرا خطر مفقودشدن آنها زیاد است.

۸- تقریرات خواجه رشیدالدین فضل‌الله،

فرهنگ ایران زمین، ۱۳۵۲.

رشیدالدین فضل الله همدانی از مورخان نامدار و از وزیران مشهور قرن هشتم هجری بود. او تألیفات و آثار زیادی دارد که تعدادی از آنها به چاپ رسیده است. رشیدالدین حوزه درس و بحث هم داشته است و مدرسه ای به نام مدرسه سیاره تأسیس کرده بود.

استاد عطاردی در سال ۱۳۴۵ که به هند سفر کرد در شهر لکهنو به کتابخانه ناصریه رفت و در آنجا به مطالعه و تحقیق مشغول شد، در این کتابخانه رساله ای یافت به عنوان «تقریرات رشیدالدین» به قلم علامه حلّی، این رساله نظرش را جلب کرد و آن را مطالعه کرد.

موضوع رساله در علم کلام بود، رشیدالدین فضل الله چند روایت را مورد بحث قرار داده و علامه حلّی هم در مجلس درس او حضور داشته است، تقریرات رشیدالدین را نوشته است. عطاردی این رساله را با نسخه دیگر که در کتابخانه مرحوم استاد محمود شهابی بود مقابله کرد و در مجله ایران زمین به چاپ رساند. (۱)

لازم به ذکر است اصل این اثر رساله بوده و پس از تصحیح در مجله ایران زمین به صورت مقاله بلند عرضه شد. ولی اگر مقدمه ای بر آن نوشته شود، قابلیت انتشار به صورت کتاب را هم دارد. مشخصات مأخذشناسی آن اینگونه است:

«تقریرات خواجه رشیدالدین فضل الله»، علامه حلّی، تصحیح عزیزالله عطاردی، ایران زمین، ش ۱۹، ۱۳۵۲، ص ۱۰۶-۱۱۷.

بعداً این اثر به صورت کتاب منتشر شد: تقریرات رشید الدین همدانی به قلم علامه حلّی، تهران، فرهنگ خراسان، ۱۳۹۲.

۹ - التعلیقات،

ضمیمه کتاب التدوین، ج ۳، ص ۵۷۷-۶۶۲.

علامه عطاردی کتاب التدوین فی اخبار قزوین نوشته عبدالکریم بن محمد رافعی قزوینی (درگذشت ۶۲۳ ق) را بر اساس چند نسخه تصحیح و در سه جلد منتشر نمود. این اثر در بخش کتاب معرفی شده است. کتاب التدوین در واقع دایره المعارف تخصصی قزوین است. از اینرو برخی از جاهای آن نیاز به توضیح داشت تا برای نسل امروز معنادار باشد. از اینرو حدود یکصد صفحه بر آن تعلیقه نگاشت و به صورت یک مقاله بلند در پایان جلد سوم آورده است. این گونه موارد که در آثار استاد عطاردی زیاد هم است هر چند واقعاً ضوابط و ویژگی های یک مقاله علمی را دارند اما تا کنون تلقی مقاله از آنها نشده است. زیرا در نشریه یا مجموعه ای منتشر نشده اند. با اینکه ارزش دارند با اندک دستکاری در نشریات منتشر شود. برای نمونه ضمایمی با عنوان راویان ائمه (علیه السلام) که در پایان مسانید آورده، تمامی شأن و قابلیت درج در نشریات به صورت مقاله را دارند.

ص: ۹۲

اما درباره تعلیقات علامه بر کتاب التدوین، این تألیفات کمتر از یادداشت های مرحوم محمد قزوینی نیست و لازم است چند مقاله جدی و حتی پایان نامه درباره شیوه شناس، منابع و دیگر جنبه های آن تألیف گردد. از مرکز فرهنگی خراسان و ریاست آن جناب آقای مسجد جامعی توقع اینگونه موارد هست.

۱۰ - خدمات ایرانیان به اسلام،

مقاله بلند در کتاب خدمات متقابل اسلام و ایران.

مرتضی مطهری حدود سال ۱۳۴۰ از عزیزالله عطاردی می خواهد بخشی از کتاب خدمات متقابل را بنویسد. عطاردی درباره خدمات ایرانیان برای توسعه فرهنگی مسلمانان مقاله بلندی عرضه کرد. این مقاله دارای دو فصل خدمات قبل از ورود اسلام به ایران و خدمات بعد از آن است.

گزارش مرحوم عطاردی از مطهری و کتاب خدمات اینگونه است:

کتاب خدمات متقابل اسلام و ایران از تألیفات استاد شهید حاج شیخ مرتضی مطهری خراسانی است. علامه عطاردی با مرحوم مطهری به عنوان محقق مشهور معاصر از سال ۱۳۳۴ ش آشنا شد و تا پایان زندگی آن شهید والامقام این ارتباط برقرار بود.

مطهری روزی به او می گوید: من کتابی تحت عنوان خدمات متقابل اسلام و ایران در دست تألیف دارم، شما در این مورد اطلاعات مفیدی دارید و به من در جمع آوری مطالب مربوط به این کتاب کمک کنید. عطاردی در پاسخ می گوید: در مورد خدمات ایرانیان به اسلام می توانم اطلاعاتی در اختیار شما قرار دهم.

بعد از این در موضوع خدمات ایرانیان مقیم یمن که در زمان ساسانیان به آنجا رفته بودند، و به اسلام گرویدند و خدمت پیامبر گرامی رسیدند یادداشت هایی تهیه کرد و در ادامه درباره خدمات ایرانیان در هندوستان، و آفریقای شمالی اطلاعاتی جمع آوری و به مرحوم مطهری داد.

مرحوم مطهری پس از اینکه نوشته های مرا مطالعه فرمودند، اظهار داشتند این نوشته های شما برای من هم تازگی دارد، و بسیار سودمند است، و بعد همه نوشته های عطاردی را مطاوی آن کتاب به نام خود عطاردی آورد. شهید مطهری نخستین کسی است که در کتاب خدمات متقابل از تدوین تاریخ خراسان خبر داد، او همواره مشوق عطاردی بود و آرزو می کرد روزی این کتاب سامان گیرد و چاپ شود. از جهت دیگر ناخودآگاه موضوع تمدن در ذهن علامه عطاردی جای ویژه ای باز کرد. (۱)

۱۱ - راویان نهج البلاغه،

روایت عشق، ص ۵۳۷-۵۴۰.

علامه عطاردی بخشی از کتاب اجازات نهج البلاغه را به صورت مقاله در نشریه و سپس در کتاب روایت عشق آورده است. این مقاله به معرفی هفت راوی می پردازد که از سید رضی اجازه نقل نهج البلاغه دریافت کردند و از شمار چهره های قدیمی راویان نهج البلاغه می باشند. نام های آنها عبارت است از: سیده نقیه دختر سید مرتضی، ابومنصور عکبری، سبط بشر حافی، محمد بن علی حلوانی، محمد بن حسن ابوجعفر طوسی، محمد بن همام بغدادی و بالاخره جعفر بن محمد درشتی. (۱)

۱۲ - زندگی نامه خودنوشت،

گرامی نامه استاد عطاردی، ج ۱، ص ۱۹-۴۰؛ چند منبع دیگر.

این نخستین اثر خودنوشت درباره زندگی نامه و تحولات آن است که علامه عزیزالله عطاردی (۱۳۰۷-۱۳۹۳) تألیف کرده است. این مقاله را نخست به مناسبت همایش بزرگداشت استاد در ۱۳۸۵ عرضه کرد و در مجموعه مقالات این همایش منتشر شد. (۲)

شامل این سرفصل ها است: آغاز تحصیلات؛ تحصیلات عربی؛ در حوزه علمیه قوچان؛ در مشهد مقدس رضوی؛ در تهران؛ در حوزه علمیه قم؛ در نجف اشرف؛ اساتید و مشایخ؛ تحقیقات و مسافرت های علمی؛ مسند عبدالعظیم حسنی؛ فرهنگ خراسان؛ مسانید اهل بیت (علیه السلام)؛ تحقیق درباره نهج البلاغه؛ ترجمه کتب عربی؛ فرهنگ سیستان؛ استخراج چند موضوع از تاج العروس؛ تحقیق در تاریخ شیعه امامیه؛ تحقیق و تصحیح متون؛ اخبار هارون و مأمون؛ لغات فارسی در حدیث و ادب؛ تحقیق در شاهنامه؛ عطاردی ها در حدیث؛ تاریخ و ادب؛ فهرست نگاری و نسخه شناسی؛ سفرهای علمی؛ مرکز فرهنگی خراسان.

استاد در واقع زندگی خود را به سه بخش کودکی، تحصیلات و تحقیقات تقسیم کرده است. بخش کودکی را به سرعت ردّ شده و در بخش تحصیلات به حوزه های علمیه و استادان خودش پرداخته؛ ولی اطلاعات بسیار تفصیلی در این بخش ارائه نکرده است. اما در بخش سوم، در ۱۶ محور، اطلاعات بسیار زیاد بیان نموده است.

زندگی نامه خود نوشت ایشان در چندین منبع دیگر هم منتشر شده است. مثل گرامی نامه (ج ۱، ص ۱۹-۴۵)، نشریه رایحه، عطارد دانش و غیره. نیز حوادث و ابعاد زندگی نامه ایشان در آثار متعدد آمده است. ولی از همه دقیق تر، بدون غلطی و جامع تر، زندگی نامه ای است که در فصل نخست کتاب روایت عشق آمده است (ص ۱۱-۳۷).

همچنین در سایت های اینترنتی و خبرگزاری ها هم درج شده است. برای مثال خبرگزاری فارس در ۱۲ مرداد ۱۳۹۳ اقدام به درج آن کرد.

ص: ۹۴

۱- (۱). روایت عشق، ص ۵۳۷-۵۴۰.

۲- (۲). گرامی نامه استاد عطاردی، ج ۱، ص ۱۹-۴۵.

۱۳ - زندگی حضرت عبدالعظیم حسنی (علیه السلام)،

روایت عشق، ص ۵۸۸-۶۰۴.

این مقاله شامل این مباحث است:

زید بن حسن مجتبی (علیه السلام)، حسن بن زید، علی بن حسن زید، عبدالله بن علی بن حسن بن زید، تولد حضرت عبدالعظیم (علیه السلام)، عبدالعظیم حسنی در محضر امامان معصوم (علیه السلام)، عبدالعظیم در محضر امام رضا (علیه السلام)، عبدالعظیم حسنی در محضر امام جواد (علیه السلام)، عبدالعظیم حسنی در محضر امام هادی (علیه السلام)، عرض اعتقادات دینی در محضر امام هادی (علیه السلام)، جهاد و مبارزات حضرت عبدالعظیم در شهر ری، وکالت و نیابت از طرف امام هادی (علیه السلام)، مجلس املاء حدیث، وفات حضرت عبدالعظیم (علیه السلام)، فضیلت زیارت حضرت عبدالعظیم (علیه السلام)، آثار و تألیفات حضرت عبدالعظیم (علیه السلام)، روایات حضرت عبدالعظیم (علیه السلام)، روضه مبارکه حضرت عبدالعظیم (علیه السلام)، مدارس دینی و جوار حضرت عبدالعظیم (علیه السلام)، کتابخانه حضرت عبدالعظیم (علیه السلام)، موزه حضرت عبدالعظیم (علیه السلام)، درمانگاه حضرت عبدالعظیم (علیه السلام).

این مقاله که در واقع خلاصه ای از کتاب عبدالعظیم حسنی ایشان است علاوه بر روایت عشق در چند مجله دیگر هم آمده است.

۱۴ - علمای خراسان و نهج البلاغه،

روایت عشق، ص ۵۴۱-۵۵۵.

این مقاله شامل این مباحث است:

یعقوب بن احمد نیشابوری، حسن بن یعقوب نیشابوری، علی بن احمد فنجکردی نیشابوری، احمد بن محمد وبری خوارزمی، علی بن زید ابوالحسن بیهقی، محمد بن حسین کیدری، علی بن ناصر سرخسی، ابوالقاسم زمخشری، فخرالدین رازی، حسن بن محمد صغانی، مسعود بن عمر تفتازانی، یحیی بن حمید بخاری، امیرعلی شیر نوائی، سلطان محمود طبسی، محمد رفیع جیلانی مشهدی، محمود مشهدی، محمد کاظم خراسانی، محمد تقی هروی، محمد کاظم مشهدی، هادی بن حسین بیرجندی، حسن علی بجنوردی، حاج شیخ مرتضی مطهری، سید جواد مصطفوی.

علامه عطاردی کتابی کوچک در زمینه نقش علمای خراسان در زمینه خدمات به نهج البلاغه منتشر کرده است. بعداً این کتاب به صورت یک مقاله با عنوان علمای خراسان و نهج البلاغه در کتاب روایت عشق، به چاپ رساند. البته نمی دانیم جای دیگر هم به عنوان مقاله منتشر شده یا نه. (۱) این اثر در کتاب امیرالمؤمنین و نهج

١- (١). روایت عشق، ص ٥٤١-٥٥٥؛ امیرالمؤمنین و نهج البلاغه، ج ١، ص ٥٠١-٥٥٥.

البلاغه کامل تر و بدون قید خراسانی بودن هم آمده است و ۲۴ شخصیت به ۲۱۵ شخصیت نهج البلاغه پژوه توسعه یافته است.

۱۵ - نهج البلاغه در بستر تاریخ،

روایت عشق، ص ۵۶۲-۵۷۱.

این مقاله شامل این مباحث است:

جمع آوری خطبه های علی (علیه السلام)، تألیف نهج البلاغه، راویان نهج البلاغه از سید رضی، شروح نهج البلاغه، چاپ جدید نهج البلاغه.

علامه عطاردی در این مقاله، ابتدا به موضوعات و محتوای نهج البلاغه پرداخته و مباحث آن را به سه دسته یکی خطبه، نامه، حکمت تقسیم کرده است. سپس به گرایش علمی، تاریخ جمع آوری خطبه ها، روایت مسائل نهج البلاغه می پردازد. (۱)

فصل سوم: مصاحبه ها

۱. مجله پاسدار اسلام، سال سی و یکم، ش ۳۶۹، شهریور ۱۳۹۱

گفت و گو با محقق و پژوهشگر سترک حجه الاسلام والمسلمین استاد شیخ عزیزالله عطاردی.

۲. روزنامه قدس، دوشنبه ۲۳ مرداد ۱۳۸۵

آقای عزیزالله عطاردی در ۲۳ مرداد ۱۳۸۵ در مصاحبه ای به تفصیل به دیدگاه های خود، آثار و کتابهای خود، پژوهش ها و دیگر جنبه های زندگی خود می پردازد. مشخصات آن چنین است:

«روزی که در آن مطالعه و تحقیق به اتمام نمی رسد»، مصاحبه با عزیزالله عطاردی، مصاحبه کننده جواد صبوحی، روزنامه قدس، دوشنبه ۲۳ مرداد ۱۳۸۵.

۳. روزنامه اطلاعات، ۲۰ مرداد ۱۳۹۳

در این گفتگو که توسط کریم فیضی انجام شده، علامه عطاردی دیدگاه خود درباره معنا و مفهوم زندگی و موفقیت و نیز عشق به کار و تلاش را بیان کرده است. همچنین توضیحاتی درباره ارتباطاتشان با شخصیت های علمی و دلایل موفقیتش در زندگی و نیز گزارشی از روند انجام برخی تحقیقاتش داده است.

ص: ۹۶

۴. وب سایت ایرنا، خرداد ۱۳۸۵

ایران مصاحبه مفصلی با حجه الاسلام والمسلمین عزیزالله عطاردی درباره فعالیت ها و آثار و همایش آینده، موانع در زندگی و کارها و موقعیت هایش داشت. بویژه به تفصیل تحقیقاتش در حوزه مباحث و موضوعات شیعه را توضیح می دهد. عنوان این مصاحبه اینگونه است: چهل سال تحقیق در تاریخ شیعه، گفت و گو با علامه عطاردی.

۵. وب سایت خبرگزاری رسا، ۵ مهر ۱۳۹۱

این خبرگزاری، گفتگو با مجله پاسدار اسلام درباره آثار و فعالیت هایشان را در سایت خود آورده است. علامه عطاردی در این گفتگو توضیحاتی درباره جدیدترین آثارشان و برخی تحقیقات بر زمین مانده شان داده است. ایشان همچنین خاطراتی از سفرهایشان به کشورهای مختلف و سبک تحقیقی شان داده است.

۶. مجله رایحه، ش ۱۱۱، آذرماه ۱۳۹۳

۶/۱. زندگی نامه از زبان عطاردی

بیان زندگی نامه و تألیفات توسط خودش. نشریه رایحه در گفتگویی با علامه عطاردی به حوادث زندگی نامه اش از سال ۱۳۳۱ یعنی آمدن به تهران و شروع همکاری با علی اکبر غفاری در تصحیح کافی تألیف مرحوم کلینی و دیگر آثار، کار در کتابفروشی مرحوم غفاری، تألیف عبدالعظیم حسنی، آغاز سفرها، گرایش به مسندنگاری، کار روی شاهنامه فردوسی و دیگر حوادث حیاتش می پردازد. (۱)

۶/۲. گفتگو با استاد عطاردی،

توسط محمدرضا نواللهیان به مناسبت رونمایی از مسند امام علی (علیه السلام).

در مراسم رونمایی از آخرین مسند از مسانید اهل بیت (علیه السلام) یعنی مسند الامام امیرالمؤمنین گفتگویی با استاد عطاردی انجام شده که در این گفتگو مطالب مفیدی ارائه شده است.

در تاریخچه مسندنویسی در شیعه و اهل سنت مطالبی ارائه شده و بیان می کند، البته ما (شیعه) در قدیم هم مسندنویسی داشته ایم ولی غالباً گم شده و از بین رفته است. در قدیم کلمه مسند بوده ولی کم کم اسامی دیگر آمده است.

ص: ۹۷

او در این کتاب مسند امام علی (علیه السلام)، اخبار امام علی (علیه السلام) را از همه مصادر نقل کرده است. در میان اینها احمد بن حنبل از همه منصف تر است؛ احادیث زیادی از علی (علیه السلام) نقل کرده و بسیاری از فضایل ایشان را مطرح کرده است.

عطاردی همه کتب حدیث، سیره، تاریخ، مغازی و دروابع امهات کتبی را که در این باره در اسلام اعم از شیعه و سنی وجود دارد، دیده و از آن ها نقل کرده است.

استاد در موضوع اخبار بلدان از تاریخ های محلی نیز استفاده کرده و مطالبی نقل کرده است. همین جا نکته مهمی بیان می کند: فهرستی دارم که ۳۶ کتاب برای تاریخ خراسان در آن معرفی شده و نمونه هایی از تاریخ بلدان را بیان کرده است.

علت گرایش به مسندنویسی را این چنین بیان می کند: اینها همه از برکت امام رضا (علیه السلام) است. من در فکر مسندنویسی نبودم، در ضمن کار روی خراسان، کتاب مستقلی برای علی بن موسی الرضا (علیه السلام) نوشتم و یک جلد آن را به مرحوم آیت الله میلانی هدیه کردم، ایشان گفت دوست دارم در مورد امام محمدباقر (علیه السلام) نیز چنین کتابی بنویسد. کتاب بسیار خوب است و خوب تنظیم شده است، از این جا بود که تصمیم گرفتم مسند همه امامان را بنویسم.

یکی از کارهایی که از انجامش خیلی خوشحال شدم آن کارهایی بود که از سال ۵۶ روی نهج البلاغه انجام دادم. کهن ترین نسخه ها را پیدا کردم و متن نهج البلاغه را برای اولین بار با قدیم ترین نسخه ها مقابله کردم. استاد درباره مصادر کلمات قصار امام علی (علیه السلام) و ترجمه الغارات که حاصل سفر به کشمیر بوده نیز توضیحاتی ارائه کرده است. (۱)

۶/۳. گفتگو با عزیزالله عطاردی،

مصاحبه با استاد درباره فعالیت ها و تألیفات خودش.

عطاردی در این گفتگو، اطلاعات سودمندی درباره آثارش می - دهد و نخستین کارش را فرهنگ خراسان معرفی می کند و می - گوید: اولین کاری که در زندگی به تنهایی شروع کردم کتاب فرهنگ خراسان بود. نقطه آغازین آن از سال ۱۳۴۰ در من به وجود آمد. تا سال ۱۳۷۰ سفرهای مختلفی را برای به دست آوردن منابع و مآخذ انجام دادم و از سال هفتاد شروع به تنظیم مطالب جمع آوری شده کردم. برای انجام کار فرهنگ خراسان دو نکته در نظر بود: ۱. انتهایی برای آن قرار ندادم ۲. مراجعه به همه کتاب ها اعم از چاپی و خطی را آغاز کردم.

ص: ۹۸

کار اصلی او بین سال های ۴۰ تا ۷۰، (احتمالاً منظور استاد از اولین کار یعنی کار مستقل یا مهم. چون ایشان در سال ۱۳۳۴ بخشی از کتاب خدمات متقابل اسلام و ایران را تألیف کرد. یا به عنوان دستیار مرحوم علی اکبر غفاری، کتابهای کافی، الاختصاص، تحف العقول را کار کرد.) فرهنگ خراسان بود ولی در سفرها، شب ها یا ایام تعطیلی که کتابخانه ها تعطیل بود، از وقتش استفاده می کرد و کتاب های عربی را ترجمه می کرد کار روی نهج البلاغه و تاج العروس نیز در خلول همین سال ها انجام شد.

مجموعه مسانید اهل بیت (علیه السلام) به هفتاد جلد رسیده؛ البته درباره حضرت مهدی (عج) نمی توان کلمه مسند را به کار برد، از ایشان به جز توقیعات، اخبار دیگری نداریم. البته در هر کدام از مسانید یک کتاب الغیبه دارد که محتوای آن اخباری است که امامان درباره حضرت مهدی (عج) گفته اند.

او تا امروز به تنهایی در حدود ۱۲۰ جلد کتاب را چاپ کرده است؛ او معتقد است هر کس کار خودش را خودش باید انجام دهد. یعنی مثلاً نویسنده در امور مختلف نویسندگی تبحر و تخصص پیدا کند و امور این رشته را خودش انجام دهد. از این رو، برای انتخاب موضوع کتاب ها و جمع آوری مطالب و تحلیل و شرح آن ها نیز؛ ویرایش و صفحه گذاری و روخوانی را خودش انجام می دهد. (۱)

منابع

راغب اصفهانی، معجم مفردات الفاظ القرآن، قم، اسماعیلیان، افست از چاپ ندیم مرعشی؛ قرشی، سید علی اکبر، قاموس القرآن، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۵۲؛ جفری، آرتور، واژه های دخیل در قرآن مجید، ترجمه فریدون بدره ای، تهران، انتشارات توس، ۱۳۷۲؛ مرکز فرهنگ و معارف قرآن، دائره المعارف قرآن کریم، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۶؛ عطاردی، عزیزالله، روایت عشق، تهران، نشر عطارد، ۱۳۸۷؛ طالعی، عبدالحسین (به کوشش)، عطارد دانش، تهران، کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰؛ گرامی نامه استاد عطاردی، دو جلد، تهران، مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی، ۱۳۸۵.

نیز ده ها منبع دیگر که در متن آمده است.

ص: ۹۹

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

